

Зборник радова

Историјски идентитет Срба у Војводини
1690-1990.

Нови Сад
Филозофски факултет
2026.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

За издавача
Проф. др Миливој Алановић

Зборник радова
Историјски идентитет Срба у Војводини 1690-1990.

Уредник
Проф. др Горан Васин

Рецензенти
Проф. др Боро Бронза
Проф. др Боривоје Милошевић
Др Јелена Илић Мандић
Др Исидора Точанац Радовић

Лектура и коректура
Татјана Пивнички Дринић

Техничка припрема
Игор Лекић

ISBN
978-86-6065-949-3

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
Проф. др Ненад Нинковић	
ГРАНИЦА ДРЖАВЕ – ГРАНИЦА ЦРКВЕ (ПРИМЕР КАРЛОВАЧКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ У 18 ВЕКУ).....	15
Проф. др Владан Гавриловић	
ПИТАЊЕ ВОЈВОДИНЕ СРЕДИНОМ XIX ДО ДВАДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА.....	47
Проф. др Горан Васин	
СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ И ПИТАЊЕ СРПСКЕ ВОЈВОДИНЕ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 1861-1862.	67
Павле Петковић	
КОНГРЕС НАРОДНОСТИ (1895).....	121
Проф. др Снежана Божанић	
ГЕНЕЗА И ОДЈЕЦИ КУЛТА СВЕТОГ ЦАРА УРОША НА ПРОСТОРУ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ТОКОМ 18. И ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА.....	173
Проф. др Слободан Бјелица	
ИДЕНТИТЕТИ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У МЕЂУРАТНОЈ ВОЈВОДИНИ.....	207

ПРЕДГОВОР¹

Историјски идентитет Срба у Војводини у процесима дугог историјског трајања

Српска Војводина као заветна мисао, симбол је трајања и идентитета целог српског народа у Хабзбуршкој монархији. Мајска скупштина 1848/ 49, била је само један од кулминационих процеса велике српске борбе за свој идентитет и своју равноправност у Монархији. Много пре тога, на Збору народних првака у Баји 1694, захтевало се признање српске посебности у држави Хабзбурга. Тражена је засебна територија са Војводом, у делу Славоније. Од тог момента креће се у остваривање значајног броја планова да се за Србе обезбеди посебна област са војводом и посебним територијалним ингеренцијама. То је била идеја својеврсне српске државности у самој Монархији. Противника ове идеје било је много. На првом месту у дворским круговима, током 18 века, идеја није наилазила на разумевање. Упорно и стрпљиво српске елите су тежиле остварењу идеје. Карловачка митрополија, грађанство и српски граничари, желели су да уздигну себе изнова и одлучно затраже посебну српску

¹ Зборник радова *Историјски идентитет Срба у Војводини 1690-1990*, у целости је резултат пројекта, истог назива који је финасирао Покрајински секретаријат за Високо образовање и научноистраживачку делатност, на чему смо посебно захвални. Истраживања која смо као тим обавили у Србији и иностранству, потом публиковање радова и књига, не би било могуће без подршке Секретаријата, стога овај Зборник представља део резултата самог пројекта. Две научне конференције са истим називом одржали смо на Филозофском факултету у Новом Саду, 15.12.2023, 7.11.2024, са називом *Историјски идентитет Срба у Војводини 1690-1990*, чиме смо покренули дискусију о овим важним темама.

територију. Економско снажење Срба, њихово уздизање у хијерархији саме Хабзбуршке Монархије, давало им је повода и уверења да се такви захтеви морају уважити код меродавних личности Беча и Пеште.

На Темишварском сабору (1790), када је за митрополита изабран Стефан Стратимировић, затражена је посебна област у Банату, да се Србима омогући територијална и политичка аутономија. После Револуционарних и Наполеонових ратова (1792-1815), у којима су Срби поднели велике жртве ратујући за Хабзбурге, поново се будила српска мисао. Оснивају се како по мањим местима, тако и по градовима, читаонице, гимназије, школе, а грађанство отворено говори о потреби образовања и уздизања Срба на место које им је по заслугама припадало у систему Монархије. Оснивање Матице Српске 1826, дало је српској идеји нови замаха. Надахнути Српским устанцима, пречански Срби нису желели да чекају изнуђена и наметнута решења бечких и пештанских владајућих кругова.

Извесни час је стигао током Револуције. На Мајској скупштини у Сремским Карловцима, затражена је аklamацијом и неподељеним одушевљењем Српска Војводина. Подсећајући се захтева и тражења Срба, видимо визију и јаку идеју, која је била суштински српска државност у Хабзбуршкој монархији. Заседање је одржано 1/3 маја, односно 13/15 маја 1848. Митрополит Јосиф Рајачић извикан је за српског патријарха, а Стеван Шупљикац из Огулинске регименте изабран за Војводу. Закључци Мајске скупштине били су следећи: 1. Српски народ је политички слободан и независтан под Домом аустријским и општом круном Угарском 2. Проглашава се Српска Војводина коју сачињавају Срем са Границом, Барања, Бачка са Бечејским диштриктом и Шајкашким батаљоном и Банат са границом

и Кикиндским диштриктом 3. Српска Војводина ступа у политички савез са Троједном Краљевином (на темљу политичке равноправности) 4. Ствара се Народни одбор, као извршни орган народног Сабора (Скупштине) и именују се његови чланови. 5. Посебна делегација се има упутити на Свесловенски конгрес у Прагу.

Захтеви су говорили гласно и речито, да Срби желе своју територију у Хабзбуршкој монархији. У складу са либералним европским начелима тога времена тражена је политичка равноправност и потпуна слобода, засебна територија, формирају се органи власти, а политичка потпора тражена је међу свим Словенима Монархије у Прагу. Срби у Монархији, нису желели ни тренутка да заостану за другим народима, а за своју слободу били су решени да се боре без двоумљења. Мађарска влада је врло негативно одреаговала. Врло брзо била је спремна мађарска регуларна војска да оружјем сломи српске захтеве и Српску Војводину. Рат је био на помолу, а Срби су били у одбрамбеној борби, често остављени потпуно себи, без подршке Двора са јаком мађарском војском насупрот слабије наоружаним граничарима и одредима Српског народног покрета. Следило је годину дана рата за опстанак и Српску Војводину.

Одсудна борба за Српску Војводину била је у неколико наврата на Србобрану, лета 1848, који је Новак Голубски Српским Термопилима. Српски шајкаши, граничари и добровољци из Кнежевине Србије. Да је Србобран пао, пала би цела Шајкаша, а све чешћи извештаји о страдању српских цивила и Црква у другим крајевима Бачке били су потресни. У мађарској јавности стварана је од раније слика Срба- непријатеља који жели да разори Угарску. Говори су били наглашено са асоцијацијом на бунтовне Србе који руше

угарску државу. На сликама су Срби тенденциозно представљени у турским димијама и са фесовима, како нападају мађарске цивиле. Гроф Бертлан Семере је говорио како је српски покрет издаја и да се уништење мора постићи мирно или оружјем, али да предаје дела Краљевине Угарске неће бити. Кошут је јавно истицао да су Срби бунтовници, који заслужују једино узицу преког суда. Имајући на уму овакве говоре најважнијих представника мађарских елита, не чуди што је рат за Српску Војводину, уједно био и борба за опстанак Срба у Монархији. Мађарским елитама је посебно сметао прелазак добровољаца из Кнежевине Србије. Илија Гарашанин је лично тврдио Ђорђу Стратимировићу да он и Кнежевина Србија неће штедети снаге када буду пружали помоћ Српској Војводини.

Храброст Срба у одбрани Српске Војводине било је велико и до тада незапамћених размера. Често исцрпљени Шајкаши, потом добровољци из Србије, показали су да се идеја Српске Војводине, од човека до човека, преноси као идеја Срба из Монархије и саме Кнежевине. До краја рата, успеси и неуспеси су се ређали, а Бечки двор је вешто балансирао и надмудривао своје противнике, као и често у кризним ситуацијама до тада. Срби нису 1849, добили што су желели. Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1860), није било остварење циљева зацртаних на Мајској скупштини. Срби су много више добили симболички. Завет Српске Војводине, сећање на борбе и идеју за коју се борило и страдало. Стуб осломац била је Кнежевина Србија.

Сазивањем Благовештенског сабора 1861, Двор је покушао да реши српско питање у Монархији у складу са својим интересима. Мађарски политичари били су против идеје о обнови Српске

Војводине за коју су сматрали да би врло брзо постала држава у држави и угрозила постојање саме Угарске. На Благовештенском сабору је потврђена и ојачана идеја Српске Војводине- Захтевана је засебна територија која би обухватала Срем, Бачку, Банат и Војну границу, а тражена су и политичка и судска управа. На челу Српске Војводине се требао налазити војвода, а службени језик мора бити српски, писмо ћирилица. Такође планирано је оснивање судова. Српска Војводина је на основу ових закључака имала свој грб и заставу. Заветна идеја поново је поновљена, а симбол борбе и истрајности у борби за Српску Војводину, врло брзо је постао Светозар Милетић.

Српска политичка сцена у Монархији уистину, у том периоду, била је у знаку Светозара Милетића и Уједињене Омладине Српске, а касније и његове Српске народне слободоумне странке (1869). Милетић је изабран за градоначелника Новог Сада 1861. Исте године Милетић и Јован Ђорђевић постају почасни чланови Матице Српске. Врло брзо је Донет Устав Матице Српске, на основу Милетићевог промишљања и касније нацрта. Године 1864. средиште Матице Српске из Пеште је премештено у Нови Сад. Председник је постао владика бачки Платон Атанацковић. Основано је Српско народно позориште у Новом Саду, као још један тачка окупљања, а на његовом челу налазио се Милетићев сарадник Јован Ђорђевић. Поново је кренуло оснивање српских ђачких дружина на територији саме Монархије. Српски национални вођ свуда је учествовао у буђењу и јачању српске националне мисли и јачању српске идеје. Неуморан говорник, писао је бриљантне текстове у *Застави* далековидо анализирајући политику Хабзбуршке монархије и упозоравајући српске елите са обе стране

Дунава и Саве, шта се може догодити у наредним деценијама ако се не буде радило сложно и одлучно. Показало се да је за значајан број ствари Светозар Милетић био управу. Либерали су развили велику политичку активност. На све начине се покушавало обнављање Српске Војводине. Милетићеве идеје о грађанској равноправности, слободи штампе и политичког окупљања, слободи вероисповести, основа су и темељ саме идеје Српске Војводине. Због говора у коме је напао хрватског бана Левина Рауха, одузет му је имунитет, тако да је од октобра 1870 до октобра 1871. био у затвору у Вацу. Било је то прво Милетићево тамновање. На Хрватском сабору Милетић се залагао за ревизију Хрватско-угарске нагодбе, помажући хрватске захтеве. Сматрао је да је међусобно уважавање и поштовање обострано. Неколико година касније показало се да је Милетићева политичка отвореност, била злоупотребљена.

Почетак Велике источне кризе 1875-1878, донео је изазове на политичкој сцени Срба у Монархији. Притисак државних власти на Милетића и либерале био је огроман. Застава је из дана у дан пратила дешавања у Херцеговини, а насупрот њој мађарско јавно мњење је махом било протурски расположено. Влада Калмана Тисе је тражила начина и повода да се обрачуна са Милетићем. Његова неуморна активност на повезивању српских држава Србије и Црне Горе, била је повод Тиси, који је дуго чекао. Милетић је оптужен за злочин велеиздаје, јер је наводно у Београду обећао 20-30 000 српских добровољаца из Монархије за рат против Турака, а да се затим после победе у рату, подигне устанак у Банату, Бачкој и Срему, како би се ти крајеви прикључили Србији. Иако је ухапшен у јуну 1876. пред суд је изведен тек 18 месеци касније. На затворску казну од 5 година је

осуђен 18. јануара 1878, а пуштен је из затвора помиловањем 5. новембра 1879. Нељудски и нехумани услови у затвору у коме је Милетић тамновао нарушавали су његово здравље, али не и дух.

После пуштања на слободу Милетић, с обзиром на нарушено здравље, више није могао да се бави политиком као до тада, иако је наставио са писањем уводника у *Застави*, који су били упечатљивици и ефектни као и на самом почетку. Из активног бављења политиком се повукао 1882. Идеја Српске Војводине још више појачана Милетићевим страдањем и притиском мађаризације, и изнедрила је нову генерацију младих политичара који ће наставити да преносе српску заветну идеју и јачају српску мисао. На сцени се све више појављивао енергични Јаша Томић.

Јаша Томић постаје симбол новог политичког курса. Срби у Хабзбуршкој монархији имали су у Јаши Томићу једног од најзначајнијих политичких првака са краја 19. и почетка 20. века. Томићеве концепције, идеје и делатност су од суштинског значаја за разумевање српског питања у Хабзбуршкој монархији. Бескомпромисан борац, оштрог пера и израза, Томић није штедео политичке противнике. Од средине 80. их година 19 века, све до Уједињења 1918, можемо анализирати десетине његових политичких текстова о положају Срба у Хрватској, Босни и Херцеговини, јужној Угарској, или на Угарском сабору. Његова политичка идеологија је у пуној мери дошла до изражаја током Балканских ратова 1912-1913, где је свакодневно извештавао, давала је нови дух и снагу, фактички будила изнова Србе у Хабзбуршкој монархији. Уједињење Срба из Хабзбуршке монархије са Краљевином Србијом врхунац је његове политичке каријере, која је на тај начин добила и симболичку круну

успеха- испуњење српске зевтне мисли о којој су деценијама сањали Срби из Хабзбуршке монархије. Током деценија бављења политиком Томић је пред собом имао идеју обнове Српске Војводине.

Туцинданска трагедија, која ће и негативно обележити његову политичку каријеру, донела је велики раздор на српској политичкој сцени. Миша Димитријевић, познато новосадски новинар и политичар, у трагичним околностима губи живот, а Томић политичка права. На залагање Српкиња Новог Сада, и ангажовање супруге Милице Томић за одбрану части, умањује му се казна. Као новинар Заставе, после пуштања на слободу, неуморно је наставио да пише о свим важним политичким догађајима. Његове анализе и уводници представљају пример енергично и динамично писало о унутрашњој и спољној политици Монархије. Током Балканских ратова 1912-1913, извештајима из Старе Србије пробудио је наде Срба у Монархији, али и пажњу мађарске и аустријске полиције. Непристрасно је писао о храбром српском војнику и чојству црногорске војске, злочинима Арнаута, и посебно наглашавао моралну вертикалу Срба- који ниједним делом, ни речју, нису повредили албанске цивиле на терену. Напротив. Указана је помоћ где год је то било потребно.

Убиство аустроугарског престолонаследника, на Видовдан 1914, Томић је осудио некрологом у *Застави*, а изјавом лојалности коју је приморан да потпише, а којом се обавезао да неће учествовати у политичком раду опасност је отклоњена само за кратко време јер је ипак ухапшен и то међу првима, почетком августа 1914. године. Из Инђије, где је био једно време затворен, је одведен пред суд где је оптужен да је одржавао везе са београдском Народном Одбраном. После неколико дана испитивања спроведен у Петроварадин где је

третиран као кривац. Смештен је у ћелију где је лежао на поду, без постеље, без хране, непрекидно ислеђиван. После неког времена (18. август 1914), пуштен је услед недостатка доказа. Већ после једног данаведеног код куће, спроведен у Јегру где је тамновао два месеца.

Историјски значај његовог политичког деловања односи се и на Велику народну скупштину у Новом Саду. Јаша Томић је кључно и пресудно, састављао предлог најважније одлуке коју је и прочитао на Скупштини у Новом Саду, 25. новембра 1918, да се Банат, Бачка и Барања прикључју Краљевини Србији. Томићева улога у овим збивањима повезује се и са његовим одбијањем понуде да уђе у загребачко Народно веће СХС. Тих дана Јаша Томић је говорио, наступао и свим снагама радио за испуњење идеја која је зацртао и сам Милетић. Идеја Српске Војводине, као идеја Срба из Хабзбуршке монархије на тај начин добила је свој коначни и дуго чекани исход-Присаједињење Краљевини Србији. Како су и сами раније писали конфиденти Аустроугарске полиције- Београд и Нови Сад (Српска Атина) дишу као једно.

Проф. Др Горан Васин

Проф. др Ненад Нинковић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs

ГРАНИЦА ДРЖАВЕ – ГРАНИЦА ЦРКВЕ (ПРИМЕР КАРЛОВАЧКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ У 18 ВЕКУ)

Сажетак: У савременом добу границе држава не представљају границе јурисдикција православних цркава, које, поштујући етнички или историјски принцип, могу прелазити на простор државе у којој постоји православна црква, поготово када је реч о дијаспори. Тако, примера ради, српска православна Темишварска епархија постоји у Румунији у којој постоји Румунска православна црква. У прошлости овако нешто није морало да буде случај, а током 18. века на примеру Хабзбуршке монархије и православне цркве управо се читовао другачији принцип. По њему је државна граница представљала крај јурисдикције једне православне цркве, поготово онда када поглавар те цркве није био поданик Беча. У раду се анализира како се мењала граница надлежности пећких патријараха и карловачких архиепископа у односу на промену границе Хабзбуршке монархије, као и каква је била зависност православних области унутар ње у односу на карловачког архиепископа.

Кључне речи: Карловачка архиепископија, црква, Хабзбуршка монархија, Пећка патријаршија, 18. век.

У савременом секуларном друштву јурисдикције православних цркава нису ограничене државним границама. Цариградска

патријаршија, чије је седиште у Турској, има своје јурисдикционо подручје у Грчкој, где постоји аутокефална Атинска архиепископија. Духовна власт александријаског патријарха протеже се на читаву Африку, док антиохијски и јерусалимски имају јурисдикције над православцима у више држава на Блиском Истоку. Принцип да духовна власт није ограничена савременим државним границама није био непознат у прошлости и за то је довољно навести као пример Католичку цркву. Он није морао да важи ни у православном свету, али је у пракси, бар на Балкану, често управо реализован изједначавањем јурисдикционих граница са границама државе.

У погледу Пећке патријаршије била су у зависности од политичких околности примењивана оба принципа, али је ширење јурисдикције преко државних граница чешће имало само формални карактер. У 15. веку, са померањем центра српске државе ка северу и миграцијама Срба у том правцу, мењало се јурисдикционо подручје српске православне цркве. Њене јужне области су потпадале под надлежност Охридске архиепископије како се ширило Османско царство на рачун српске државе, али су зато на северу, на простору Угарске државе стваране прве епархије са српском јерархијом. Штавише, оне су у једном тренутку друге половине 15. века обухватиле румунско и русинско становништво у Марамурешкој жупанији. Када је обновљена Пећка патријаршија 1557. постало је лакше да се њена духовна власт прошири пределима у Османском царству у којима су живели Срби, па и да окупи оне дијецезе које су у претходном периоду биле подређене Охридској архиепископији. Границе појединих административних области унутар Османског

царства на територији некадашње Угарске у великој мери су постале епархијске границе. Београдско-сремска митрополија обухватала је подручје Сремског санцака, Пожешка митрополија области Пожешког и Пакрачког (Церничког) санцака, а Темишварска простор Темишварског санцака, Бечкерека и Чанада. Када је 1660. формиран (Велико)Варадски ејалет за њега је организована посебна православна епархија, о којој се ништа детаљније не зна сем да је за њу 1673. потврђен епископ Симеон. Организовање ове епархије је омогућено ширењем Османског царства на ново подручје, које се до тада налазило под другом православном јурисдикцијом.¹

Епархијска мрежа Пећке патријаршије унутар Османског царства поговодала је ширењу јурисдикције ове цркве и преко државних граници и то прво на подручју Далмације под влашћу Млетачке републике, ширењем духовне власти дабробосанског митрополита Гаврила Аврамовића (1574-1588) као егзарха пећког трона. На почетку 17. века Пећка патријаршија је проширила своје деловање и на подручје Хрватске и Славоније у саставу Хабзбуршке монархије, где је основана Вретанијска или Марчанска епископија. Њеног првог епископа, Симеона, хиротонисао је у граду Ђеру, 1607. године коринтски епископ Козма, који није био део јурисдикције Пећке патријаршије. У то време православаца није било пуно у Ђеру или његовој околини, него су они Хабзбуршкој монархији живели у

¹ Радослав М. Грујић, *Духовни живот код Срба после Велике сеобе*, Војводина, 2, Нови Сад 2008, 340-343; Небојша Шулетих, *Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (БОА, КК 2542-33)*, Српске студије, 1, Београд 2010, 186; Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица 2018, 11-13; Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад 2022, 9-10.

Славонији и Хрватској, претежно на подручју Војне крајине. Ту су се у већем броју пресељавали у периоду Дугог рата (1593-1606), који је претходио Симеоновом посвећењу. Из тог разлога он се убрзо упутио управо међу њих, али је ту по свему судећи боравио и раније и имао контакте са јерархијом Пећке патријаршије, вероватно са поменутиим дабробосанским митрополитом Гаврилом. Две године после хиротоније у Ђеру пећки патријарх Јован Кантул (1592-1614) је Симеона прихватио за епископа Западних страна (Вретаније), доделио му одговарајућу сингелију и увео га у јерархију Пећке патријаршије, што је пратило још једно, канонски одговарајуће посвећење. Пошто се седиште њега и његових наследника, манастир Марча, налазило на поседу загребачких бискупа, они су бискупа прихватили као свог световног господара, а формално и унију са католичком црквом. Она није била суштинска и нису је ширили међу својим верницима, штавише, после прихватања или обећања да ће је прихватити, јер је то био услов да држава дозволи њихово присуство у Славонији и Хрватској, вретанијски епископи су одлазили код пећког патријарха да их он хиротонише. Све док је у држави било толерантности у овом поступку није било ништа спорно, али се то променило 1671. када је православни вретанијски епископ Гаврило Мијакић на силу збачен са трона. Тада је на његово место доведен истински унијатски владика Павле Зорчић, али ни он није могао да унију прошири међу Србима крајишницима.²

Вретанијски епископи је требало да имају јурисдикцију над свим православцима или бар над свим Србима који су живели у

² Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija*, Zagreb 2007, 159-166, 219-344.

Угарској, али су је у пракси имали над подручјем Хрватске и Славоније. Српска заједница је у 17. веку постојала и у граду Коморану, на граници Хабзбуршке монархије и Османског царства. Она је међу градским заједницама Срба у Монархији све до Велике сеобе била најзначајнија. У погледу православне цркве она се налазила у другој половини 17. века под јурисдикцијом Будимске митрополије. Потврда за то се може видети у доласцима будимског митрополита Виктора 1665. и 1668. у Коморан, где је приликом првог доласка, 1. децембра, осветио новосазидану православну цркву.³

За разлику од западних области на истоку је граница Османске државе и њој вазалних области повремено значила крај јурисдикције Пећке патријаршије, а повремено омогућавала да се њена духовна власт шири на део вазалног Ердеља. На простору Баната и даље ка северу у 15. веку је постојала Јенопољска епархија, најпре као викаријат Београдске митрополије, а потом као самостална дијецеза. Њен владика је титулисан као угарски митрополит, али му се временом јурисдикција смањивала на оне области које су остале у угарским рукама. После турског освајања Баната између 1552. и 1555. за православце у њему је организована посебна епархија са седиштем у Липови. Како су Турци 1566, освојили Ђулу и област Доње Кереша и та територија је дошла под надзор липовског епископа. У Банату су временом формиране друге српске епархије, чак њих пет, које су потом обједињене у две Темишварску (од Темишварске, Бечкеречке и

³ Гаврило Витковић, *Српски историјски и књижевни споменици*, Гласник Српског ученог друштва, књига 67, Београд 1887, 245–246; Динко Давидов, *Споменици Будимске епархије*, Београд – Нови Сад 1990, 105–119; Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Будимске епархије*, 15.

Чанадске) и Вршачку (од Молдавско-Оршавске и Бокче) митрополију. У време када је Јенопоље било у саставу Ердеља, духовна власт јенопољских епископа се протезала на део православца у Ердељу, вероватно само делу тзв. Партиума, тј. источних области Угарске које су припојени Ердељу 1541. На ово упућује чињеница да је са седиштем у Алба Јулији (Gyulafehérvár) постојала посебна православна митрополија, надлежна за област за православце у Ердељској кнежевини и независна од Пећке патријаршије, осим у време када ја на њеном челу био Сава II Бранковић (1656-1681) који је себе сматрао делом пећке јерархије.⁴

Пошто је Житваторочким миром 1606. окончан Дуги рат, а Липова постала део Ердеља (Партиума), дошло је до обједињавања Липовске и Јенопољске епархије у једну са седиштем у Липови. Баш тада је на њено чело дошао Сава I Бранковић, син јенопољског владике Матеја Бранковића. Када је 1616. Липова враћена под директну османску власт епископ Сава I се преселио у манастир Ходош. Управљао је до 1629. областима око Јенопоља, Липове и Ђуле, а наследио га је синовац Лонгин, који је 1635/36. збачен са епископског трона услед прихватања уније.⁵ Седиште епархије се по свој прилици мењало, тако да се налазило у манастиру Ходошу, Липови или Јенопољу. У децембру 1682. султанов берат на епархију области *Липова са кадилуком Ђуле*, добио је монах *Исаија*, тј. Исаија

⁴ Радмила Тричковић, *Митрополит Лонгин Бранковић: Прича Ђорђа Бранковића*, Историјски часопис, 34, Београд 1987, 141; Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Српски сион, Сремски Карловци 1905, 686-687.

⁵ Радмила Тричковић, *Митрополит Лонгин Бранковић*, 149-150; Zlatko Kudelić, *Marčanska biskupija*, 226-227; Марко Јачов, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622-1644*, књига I, Нови Сад 2021, 193, 203, 231, 233-235, 245-250.

Ђаковић, будући први крушедолски архиепископ и митрополит.⁶ Иако у сачуваном податку о издавању његовог берата није поменуто Јенопоље, извесно је да је и оно било део његове дијецезе. То потврђују први аустријски подаци о Ђаковићу из 1690. и 1691. У то време се Ђаковић потписао као темишварски и јенопољски епископ (*Episcopus Temesvariensis et Jenopoliensis*) и тражио дозволу за скупљање црквених прихода у подручју његове јурисдикције која је обухватала Липову, Ђулу и Јенопоље (*Lipae, Genuae, et Julae*). Хабзбуршке власти га титулишу као јенопољског епископа (*Episcopus Jenopolitanus*) што чине 1690. патријарх Арсенија III Црнојевића (1673-1706) и Београдски сабор.⁷

Сложену ситуацију са границама јурисдикције Пећке патријаршије променио је Велики бечки рат (1683-1699) који је креирао нове државне, етничке и верске границе у Југоисточној Европи. Његов завршетак је српски народ, који је до тада са изузетком делова Млетачке републике, Хрватске и Славоније, живео у Османском царству, знатним делом прешао под власт Хабзбуршке монархије, укључујући део епископа и самог пећког патријарха Арсенија III. Карловачким миром (1699) повучена је нова државна граница, која је Ердељ и целу некадашњу османску Угарску изузев Баната и малог дела Срема, ставила под власт Беча. На тај начин је Хабзбуршка монархија завладала простором на којем је пре рата постојала организација Пећке патријаршије. Иако је њен епископат

⁶ Радмила Тричковић, *Српска црква средином 17. века*, Глас САНУ, 2, Београд 1980, 125-134, 153-156, 159-161; Небојша Шулетић, *Подаци о бератима*, 186.

⁷ Каменко Суботић, *Уговори између Леополда I и српског народа*, Летопис Матице српске, 184, Нови Сад 1895, 5, 7; Славко Гавриловић, Иван Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, Београд 1987, 63, 77-78.

током рата са простора Угарске већином нестао, долазак јерархије са патријархом створио је нове могућности за организовање духовног живота и епархијске мреже. Ради решавања односа између државе и православних српских поданика још је Београдски сабор (28. јун 1690) формално прихватио цара Леополда I за српског краља и упутио у Беч ради преговора Исаију Ђаковића.⁸ Разговори са царем и државницима завршили су се доношењем Прве привилегије 21. августа 1690. којом су Срби под влашћу Хабзбуршког дома, тамо *где их фактички има* (ubi de facto existunt) и све док су верни владару (*et quatenus et quamdiu Nobis universi et singuli fideles et vodeti erunt*) добили право јавног исповедања вере.⁹

Док је са једне стране решаван однос према Србима у Хабзбуршкој монархији, у Османском царству је у Пећи постављен нови патријарх. Иако се у српској историографији обично наводи да је то урађено неканонски, зато што је на таквом ставу у своје време инсистирао патријарх Црнојевић, историјски подаци говоре супротно. Одлазећи са околним епископима патријарх Арсеније III је оставио празан трон на који је велики везир Мустафа Кеприли желео да доведе особу која би спречила даљу сарадњу Срба и хабзбуршке војске. За то је одређен Калиник, обудовели српски свештеник из Скопља. Са њим су у Пећ дошла два епископа Цариградске патријаршије, јер у близини није било српских, а пошто су га у Пећком манастиру хиротонисали за

⁸ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 425, 428.

⁹ Каменко Суботић, *Уговори...*, 5-12; Јован Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, 1, Нови Сад 1908, 44-45, 50; Јован Радонић, Мита Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792. год*, Загреб 2011, 378-380; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2012, 15-17.

епископа, учињен је формални избор за патријарха. Већ 31. марта 1691. добио је берат за овај положај.¹⁰ Успостављање његове духовне власти није ишло ни лако, ни брзо, поготово док је трајао рат. Патријарх Арсеније III је и даље имао извешан утицај на епископе у Османском царству, тако да је по његовој препоруци новембра 1694. извршена хиротонија цетињског митрополита Саватија Очинића у Херцег Новом, а Очинићев наследник митрополит Данило Петровић је 1700. ради хиротоније ишао у Хабзбуршку монархију код патријарха Арсенија III. Ипак ово је био јединствени случај.¹¹

Калиник I је временом јачао своју духовну власт, посебно када се показало да он чини све што може да заштити православце од турских напада. Неке владике су га брзо прихватиле, као херцеговачки митрополит Нектарије Зотовић, а друге су то учиниле временом. Томе је допринела чињеница да је само Калиник I могао да попуњава, уз пристанак османских власти, епископске катедре у делу Пећке патријаршије који се налазио у Османском царству. Док је рат још увек трајао то није било често, а по његовом окончању знатно одлучније се приступило обнови јерархије. Тако је 1702. на нишку катедру на Калиников предлог постављен митрополит Јоаникије (1702-1734), а на Самоковску митрополит Нектарије.¹² У то време је већ било јасно да државна граница представљала границу јурисдикција двојице патријараха. Можда није без разлога што је

¹⁰ Небојша Шулетић, *Именовања пећких патријараха (1691-1766)*, Зборник Матице српске за историју, 104, Нови Сад 2021, 56-57.

¹¹ Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Црној Гори 1496-1918*, Никшић 2017, 62, 64.

¹² Небојша С. Шулетић, *Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662-1766)*, Српске студије 3, Београд 2021, 162; Исти, *Нишки и топлички владика Јоаникије (1702-1734)*, Ниш и Византија, 21, Ниш 2022, 546.

управо 1702. године патријарх Арсеније III покушао да створи аутокефалну цркву у Хабзбуршкој монархији. Те године је одржан састанак епископа и представника народа у Сентанреји, на којем је патријарх одредио за свог наследника митрополита Стефана Метохијца. У Истанбул је послао егзарха са молбом цариградском патријарху да ову одлуку потврди и тиме установи нову аутокефалну цркву за Србе и православце у Хабзбуршкој монархији. Није познато да ли је и шта одговорено али се може наслутити да Црнојевић није добио подршку за свој план. Против њега је био и цар Леополд I који је истакао да његови поданици не могу ни у духовном смислу зависити од страних поданика, а у обраћању цариградском патријарху је видео управо ту врсту зависности. Зато је патријарху Арсенију III 8. марта 1703. између осталог забранио да се дописује са султановим поданицима.¹³

Осећајући да му се ближи крај и да је решавање канонских односа важно за опстанак православља у Хабзбуршкој монархији патријарх Арсеније III се за помоћ обратио 1705. јерусалимском патријарху Доситеју II Нотарису (1669-1707). Питао га је како да се постави према чињеници да је у Пећи био, за њега, неканонски постављен патријарх Калиник I. Одговор који је добио је био став двојице патријараха, Доситеј II и цариградског Гаврила III, као и Синода Цариградске патријаршије. Они су му фебруара 1706. саопштили да би требало да се потчини Калинику I и да његовој духовној власти приведе и све епископе у Хабзбуршкој монархији

¹³ Јован Радонић, *Прилози за историју Срба...*, 126-128; Радослав Грујић, *Духовни живот...*, 423-424.

како би се поново остварило канонско јединство два дела Пећке патријаршије.¹⁴ Подаци из 1707. говоре у прилог томе да је патријарх Арсеније III пред смрт 1706. радио у складу са препоруком двојице првојераха и да се ка јединству ишло већ 1706. године. Да ли је оно тада и остварено нема података у познатим историјским изворима, али је било јасно да најутицајнији православни патријарси сматрају безначајном државну границу у односу на црквену јурисдикцију, поготово када се ради о верницима истог народа. Мишљење владара је било другачије.¹⁵

Канонски односи и проблеми између два дела цркве решени су 1708. на Крушедолском сабору. Двор је током његовог одобравања више пута наглашавао да будући архиепископ Срба у Хабзбуршкој монархији не сме зависити од било ког патријарха у Османском царству. Срби су заступали другачији став који је подразумевао да никако не сме доћи до раскола са Пећком патријаршијом.¹⁶ Комесар је Сабору првог дана (18. јануар 1708) између осталог саопштио да архиепископ и Српска црква у Хабзбуршкој монархији не могу зависити од пећког или било ког другог патријарха из Османског царства, поготово у световним питањима. На ово су посланици истакли да Пећка патријаршија постоји са благословом четири васељенске патријаршије и да они од ње не могу бити одељени, јер би то значило да су одељени од православног света. Прихватили су да архиепископ у Хабзбуршкој

¹⁴ Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*, 29-30.

¹⁵ Ненад Нинковић, *Избор наследника патријарха Арсенија III Црнојевића*, Годишњак Филозофског факултета, XLIX-2, Нови Сад 2024, 107-108.

¹⁶ Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. 3, Београд 2003, 51-52, 59-61, 81-89, 91-92; Исти, *Исаија Ђаковић, архимандрит гргетешки, епископ јенопољски и митрополит крушедолски*, Зборник Матице српске за историју, 74, Нови Сад 2006, 23-26.

монархији од пећког патријарха зависи само у духовном, а не у било ком световном облику.¹⁷ Потом је уследио избор, а када је нови архиепископ Исаија Ђаковић положио заклетву верности владару и цркви нагласио је да се неће одрећи пећког патријарха, него да ће га прихватити као старешину по првопрестолу. На овај начин, макар и формално, показало се да државна граница није крај јурисдикције Пећке патријаршије.¹⁸

Јединство Пећке патријаршије у две државе наглашено је после смрти Исаије Ђаковића, кроз два поступка патријарха Калиника I. У време када се чекао Сабор који ће изабрати Ђаковићевог наследника (1710) патријарх је пакрачком владици Софронију Подгоричанину доделио титулу егзарха пећког трона. Када је управо он маја 1710. изабран за архиепископа и митрополита патријарх му је послао потврдну грамату на тај положај. Формално он га је прихватио за поглавара дела Пећке патријаршије у Хабзбуршкој монархији, као њеног аутономног дела. Зависност се очитовала у томе што је крушедолски/карловачки архиепископ приликом литургија у молитвама прво помињао пећког патријарха и што је преко њега комуницирао са помесним православним црквама, мада је ова друга мера временом пала у заборав. О коликом степену аутономности се ради видело се када је 1711. умро архиепископ Софроније, а патријарх Атанасије I (1711-1712) унапред послао потврдну грамату за будућег архиепископа и то тако што је у њој све написано сем имена будућег првојерарха, за њега је остављено празно место како би после избора

¹⁷ Ненад Нинковић, *Питање аутокефалности Карловачке митрополије током 18. века*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве, I, Београд 2020, 207-208.

¹⁸ Ненад Нинковић, *Избор наследника...*, 109-110.

било уписано. На овај начин задовољене су све стране, црква је остала у канонском јединству, а зависност је била довољно формална да буде прихватљива за државу.¹⁹

Сређивање канонских односа показивало је да је бар у формалном смислу могуће да се границе државе и цркве не подударају. Међутим, суштина је упућивала на супротно, јер слаба канонска зависност је била једино могуће решење које је држава толерисала. Видело се то већ пред крај наредног Аустро-турског рата (1716-1718) којим је под власт Беча дошао Банат, Југоисточни Срем, део Посавине у Босни, Олтенија и данашња централна Србија. Карловачки архиепископ Викентије Поповић Хаџилавић (1713-1725) је очекивао да ће под његову јурисдикцију доћи епископи који су затечени на новосвојеним територијама, јер се оне више не налазе у Османском, него Хабзбуршком царству. То су и епископи очекивали, што само потврђује да су и једни и други промену државне границе схватили и као промену јурисдикције цркве. Зато је Сабор из 1717. овластио архиепископа да он затражи потврдне дипломе за вршачко-карансебешког владуку Мојсија Станојевића (1713-1724) и темишварског Јоаникија Владисављевића (1713-1727). Обојица су била до тада у директној јурисдикцији пећких патријараха, а дошли су на место дијецезана управо на њихов предлог.²⁰

Сложене унутарполитичке околности у Хабзбуршкој монархији определиле су цара Карла VI (1711-1740) на другчију одлуку у односу на оно што се очекивало у Сремским Карловцима. Владар није желео

¹⁹ Ненад Нинковић, *Питање аутокефалности...*, 209.

²⁰ Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*, 41-44.

да нове територије, на које је Угарска имала своје историјско право, њој и потчини, него их је одредио за коморска добра. Зато је ограничавао утицај било којих институција са подручја Угарске, укључујући и црквених. Инсистирао је да само он, а не угарски примас, има право да постави београдског бискупа.²¹ На исти начин се понашао и у погледу православне јерархије у нововосовјеним областима. Владару су у то време ишле на руку несугласице између карловачког архиепископа Викентија и београдског митрополита Мојсија Петровића, иако је овај други изјављивао да према карловачком архиепископу има *благодонизност и благопокорнују љубов...како и [ка] самому Господину Патријарху*.²² Без обзира на то цар Карло VI је 10. септембра 1718. преко Дворског ратног савета потврдио Мојсија Петровића за архиепископа и митрополита у Краљевини Србији и на тај начин створио поред Карловачке још једну архиепископију и митрополију – Београдску. После новог спора, између сада већ двојице архиепископа, око јурисдикције у југоисточном Срему, цар је тај простор подредио Викентију Поповићу, али је зато епархије у Банату које је Викентије Поповић тражио више пута током 1719. и 1720. подредио Мојсију Петровићу 21. новембра 1720.²³ Коначно цар је београдском архиепископу Мојсију у догматском смислу подредио и Олтенију (Малу Влашку)

²¹ Katarina Mitrović, *The Peace of Passarowitz and the Re-establishment of the Catholic Diocesan Administration in Belgrade and Smederevo*, The Peace of Passarowitz, 1718, West Lafayette, Indiana 2011, 209-214.

²² Димитрије Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730, прилог историји српске цркве*, Споменик, 34/31, Београд 1898, 160.

²³ Димитрије Руварац, *Мојсије Петровић...*, 162, 167-171; Исидора Точанац, *Пет писама карловачког митрополита Вићентија Поповића из 1719. године*, Мешовита грађа, 24, Београд 2005, 22-23.

насељену православним Румунима, чиме је он под власт, са изузетком малог дела Срема, добио читав простор који је Хабзбуршкој монархији припао Пожаревачким миром.²⁴

Канонско прихватање оваквих промена није уследило одмах, јер у време када је 1718. Мојсије Петровић добио царевом вољом нови положај, у Пећи је дошло до промене на патријаршијском трону. Патријарх Мојсије Рајовић је маја 1718. смењен, а на његово место је требало да дође ивиронски монах Тимотеј, али је потом патријарх Мојсије уз помоћ цариградског патријарха Јеремије III и Синода Цариградске патријаршије, којем су присуствовали александријски патријарх Самуило и јерусалимски патријарх Хризант, повратио свој трон.²⁵ Враћајући се у Пећ, доведен је пред свршен чин, јер су четири епархије (Београдска, Ваљевска, Темишварска и Вршачко-карансебешка), које су до тада биле у Османском царству и под његовом јурисдикцијом, припале Хабзбуршкој монархији. Патријарх је само могао да се сложи са насталом ситуацијом, али је 1719. истакао да би Мојсије Петровић требало да архиепископа Викентија сматра за старијег. Формално на новонасталу ситуацију је пристао тек 26. августа 1721. када је Сабор архијереја Пећке патријаршије донео грамату којом је дозволио Мојсију Петровићу да користи титулу архиепископ и митрополит Краљевине Србије и Темишварског Баната, али и да се после смрти Викентија Поповића две Архиепископије споје у једну тако што би на њеном челу био београдски архиепископ.

²⁴ Милутин Јакшић, *О Вићентију Јовановићу прилози за историју Митрополитства му 1731-1737*, Нови Сад 1900, 38.

²⁵ Небојша Шулетић, *Именовања пећких патријараха*, 59; Исти, *Usurpations of and Designated Successions to the Throne in the Serbian Patriarchate The Case of Patriarch Moses Rajović (1712–24)*, Balcanica, LII, Belgrade 2021, 55-56.

Та идеја је већ постојала и код једног и код другог архиепископа и реализована је у наредним годинама.²⁶

Читав спор око тога да ли ће 1718. постојати једна или две православне архиепископије у Хабзбуршкој монархији показивао је да граница државе и границе историјских покрајина унутар једне државе, повлаче са собом и границу цркве, чак и онда када се радило о истом народу. Поновило се да је канонска зависност из визуре Беча могућа само када је формална, не и суштинска. Да је то тачно, показало се почетком друге половине 18. века када је на чело Карловачке архиепископије дошао Павле Ненадовић (1749-1768). У то време је у Пећи столовао патријарх Атанасије II (1747-1752), Србин, са којим је завршен други раскол у Пећкој патријаршији, до којег је дошло после одласка патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте 1737. под власт Хабзбуршке монархије и постављања Грка Јоаникија III Караџе (1739-1746) на његово место. Патријарх Атанасије II је у Сремске Карловце на Сабор који је изабрао Ненадовића за првојерарха, упутио егзарха архимандрита Василија Петровића Његоша да би он вратио у Патријаршију предмете које је са собом понео патријарх Арсеније IV. Архиепископ Павле је могао да Петровићу преда само оно што се налазило у Карловцима, што је било само неколико предмета, док се већина налазила у Араду и Карансебешу. Проблем је био у томе што у ова два епископска седишта није било епископа, требало је да они тек буду изабрани, а док не буду уведени у трон ништа није могло да се износи из владичанских дворова. Како до тога није дошло ни наредне

²⁶ Димитрије Руварац, *Мојсије Петровић...*, 92-93; Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори 1718-1735*, Београд 2008, 154.

1750. Василије Петровић је отишао у Беч и тражио предмете преко председника Илирске дворске депутације, грофа Коловрата. Изненађен овим захтевом гроф Коловрат се најпре обратио архиепископу Павлу, а онда, пошто је добио објашњење о свему, наредио Петровићу да напусти Беч. У међувремену Синод Карловачке архиепископије је осудио Петровићево понашање констатујући да он у Хабзбуршкој монархији нема никакве надлежности, без обзира што је био патријархов егзарх и од 1749. цетињски митрополит. Док је боравио у Монархији морао је да се повинује духовној власти карловачког архиепископа, а без његове дозволе, као и други епископи карловачке јерархије, није смео ни да се упути у Беч, а не да се у њему тужи на Ненадовића. Све је то био повод да га архиепископ стави у притвор у манастир Крушедол, где је провео три месеца 1751. и одакле је пуштен тек пошто су скупљени сви предмети за Пећку патријаршију. Цео овај случај са Василијем Петровићем показује да један епископ из јурисдикције Пећке патријаршије, па макар упућен од самог патријарха, нема никаква права у Хабзбуршкој монархији и у њој се мора покоравати јурисдикцији карловачког архиепископа.²⁷

У време проблема са Василијем Петровићем био је жив патријарх Атанасије II, али када је он 1752. умро у Ненадовићевом односу са Пећком патријаршијом нестао је било какав осећај зависности, поготово јер су се на њеном челу смењивали претежно Грци.²⁸ Ипак, канонску везу није никада прекинуо, чак је 1754. Синод Карловачке архиепископије изјавио да како су од времена српских

²⁷ Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017, 260-264.

²⁸ Небојша С. Шулетић, *Именовања пећких патријарха*, 61-65.

просветитеља до тада били у канонској вези са Патријаршијом, тако ће бити и убудуће, али *Синод огорчеј јест* јер бивши клирици Карловачке архиепископије који су били под епитимијама, добијају у Османском царству важне црквене положаје. Синод је инсистирао на томе да поданици Хабзбуршке монархије не могу бити рукополагани за свештенике у Османском царству јер такво рукополагање нема снагу на подручју Хабзбуршке монархије.²⁹

Јурисдикција Патријаршије се сводила само на изјаве јединства, једне или друге стране, што су потврдила два догађаја – питање избора пакрачког епископа 1758. и однос Ненадовића према бечким Грцима, османским поданицима. Први догађај се десио после смрти пакрачког владике Софронија Јовановића. Неколико месеци после ње, јуна 1758. цетињски митрополит Сава Петровић Његош је послао писмо архиепископу Павлу којим га обавештава да је ораховачког архимандрита Прокопија Поповића хиротонисао за пакрачког владiku. Писмо је изазвало запрепашћеност у Карловачкој архиепископији, јер цетињски митрополит не само да није имао надлежност да ово учини, него је био у хијерархији нижи од карловачког архиепископа. Чак и сам начин обраћања Ненадовићу је сматрано дрским. Архиепископ Павле је затражио од свих епископа из Хабзбуршке монархије мишљење, а најодлучнији у одговорима су били арадски Синесије Живановић и будимски Дионисије Новаковић. Одговор двојице најзначајнијих теолога у српској цркви тог времена је имао посебну тежину. Новаковић је тврдио да Сава Петровић подстиче раскол, а Живановић да архимандрит Прокопије не би могао

²⁹ Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 266-267.

бити епископ у Карловачкој архиепископији ни да га је хиротонисао цариградски патријарх и да је по среди симонија. Синод Карловачке архиепископије је одбио могућност да неко изван његове јурисдикције изабере епископа, потврђујући да граница државе представља границу цркве.³⁰

Ситуација са бечким Грцима који су у престоницу Хабзбуршке монархије долазили и привремено боравили ради трговине још јасније је показала ограниченост духовне власти државним границама. У престоници је постојала православна капела Светог Георгија коју су за своје верске потребе користили Срби, Грци и Цинцари. Њено уређење је прописао патријарх Арсеније IV, 15. јуна 1746. одређујући да православци у Бечу сами сваке године бирају епитропе, али да они на дужност могу ступити тек пошто их карловачки архиепископ потврди. Епитропи су били у обавези да њему сваке године пошаљу доказе да правилно руководе финансијама црквене општине. Патријарх им је оставио могућност да сами пронађу своје свештенике, Грке, али су они морали бити потврђени од стране карловачког првојерарха. Овакво уређење Капеле је задржао архиепископ Павле пошто је одговарало његовом ставу да је он духовни поглавар свих православца у Хабзбуршкој монархији, без обзира на њихову етничку припадност или поданство. Када је 1752. стигао у Беч затражио је од епитропа и свештеника Капеле да му предају на контролу финансијски протокол, који су биле дужне да воде све црквене општине, али су му Грци само послали непрегледне податке. Архиепископ их је због тога опоменуо

³⁰ Ненад Нинковић, *Митрополит Павле Ненадовић*, 269-270.

упозоравајући их да само он у Хабзбуршкој монархији има *jus patronatus* над православцима, па и њима.³¹

Сукоб са Грцима у Бечу је ескалирало 1759. године када су одбили да пусте у Капелу српског свештеника и тражили су од Ненадовића да га више не поставља, а Капелу потпуно препусти њима. Како архиепископ није испунио њихове жеље, Грци су почетком јуна 1760. одлучили да га више не признају за духовног поглавара. Изабрали су свог свештеника и епитропе, а одлуку да нису под јурисдикцијом карловачког првојерарха поновили су после пар месеци. Читав проблем је на захтев архиепископа Павла решила Илирска дворска депутација доношењем Резолуције (28. март 1761) којом се дефинише да Грци османски поданици привремено настањени у Бечу немају право да буду изван духовне власти карловачког архиепископа, са којим су исте вере и који је, за разлику од њих, поданик Хабзбуршке монархије. У писму којим о овој депутацији обавештава Ненадовића стајало је да Грци у Османском царству зависе од ондашњих епископа, митрополита и патријараха и да је Марија Терезија саопштила Грцима да нема намеру нити могућност да јурисдикцију њеног поданика, карловачког архиепископа, проширује на област Османског царства, као што ни она њихових дијецезана не може бити проширена у Хабзбуршкој монархији.³²

Било је потребно време од неколико наредних година да сви бечки Грци прихвате овакво решење. Ипак, константно је, некада

³¹ Ненад Нинковић, *Карловачка митрополија и Грци у Бечу (1731-1776)*, Антика и савремени свет данас, Београд 2016, 251-256.

³² Goran Vasin, Nenad Ninković, Ifigenija Radulović, *The Greeks under the Jurisdiction of the Archbishop of Karlovci in the Eighteenth Century*. The Historical Review/La Revue Historique, 17, Athens 2021, 170-173.

мањим, некада већим интензитетом, тињао сукоб између Грка и Срба у Капели, све док Марија Терезија није 23. априла 1776. донела Резолуцију којом се она препушта у потпуности Грцима, али они остају под директном јурисдикцијом карловачког архиепископа. Њихов свештеник је могао бити османски поданик, али је њега могао да потврди само карловачки архиепископ. Тадашњи првојерарх Викентије Јовановић Видак (1774-1780) није имао ништа против овог решења и понашао се у складу са њим. Истовремено Грци и Цинцари у другим градовима Хабзбуршке монархије били су под јурисдикцијом Карловачке архиепископије било преко њеног првојерарха, било преко епископа. Њихови свештеници нису могли преко границе да пренесу јурисдикцију Цариградске или било које друге патријаршије.³³

Принцип који је јасно дефинисан у погледу Грка у Хабзбуршкој монархији, да се на њен простор не може пренети јурисдикција поданика другог царства, а понајмање из Османског, потврђен је укључивањем Буковине и Далмације у састав Монархије. Буковина је постала део Хабзбуршке монархије после Руско-турског рата 1768-1774. Њено становништво било је већински православно и до рата је било под духовном влашћу радовецког епископа Доситеја Харескула (1750-1789). Радовецка епархија је била под духовном влашћу молдавског митрополита, са седиштем у Јашију, док је он био подређен цариградском патријарху. Чим је Буковина припојена Хабзбуршкој монархији сматрало се да Харескул не може остати у духовној зависности од османског поданика. Цар Јозеф II је у овом

³³ Isto, 173-178.

смислу био врло одлучан. Епископ Доситеј, који је живот наставио у хабзбуршком делу своје епархије, потврђен је за дијецезана Буковине са седиштем у Черновицама 4. јула 1783. и истим актом у духовном и догматском смислу потчињен карловачком архиепископу.³⁴

Овакав модел није био новина јер је у прошлости већ био примењен на две области – Олтенију од 1718. до 1739. и Ердељ од 1761. У оба случаја се показало и да граница јурисдикције Карловачке архиепископије не прелази границе историјских покрајина изван Угарске, него да црква у Ердељу и Олтенији има посебан статус, који није регулисан канонским поретком помесних православних цркава. Ердељ и Олтенија су биле под надзором карловачког архиепископа у догматском смислу, али нису били део Карловачке архиепископије. Овакав положај је подразумевао да архиепископ хиротонише њихове владике, али не може утицати на њихов избор, него га бирају локалне православне општине или њихови представници заједно са представником владара. Карловачки архиепископ је још контролисао исправност православног учења у ове две епархије. У погледу Олтеније одлучено је и да њихови епископи не буду део Синода Београдске, односно Београдско-карловачке архиепископије, док се то касније у случају Ердеља и Буковине променило и њихови епископи су били део Синода. Епископи Ердеља и Буковине су осим у случају Харескула у почетку били Срби и учествовали су у синодским седницама само када се расправљало о догматским питањима, а не када се говорило о привилегијалним темама. У њима нису морали да

³⁴ Милан Л. Поповић, *Стање православне цркве у Буковини*, Српски Сион, Сремски Карловци 1907, 81-82.

учествују лично, него преко опуномоћеника. Тако је Доситеја Харескула због старости на Синоду 1786. заменио архимандрит Данило Влаховић, који га је ускоро наследио и на трону у Черновицама (1789-1822).³⁵ После Влаховићеве смрти за буковинске епископе више нису бирани Срби, него Румуни, најпре Исаија Балешескул (1823-1834), а потом Евгеније Хакман (1835-1873). Обојицу је у Сремским Карловцима хиротонисао архиепископ Стефан Стратимировић (1790-1836). У Ердељу је било четири српска епископа, Дионисије Новаковић (1761-1767), Софроније Кириловић (1770-1774), Геден Никитић (1783-1788) и Герасим Адамовић (1786-1796), после којег је уследила дуга седисваканција, а потом хиротонија Румуна Василија Моге (1811-1845), коју је, такође, извео Стратимировић.

И Ердељска и Буковинска епархија су имале своју унутрашњу организацију и смосталност, за њу епископи нису одговарали карловачком архиепископу него директно држави. Тај принцип је примењен и у погледу Далмације. Она је први пут дошла под власт Хабзбуршке монархије 1797. и у њој била наредних осам година. У том периоду цар Франц II (1792-1835) је истицао своје право да постави далматинског епископа, по истом принципу и у истом канонском односу као што су буковински и ердељски имали према карловачком архиепископу. Пошто је цар оставио епархију без епископа Стефан Стратимировић је 1802. предлагао да привремену управу у Далмацији преузме горњокарловачки владика Петар Јовановић Видак, али је цар то одбио. По доласку Далмације под

³⁵ Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Карловачке митрополије*, 178-179.

француску власт Наполеон је 1808. за далматинског епископа поставио Венедикта Краљевића, одређујући да је завистан у духовним стварима од крфског епископа и цариградског патријарха. Његов положај се изменио 1813. када је хабзбуршка војска преузела поново Далмацију. Краљевић је од цара Франца I и Стефана Стратимировића тражио потврду свог положаја и канонско јединство са Карловачком архиепископијом. Стратимировић је на царевом питању о овој епархији одговорио да је сједињење могуће али је указао да Краљевић није погодна личност и да далматински епископ мора бити изабран међу монаштвом Карловачке архиепископије. Прелазећи преко Стратимировићевог одговора владар је дефинисао положај Далматинске епархије тек 29. децембра 1828. пошто је Краљевић пензионисан. Тада је решено да у догматским и духовним питањима она зависи од карловачког архиепископа, као Буковинска и Ердељска, али сама епархија није била део Архиепископије.³⁶

Приликом првог покушаја одређивања статуса Далматинске епархије 1815. године, архиепископ Стефан Стратимировић је морао да поднесе цару опширан извештај на низ постављених питања. Том приликом му је објаснио канонски поредак православних цркава и свој положај, наводећи да је његова архиепископска власт у Хабзбуршкој монархији над православним верницима једнака патријаршијској у Османском царству, јер је он наследник патријарха Арсенија III. Карловачка архиепископија ужива потпуну аутокефалност и једина је

³⁶ Никодим Милаш, *Православна Далмација. историјски преглед*, Нови Сад, 1901, 451–473, 473–496; Ненад Нинковић, Ана Митревски, *Мишљење Стефана Стратимировића о Венедикту Краљевићу и православној цркви*, Српске студије, 13, Београд 2022, 256–257.

православна црква, поред Руске, која има јурисдикцију у некој хришћанској држави, док све остале то првао остварују у Османском царству, истакао је Стратимировић. На питање владара да ли је Венедикт Краљевић истински далматински епископ одговорио је да он јесте епископ али није могао бити постављен за Даламацију, јер цариградски патријарх нема право да поставља епископе у хришћанским државама или за епархије у њима додељује сингелије, додајућу: *То би, збиља, у каснијим временима и био преседан, да је један патријарх у Константинопољу, или неки други митрополит једном епископу доделио сингелију и канонски га устоличио, у туђој, независној, хришћанској држави, осим ако је хришћански живалац те цркве, уз претходну сагласност те владе од њега тако нешто захтевао; или пак у случају quoad Partes Infidelium.*³⁷

Стратимировић је закључио да би Краљевић, који је тврдио да је подређен цариградском патријарху, морао изаћи из те зависности јер је то *против права овдашње јерархије и против принципа царско-краљевске државе*, те да му само карловачки архиепископ може доделити сингелију, а само цар конфирмациону диплому. На овај начин је Стратимировић одлучно бранио принцип да је промена границе државе значила и промену границе јурисдикције православне цркве, што је било у складу са ранијом политиком Беча. Тај став је измењен тек после окупације Босне и Херцеговине, када су њени епископи остали део јерархије Цариградске патријаршије иако им је измењена етничка структура, али и када су са дозволом Франца Јозефа на неканонски начин створене нове аутокефалне цркве унутар

³⁷ Када се ради о неверничким (муслиманским) државама.

Аустроугарске, које су потпом биле изван било ког вида чак и догматске зависности у односу на карловачког митрополита-патријарха.³⁸

У савременом свету границе државне и црквене јурисдикције се не поклапају и прихватљиво је да црква остварује своју духовну мисију у више држава, ако у њима има својих верника. У прошлости, поготово у односу према православној цркви у Хабзбуршкој монархији, ситуација је била другачија. Током 17. века Пећка патријаршија је остваривала преко две епархије, Марчанске и Будимске, духовну мисију у Хабзбуршкој монархији, али су оне обухватале мали простор и имале невелик број верника. Држава је извесно време толерисала присуство српског епископа у Славонији и Хрватској, јер су Срби били део њеног одбрамбеног система према Османском царству и јер су епископи у исто време били зависни од световног господара, којег је представљао загребачки бискуп. Овакво стање је измењено током Великог бечког рата, када се под влашћу Хабзбурговаца нашао већи број православаца, знатан број епископа који су до тада живели у Османском царству, и пећки патријарх Арсеније III Црнојевић. С обзиром да патријарх до пред крај живота није признавао новог пећког патријарха Калиника I, да је Патријаршија била подељена на два дела државном границом, као и да владар није дозвољавао било коју зависност његових од поданика друге, посебно непријатељске, државе, ишло се ка независности

³⁸ Ненад Нинковић, Ана Митревски, *Мишљење Стефана Стратимировића...*, 250-270.

православне цркве у Хабзбуршкој монархији. Томе је у прво време био склон и патријарх Арсеније III, мада из другачијих мотива, али је после његове смрти превагнула потреба канонског јединства. На крају се дошло до решења да карловачки архиепископи у духовном смислу буду потчињени пећким патријарсима, док је било која световна завист онемогућена. Зависност је била формална и врменом је слабила, али и поред бројних трзавица у односима Карловаца и Пећи, никада није нестала. Иако се чинило да државна граница не представљала препреку за црквену јурисдикцију, по својој суштини она је била управо то. Ово је посебно наглашено у погледу османских поданика који су привремено били настањени у Хабзбуршкој монархији, а који су током живота у њој били под јурисдикцијом карловачког архиепископа, јер ни један поданик Османског царства није могао да оствари црквену јурисдикцију у Хабзбуршкој монархији. Посебно је значајно питање граница историјских покрајина унутар Хабзбуршке монархије и њихове улоге у погледу границе црквене јурисдикције. За Карловачку архиепископију је био својеврсни изазов да пређе границе Угарске. После више деценија усвојен је систем по којем су епископи ван територије Угарске (ердељски, буковински и далматински) били у догматском и духовном смислу потчињени карловачком архиепископу, али организационо и управно нису били део Архиепископије. На овај начин је и граница историјских покрајина, а не само државна, наметнута као граница црквене јурисдикције Карловачке архиепископије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Васин, Горан и Нинковић, Ненад, *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица 2018.
- Vasin, Goran, Ninković, Nenad i Ifigenija Radulović, *The Greeks under the Jurisdiction of the Archbishop of Karlovci in the Eighteenth Century*. The Historical Review/La Revue Historique, 17, Athens 2021.
- Васин, Горан и Нинковић, Ненад, *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад 2022.
- Витковић, Гаврило, *Српски историјски и књижевни споменици*, Гласник Српског ученог друштва, књига 67, Београд 1887.
- Гавриловић, Славко и Јакшић, Иван, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, Београд 1987.
- Гавриловић, Славко, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. 3, Београд 2003.
- Гавриловић, Славко, *Исаија Ђаковић, архимандрит грчетешки, епископ јенопољски и митрополит крушедолски*, Зборник Матице српске за историју, 74, Нови Сад 2006.
- Грујић, М. Радослав, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Српски сион, Сремски Карловци 1905.
- Грујић, М. Радослав *Духовни живот код Срба после Велике сеобе*, Војводина, 2, Нови Сад 2008.
- Давидов, Динко, *Споменици Будимске епархије*, Београд – Нови Сад 1990.

- Јакшић, Милутин, *О Вићентију Јовановићу прилози за историју Митрополитства му 1731-1737*, Нови Сад 1900.
- Јачов, Марко, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622-1644*, књига I, Нови Сад 2021.
- Kudelić, Zlatko, *Marčanska biskupija*, Zagreb 2007.
- Микавица, Дејан, Гавриловић, Владан и Васин, Горан, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2012.
- Микавица, Дејан, Васин, Горан и Нинковић, Ненад, *Срби у Црној Гори 1496-1918*, Никшић 2017.
- Милаш, Никодим, *Православна Далмација, историјски преглед*, Нови Сад 1901.
- Mitrović, Katarina, *The Peace of Passarowitz and the Re-establishment of the Catholic Diocesan Administration in Belgrade and Smederevo, The Peace of Passarowitz, 1718*, West Lafayette, Indiana 2011.
- Нинковић, Ненад *Каровачка митрополија и Грци у Бечу (1731-1776)*, Антика и савремени свет данас, Београд 2016.
- Нинковић, Ненад *Митрополит Павле Ненадовић*, Нови Сад 2017.
- Нинковић, Ненад, *Питање аутокефалности Карловачке митрополије током 18. века, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве, I*, Београд 2020.
- Нинковић, Ненад и Митревски, Ана, *Мишљење Стефана Стратимировића о Венедикту Краљевићу и православној цркви*, Српске студије, 13, Београд 2022.

- Нинковић, Ненад, *Избор наследника патријарха Арсенија III Црнојевића*, Годишњак Филозофског факултета, XLIX-2, Нови Сад 2024.
- Поповић, Л. Милан, *Стање православне цркве у Буковини*, Српски Сион, Сремски Карловци 1907.
- Радонић, Јован, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, 1, Нови Сад 1908.
- Радонић, Јован, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911.
- Радонић, Јован и Костић, Мита, *Српске привилегије од 1690. до 1792. год*, Загреб 2011.
- Руvaraц, Димитрије, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730, прилог историји српске цркве*, Споменик, 34/31, Београд 1898.
- Суботић, Каменко, *Уговори између Леополда I и српског народа*, Летопис Матице српске, 184, Нови Сад 1895.
- Точанац, Исидора, *Пет писама карловачког митрополита Вићентија Поповића из 1719. године*, Мешовита грађа, 24, Београд 2005.
- Точанац, Исидора, *Српски народно-црквени сабори 1718-1735*, Београд 2008.
- Тричковић, Радмила, *Српска црква средином 17. века*, Глас САНУ, 2, Београд 1980.
- Тричковић, Радмила, *Митрополит Лонгин Бранковић: Прича Ђорђа Бранковића*, Историјски часопис, 34, Београд 1987.
- Шулетић, Небојша, *Подаци о братима архијереја Пеђе и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (БОА, КК 2542-33)*, Српске студије, 1, Београд 2010.

Шулетић, Небојша, *Именовања пећких патријараха (1691-1766)*,
Зборник Матице српске за историју, 104, Нови Сад 2021.

Шулетић, Небојша, *Коласијска епархија и њене старешине у турским
пореским књигама (1662-1766)*, Српске студије 3, Београд 2021.

Šuletić, Nebojša, *Usurpations of and Designated Successions to the Throne
in the Serbian Patriarchate The Case of Patriarch Moses Rajović
(1712–24)*, Balcanica, LII, Belgrade 2021.

Шулетић, Небојша, *Нишки и топлички владика Јоаникије (1702-1734)*,
Ниш и Византија, 21, Ниш 2022.

Nenad Ninković

**THE BORDER OF THE STATE – THE BORDER OF THE
CHURCH
(THE EXAMPLE OF THE ARCHBISHOPRIC OF KARLOVCI
IN THE 18th CENTURY)**

Summary

In the modern era, state borders do not represent the boundaries of the jurisdictions of Orthodox churches, which, respecting ethnic or historical principles, may extend into the territory of a state in which an Orthodox church exists, especially when it comes to the diaspora. For example, the Serbian Orthodox Diocese of Timisoara exists in Romania, where the Romanian Orthodox Church also exists. In the past, this did not have to be the case, and during the 18th century, a different principle was manifested in the example of the Habsburg Monarchy and the Orthodox Church. According to it, the state border represented the end of the jurisdiction of an Orthodox church, especially when the head of that church was not a subject of Vienna. Although the jurisdiction of the Patriarch of Peć had existed in the territory of the Habsburg Monarchy until 1766, it was so formal that the state did not see it as a problem, especially since this jurisdiction weakened over time. Unlike the Patriarchs of Peć, the Archbishops of Sremski Karlovci strengthened their spiritual authority during the 18th century, which in a specific form crossed the borders of the Archbishopric and encompassed all Orthodox Christians in the Habsburg Monarchy.

Keywords: The Metropolitanate of Karlovci, Military Border, Vienna, The Habsburg Monarchy, Patriarchate of Peć

Проф.др Владан Гавриловић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

gavral@yahoo.com; v.gavrilovic@ff.uns.ac.rs

ПИТАЊЕ ВОЈВОДИНЕ СРЕДИНОМ XIX ДО ДВАДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА

Сажетак: Питање историјског настанка Војводине, а поготово њених граница остало је отворено питање све време помињања ове територије. Посебно је оно било наглашено приликом добровољног уласка становника Војводине у Краљевину Србију и њиховог заједничког одрицања независности у корист новостворене државе Срба, Хрвата и Словенаца децембра 1918. године. Питање војвођанских граница је чином стварања заједничке државе постало питање њених северних граница, које су браћене на мировној конференцији у Паризу према етничком, али и историјском принципу.

Кључне речи: Хабзбуршка монархија (Аустро-Угарска), Срби, Војводина, границе

Како се навршило више од 100 година од присаједињења, односно уједињења Војводине са Краљевином Србијом и њиховог заједничког ступања у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца, сматрамо да се могу поново размотрити и из различитих аспеката сагледати историјске чињенице, које су Војводину сјединиле са Матицом.

Требамо се упитати шта је уопште Војводина, које су њене карактеристике. Да ли је она област, историјска чињеница или можда усмена традиција. У српској историографији је било заступљено више мишљења, нека су се позивала на етнички, на историјски, на географски принцип. Према једнима „Војводина, или Српска Војводина како ју је називао наш народ, формирана у посебну круовину под именом Војводство Србије и да је она означавала вековну мисао и тежњу српског народа да се одржи у својој народној индивидуалности, етничкој, верској и политичкој, у земљи са страним господарима и именом”.¹

Неки правни историчари сматрају да у термилошком погледу Војводина данас представља пре свега географски појам, односно назив једне области, једног краја, односно Покрајине у саставу Србије. Он, као такав, није одувек постојао. Он је настао „као политички појам који је означавао једну јединствену националну и политичку заједницу кроз коју је српски народ настојао да сачува свој етнички, верски и национални идентитет у склопу туђе државе”.²

Данашњи историографи укључују историјско па и духовно право које је додељено српском народу за одређене територије на основу Привилегија, па је тако „Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији тражена и захтевана на основу историјског права српског народа од краја седамнаестог века...Установе, институције и странке које су предводиле Србе у настојањима да остваре царским привилегијама обећано Војводство мењали су се током историје, али највише заслуга ове идеје

¹ Душан Ј.Поповић, *Срби у Војводини*, књ.І, Матица српска, Нови Сад 1990, 7; Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004, 26.

² Ljubomirka Krkljuš, *istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, Novi Sad 1995, 5.

припада Српској православној цркви у Монархији, односно Карловачкој митрополији”.³

Процес стварања модерне српске нације у Панонској низији био је дуготрајан. И данас је тешко утврдити укупно присуство Срба у угарским земљама, поготово у периоду раног средњег века. Оно што са сигурношћу можемо тврдити је веће присуство српског народа у угарским земљама пред крај XIV века, односно непосредно после битака на Марици и Косову, после којих је српски народ, тражећи мирнији живот почео масовније прелазити обале Саве и Дунава и настањивати се на угарску територију. Ти насељени Срби су под најездом турске силе пренели у Панонију и Подунавље своја верска, културна па и привредна средишта, оставши одвојени силом прилика од већине свог народа који је потпао под Османску царевину.⁴ Срби су се тако нашли у једној новој, за њих непознатој католичкој средини у коју су пренели своје балканске, византијске светосавске и епске народне традиције држећи се своје славне средњовековне историје.

Како су, не без разлога, приметили неки наши ранији историографи „Срби су разборит свет, с развијеним чулом за политичка збивања, и они су, разуме се, били свесни опасности у којој се налазе због широкога пространства територија у Угарској и Ердељу, по коме су, силом прилика, били расути”.⁵ Међу њима није било дуго силе или прећутно признате српске власти, која би водила народне бриге и за

³ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1920*, Stylos, Зрењанин, 2005, 201.

⁴ Никола Радојчић, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.28, Нови Сад 1958, 5-7. (Овај број Зборника МС за др.науке је био забрањен управо због текста др Николе Радојчића о Војводини.)

⁵ Исто, 5-6.

којом би народ вољно ишао.⁶ Та сила, с признатим особинама црквене и државне власти, јавила се међу Србима у Угарској после Велике сеобе 1690. у личности патријарха Арсенија III Чарнојевића. Његово лично залагање и пожртвованост као и познавање политичких прилика су омогућиле српском народу у целој Хабзбуршкој монархији доделу царских привилегија и, у неку руку, посебан повлашћен положај у односу на друге народе, а поготово, унутар угарских територија.⁷

Срби су свој условно речено повлашћен положај изражен кроз привилегије желели употпунити и са тражењем одређених територија у Монархији, односно Угарској. По први пут је било речи о територији на Збору у Баји 1694. године, када су аустријске војне власти предлагале да се Срби из крајева горње и средње Угарске, где су били расути од Сентандреје до северозападних делова земље, преселе на југоисточне границе Угарске, око Осијека, Петроварадина, Титела. На овом Збору Срби су пристали, односно тражили пресељење у Малу Влашку

⁶ Исто, 6.

⁷ О патријарху Арсенију III Чарнојевићу и додели српских привилегија види: Јован Радонић, „Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708)” у “Војводина II”, ур.Душан Ј.Поповић, (Нови Сад: Историјско друштво, 1940), 1-47; Алекса Ивић, 1929, *Историја Срба у Војводини*, (Нови Сад: Матица српска, пон.изд. 1991), 299-311; Јова Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благоевештенског сабора 1861*, (Загреб: Српска штампарија, 1902), 21-33 ; Јован Радонић, Мита Костић, *Српске привилегије од 1690.до 1792*, (Београд: САНУ, 1954), 1- 18; Славко Гавриловић, „О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850)”, Зборник МС за историју, св.43, (1991), 7-24; Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2007), 15-24; Дејан Микавица, *Српско питање на угарском сабору*, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2011), 18-22; Славко Гавриловић, „Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед 1690-1706”, Зборник МС за историју, св.53, (1996), 12-15; Владан Гавриловић, *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, (Ветерник: ЛДИЈ, 2001), 16; Стеван Симеоновић - Чокић, „Српске привилегије”, у “Војводина II”, (Нови Сад: Историјско друштво, 1940), 61.

(централну Славонију) и Куманију (северна Бачка), компактно, у маси, као војници са добијеним привилегијалним статусом.⁸ На Црквено - народном сабору у Крушедолу 1708. године, будимски Срби као најбогатији и најобразованији део српског народа у Монархији, у том тренутку, су тражили да Срби у Угарској као своје територије добију Бачку, Банат, Срем и Славонију.⁹ После тога, нико од српских представника, кроз готово цео XVIII век, није тражио засебну територију, све до Темишварског сабора 1790. године, када се она изричито захтева, с позивањем на привилегије у којима је наводно она обећана. Срби су, овај пут, тражили Банат и због тада погоршаних односа Беча и Пеште, за своју идеју су имали подршку и царских власти.¹⁰

Скоро до истека прве половине XIX века, односно револуционарних дешавања 1848. године, Срби у Монархији нису били у прилици да захтевају посебну територију на којој би се политичко и управно могли организовати. На Мајској скупштини маја 1848, они су прогласили Српску Војводину (Војводовину) и у њу унели темеље свог националног, политичког и верског програма. За своју Војводину су прогласили области Срема, Барање, Бачке са Потиским диштриктом, Баната са Војном границом и Кикиндским диштриктом. На ово је

⁸ Славко Гавриловић, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији...*, 7-23; Јован Савковић, *Борба Срба војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.3, Нови Сад 1952, 21 - 51; Василије Крестић, *Историјске основе војвођанске аутономије*, Из историје српско - хрватских односа, Београд 1994, 88 - 113; Дејан Микавица, нав.дело, 11-14.

⁹ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 15 - 16; Дејан Микавица, *Три века Карловачке митрополије*, Зборник Три века Карловачке митрополије, Нови Сад 2014, 13 - 18; Владан Гавриловић, *Три века Карловачке митрополије - Српске привилегије до краја 18 века*, Зборник Три века Карловачке митрополије, Нови Сад 2014, 67 - 78.

¹⁰ Владан Гавриловић, *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија*, Нови Сад 2005, 121 - 123; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 19.

мађарска страна одговорила ратом против Срба а о томе најбоље сведоче речи првог човека мађарске владе Лајоша Кошута: „Ко у окружју Угарске особиту државу хоће да оснује, тај је бунтовник и ребелијант”.¹¹ Овако проглашену Српску Војводину није признао нико, осим Хрватског сабора, што је условило да завршетком Револуције нестане ова слободоумна, демократска аутономна област Срба у Угарској.¹² Влада у Бечу је покушала да тобоже награди Србе за лојалност у Револуцији и њиховој упорној и огорченој борби против Мађара, контитуисањем такозваног Српског Војводства и Тамишког Баната, као посебне Круновине од 1849. до 1860. године. Међутим тако организовано Војводство са немачким као службеним језиком и седиштем у Темишвару, на ободима српског народа у Монархији, је само формално својим именом задовољило Србе и било је у дубокој супротности у односу на идеју аутономије како су је Срби желели и остварили на Мајској скупштини 1848. године.¹³ Најбоље је став српског незадовољства изнео политички првак Срба у Угарској Светозар Милетић у свом чувеном туцинданском чланку јануара 1860. године у

¹¹ Славко Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину*, Зборник радова Српски покрет у Револуцији 1848/1849, Нови Сад 2000, 13; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 23 - 39.

¹² Славко Гавриловић, *О борби Срба у Хабзбуршкој монархији...*, 7-23; Јован Савковић, *Борба Срба војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.3, Нови Сад 1952, 21 - 51; Василије Крестић, *Историјске основе војвођанске аутономије*, Из историје српско - хрватских односа, Београд 1994, 88 - 113; Славко Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину*, 7 - 31; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 23 - 38.

¹³ Приликом оснивања Војводству Србије и Тамишком Банату је припала територија Бачке и Баната, без Војне границе и само део Срема, Румски и Илочки срез, док је остатак додељен Хрватској, односно Троједној Краљевини. (Славко Гавриловић, *Политичка борба за српску Војводину*, 30 - 31; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 39 - 57; Зоран Стевановић, *Војводство Србија и Тамишки Банат 1849 - 1861*, каталог изложбе, Нови Сад 2014, 23 - 24.)

којем је истакао да укидањем Војводства Србије и Тамишког Баната Срби нису много изгубили, јер је дотадашња аутономија коју су имали у оквиру Војводства била само фиктивна, а да српском народу у Угарској и Монархији тек предстоји борба за истинску самосталност.¹⁴

Оживљавање Српске Војводине је покушано на Благовештенском сабору 1861. године са закључком да се „Област она, у којој Срби по већини живе, има се признати као област србска у краљевини Угарској, односно у троједној краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији под називом Војводовина Србска”.¹⁵

Захтеви Благовештенског сабора о српској Војводини нису никада били испуњени, али су они коришћени као баук пред Мађарима у преговорима Аустрије са њима, а после стварања дуалне Монархије,

¹⁴ Туциндански чланак је објављен у часопису Србски дневник 4. јануара 1860. године (стари календар) Он је написан као одговор на одлуку цара Франца Фердинанда од 27. децембра 1860. (нови календар) о укидању Војводства. (Дејан Микавица - Чедомир Попов, *Сабрани списи, Светозар Милетић*, књ.1, Нови Сад 1999, 232 - 235; Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006, 1 - 222; Зоран Стевановић, нав.дело, 50.)

¹⁵ „У област ову ту по прикљученом аутентичном нацртању спада: 1) Цели провинцијални Срем, т.ј.румски, илочки и вуковарски срез, (процес) /срез/, 2)Доња Бачка са овим пограничним местима, која још у војводовину спадају почињући од Дунава: Сонта, Сомбор, Стари и Нови Сивац, Кула, Стари и Нови Врбас, Сентомаш, Мохол, 3) Банат са следећим пограничним местима, која још у војводовину спадају: почињући од Мориша: манастир Ходош, Нови Бодрог, Нова Винга, Фенлак, Секусић, Нађфала, Варјаш, Кетфел, Кнез, Перјамош, Србски Сентпјетер, Старо Бешеново, Врбица, Црна Бара, Мокрин, Велика Кикинда, Мали Оросин, Клара, Кеча, Ченеј, Немет, Мали Бечкерек, мехала, Темишвар с преградијама, Фрајдорф, Утвињ, Романски Сент Михаљ, Дињаш, Србски Сентмартон, Иванда, Чебза, Чаково, Мацедонија и Гад, Ђир, Толвадија, Сока, Дента, манастир Сентђурађ, Берекуца, Коморски Сентђурађ, Омор, Брешће, Дежанфалва, Мали Жам, Велико и Мало Средиште, Месић, Јабука, Војводинце, Суботица, Потпорањ, Влајковац. У банатски предел Војводовине србске спада све што између назначени погранични места војене границе, Тисе и Мориша лежи.Петроварадинска, немачко-банатска и србско банатска регимента и тителски батаљон са дотичним слободним милитарским комунитетима имају се као саставни део Војводовине србске сматрати”.(Никола Радојичић, нав.дело, 17; Горан Васин, *Сабори раскола*, Београд 2015, 21 – 68).

Аустро - Угарске 1867. године, заслуге српског народа у Монархији су биле заборављене и велика већина српског народа настањена у Угарској, је потпала под супермацију Мађара и сва своја права, је могла остваривати само кроз угарске институције.¹⁶

Ипак, иако стално политички угрожени, у тој новој средини Срби су врло брзо примали дух западне и средњоевропске културе и цивилизације, што их је довело у позицију изградње модерне националне свести а самим тим и размишљања о модерној европској нацији.¹⁷ У том погледу су Срби на територији јужне Угарске, будуће Војводине нарочито напредовали у овдашњем „књижевству” па због тога није узалуд тачно разматрање Јована Скерлића „да се у Војводини сто педесет година мислило и писало за цело српство”¹⁸

Али оно што је била свест о постојању Српске Војводине створене у револуционарним дешавањима 1848. године и што се показало као неугасива жеља Срба и на Благовештенском сабору 1861. године, је постала главни покретач свих српских културно - политичких збивања друге половине XIX и почетка XX века, и чекала плодно тло, које се указало завршетком Првог светског рата и директним прикључењем „оживеле Војводине” Краљевини Србији.

¹⁶ После жучних расправа у угарском сабору, Аустро – Угарска нагодба је изгласана 29.маја 1867. године. Отпора је било не само на страни немађарских народа, него и код мађарских посланика, представника левице, али и део мађарске емиграције са Лајошем Кошутом на челу. После прихватања Нагодбе, уследио је Закон о народностима из 1868. године, којим се, законским путем, појачала мађаризација у Угарској. (Дејан Микавица, *Српско питање на угарском сабору*, Нови Сад 2011, 147 – 154).

¹⁷ Чедомир Попов, *Мозаичка слика историје Војводине*, Рад Музеја Војводине, бр. 39, Нови Сад 1997, 371-373.

¹⁸ Чедомир Попов, нав.дело, 373; Драго Његован, нав.дело, 28-29.

Ратни циљеви Србије изражени Нишком и потврђени Крфском декларацијом су обухватили и питање Војводине. Речит плебисцит о сједињењу Војводине са Србијом, започет је још за време трајања рата, у Русији, када су заробљени јужни Словени (Југословени) из аустро - угарске војске почели ступати у добровољачке јединице, да би се у српској војсци борили против Централних сила. Међу добровољцима, у највећем проценту били су Срби, а међу њима на првом месту Босанци и Херцеговци, а одмах потом Војвођани, пре свих Банађани, на другом месту Сремци а потом Бачвани и Барањци.¹⁹

Такође сами потези Аустро - Угарске у виду прогона, хапшења, интернације виђенијих Срба - Војвођана су указивали на будући пут војвођанских Срба и тражење уједињења области Барање, Бачке, Баната и Срема са Краљевином Србијом.²⁰

Када је пропаст Аустро - Угарске монархије постала очигледна после пробоја Солунског фронта, септембра 1918. војвођански Срби нису желели да буду затечени будућим миром, па су започели организовање, односно стварање српских народних одбора и већа, као и српских народних стража (народне гарде) у највећем броју војвођанских места. Такође нису заборављене ни остале нације на овим територијама, па су

¹⁹ На питање зашто су на првом месту од Војвођана били Банађани историографија је дала речит одговор. Зато што су дознали за планове Антанте да се цео Банат уступи Румунији за њено ступање у рат против Централних сила. Зато је већ крајем априла 1916. из Русије оформљено четири добровољачка пука, са 3.758 Војвођана у њима, а када је Румунија објавила рат Аустро - Угарској 27. августа 1916. године, број Војвођана у добровољачким пуковима је удвостручен и 6. септембра је износио 6225 лица. (Никола Радојчић, нав. дело, 21; Драго Његован, нав. дело, 205.)

²⁰ Дејан Микавица, *Осумњичени и утамничени војвођански Срби у мађарским затворима*, Зборник Војвођански простор у контексту европске историје, књ. 2, Нови Сад 2014, 191 - 213.

тако створени и мађарски, буњевачки, немачки и словачки народни одбори.²¹

Први српски народни одбор на будућој територији Војводине основан је у Великом Бечкерек у (Зрењанину) 31. октобра 1918. године, да би примат и целокупну друштвену и политичку ситуацију преузео на себе новосадски народни одбор, основан 3. новембра исте године.²² Српски народни одбор у Новом Саду је сходно својим активностима припремио изборни рад и сазвао Велику народну скупштину у Новом Саду за 25. новембар 1918. године, која је прогласила присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији. Упоредо, у Срему који је био стални камен спотицања у српско - хрватским односима унутар Монархије, је такође вршена агитација за директно прикључење Срема Краљевини Србији. Тако је 24. новембра одржан у Руми Велики збор изасланика народних већа из Срема, који је донео одлуку о непосредном присаједињењу Срема Краљевини.²³ На основу ових одлука Велике народне скупштине у Новом Саду и Румског збора, целокупна територија раније сањане и поново оживеле Војводине је ушла својевољно у акт присаједињења са Краљевином Србијом, поставши њен саставни део и у новој држави Срба, Хрвата и Словенаца.²⁴

²¹ У неким местима створени су и мешовити народни одбори: српско - буњевачки у Сомбору, буњевачко - српски у Суботици, српско - мађарски у Бечеју...(Драго Његован, нав.дело, 206.)

²² Новосадском народном одбору је претходио раније основан Средишњи одбор за Банат, Бачку и Барању за прихватање и смештај ратне сирочади и сиромашне деце из Босне, који је основан у Новом Саду 14. децембра 1917. године. (Драго Његован, нав.дело, 210 - 211; Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 193.)

²³ Драго Његован, нав.дело, 229.

²⁴ Исто, 246.

Упоредо са политичким деловањем на територији Војводине текле су и војне акције, односно српска војска је убрзано наступала преко река Саве, Драве и Дунава обезбеђујући будуће границе својим присуством. Тако је до прве половине новембра 1918. српска војска запосела територије Баната, Бачке, Барање и Срема до линије: Оршава - Мехадија - Карансебеш - Арад - река Мориш - Сегедин - Суботица -Баја - Печуј - Барч - река Драва - Осијек -Шамац - река Сава - река Дунав - Оршава. Ова линија је уједно постала и демаркациона линија која је утврђена Београдским примирјем 13. новембра исте године.²⁵

Тако назначена линија са јасно описаним територијама Војводине је представљала и део северне границе новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца а њена одбрана тежак задатак за њене политичке представнике на Париској мировној конференцији у Паризу 1919. године.²⁶

У оквиру југословенске секције назива Географско - етнографијско - историјска или колоквијално названо територијална, истицали су се својим радом и залагањем, пре свих, Јован Цвијић, који је био и председник наше секције и Станоје Станојевић, историчар, са територије Војводине, који је и спремио меморандум за одбрану (тражење) војвођанских територија и оправданост њиховог прикључења

²⁵ Исто, 249 - 250.

²⁶ Станоје Станојевић, *Војводина на конференцији мира*, Летопис Матице српске, књ.300, Нови Сад 1921, 76 – 90; Димитрије Кириловић, *Питање Војводине на конференцији мира*, Годишњак историјског друштва у Новом Саду, књ. XI, Нови Сад 1938, 120 - 129; Никола Радојчић, нав.дело, 22 - 26; Драго Његован, нав.дело, 250.

Краљевини Србији, односно заједничкој држави Срба, Хрвата и Словенаца.²⁷

Оно што је било позитивно у решавању територијалних спорова, стварања нових граница Краљевине СХС, по питању Војводине, је чињеница да Аустро –Угарска више није постојала као држава, као и то да је српска војска држала целокупну територију Војводине, у којој се народ, својом слободном вољом изјаснио за присаједињење.²⁸

Енглески и амерички представници који су руководили радом и секције за разграничење су захтевали да се пре свега поштује етнички критеријум, а да ће се, такође, узети у обзир економски и војни моменат, док би остали критеријуми, пре свих, историјски о припадности неке територије, били у подређеној улози.²⁹

На основу тога је одређено да се приступи разграничењу, по питању Војводине, са новоствореном државом Мађарском, у погледу Барање и Бачке, и са Румунијом у погледу Баната, док је прикључење Срема неупитно потврђено као део Краљевине Србије, односно Краљевине СХС. У Банату је граница одређивана према српској и румунској већини, а пошто није било могуће чисто етничко

²⁷ Југословенска делегација је имала тежак задатак да брани наша захтевања на области Аустро - Угарске од Горице на западу, до Баната на истоку. Осим територијалних захтевања, истакнутих према етничком принципу наша делегација је припремила и меморандум о страдањима српског народа у Рату, наводећи при томе да је српско становништво за време ратних збивања смањено за чак 1.150000 душа. Колика је била важност војвођанских територија види се и по саставу наше делегације у којој су се осим Станојевића нашла још четворица Срба – пречана, војвођана: бачки владика Иларион Зеремски, барањски прота, такође и историчар Стеван Михалцић, два млада врсна историчара, Никола Радојчић и Васа Стајић. Шеф наше делегације је био искусни бивши председник владе Никола Пашић. (Никола Радојчић, нав.дело, 22 – 23; Драго Његован, нав.дело, 286.)

²⁸ Станоје Станојевић, нав.дело, 84 – 85.

²⁹ Исто, 85.

разграничење између два народа, покушало се системом реципроцитета утврдити крајња граница, односно колико би остало, примера ради, Срба на румунској страни, приближно исто би остало Румуна на српској страни границе. Иако су у Банату умногоме били присутни Немци, па донекле и Мађари, они нису уопште разматрани као битан елемент за разграничење те области. По истом принципу у Бачкој и Барањи се сагледавао међусобни однос свих словенских народа и Мађара, без укључивања Немаца и Румуна.³⁰ У раду Комисије је посебно деликатно било питање Баната из разлога што је Румунија од 1916. Године постала савезник и чланица Антанте, а за њен улазак у рат јој је управо и нуђен Банат од стране савезника. После много несугласица и покушаја и српске и румунске стране да се придобије што више банатске територије, утврђена је реална граница, при чему је Србија (Краљевина СХС) изгубила Темишвар, а румунска страна изгубила Вршац и Белу Цркву.³¹ Овако утврђене границе између Краљевине СХС и Румуније су издржале зуб времена и остале међународно признате и данас представљају североисточну границу Републике Србије и Румуније.

Са друге стране заједнички се посматрало питање разграничења у Брањи и Бачкој, према Мађарској, где је, по истом етничком принципу, утврђена граница. У неким тренуцима нашој делегацији је по овом питању било лакше него по питању Баната, из разлога што су само Срби (Краљевина) претендовали и полагали право на ове територије, али и утолико теже због тога што је словенски живаљ (осим српског ту су се убрајали пре свих Словаци и Русини) био расут и није био компактан

³⁰ Исто, 86.

³¹ Исто, 86 – 88.

елеменат као у појединим деловима Баната. Зато је нашој делегацији изричито речено да граница на овим територијама мора ићи тако да она на нашој територији обухвата најмање 51 % словенског живља. После пуно доказивања са српске и мађарске стране повучена је граница, при чему је српска страна имала највеће губитке у Барањи, односно Печују, Мохач, Баја су прикључени Мађарској, а Осијек и Бели Манастир Краљевини, док је у Бачкој српска страна изгубила Сегедин али добила Суботицу и Сомбор. Наравно неприкосновено право српске стране је истакнуто за Нови Сад, што је и било потврђено.³² Овако задобијене северне границе Краљевине СХС нису, у потпуности остале непромењене до наших дана, односно придобијена територија Барање је изузета из састава Војводине 1939. године стварањем Бановине Хрватске и данас се налази, после распада СФРЈ, у саставу новостворене Републике Хрватске, док је утврђена граница у Бачкој, између Краљевине и Мађарске, остала непромењена до данашњих дана и представља северну границу Републике Србије.

Колико је, ипак, било тешко постићи компромис у вези са границама Војводине, а задовољити и Краљевину СХС и Румунију, као савезнице, сведочи и став француског генерала Ле Ронда (Le Rond) предочен Анти Трумбићу, министру спољних послова Краљевине, августа 1919. (у време трајања Конференције), при чему се разговарало искључиво о Румунији. Ле Ронд је упозорио Трумбића да је Румунија поштована од савезника, „те да ће она бити велика и моћна држава, да је богата рудама и сировином и да ће се нагло развијати”. Југославија, нагласио је, „нема никаквих размирица са њом, осим питања Баната, тог

³² Исто, 88 – 89.

малог комадића земље а сама се налази у тешком положају окружена Италијом, Аустријом, Мађарском, Бугарском и Албанијом. Ако сте са Румунијом у добрим односима, заштићени сте”. Због свега тога „престолонаследник Александар могао би узети за жену румунску принцезу.”³³

С обзиром на положај српског народа у Монархији и његово стално лавирање између Беча и Пеште проглашена Војводина 1918. на Великој народној скупштини у Новом Саду и њено прикључење Краљевини Србији су постале гарант за политички и национални опстанак, спајањем са државом (Краљевином Србијом) у којој су Срби били конститутиван и већински народ. Тиме су Срби Пречани проглашењем своје Војводине, до тада недостижног идеала, с правом сматрали да ће у Краљевини Србији пронаћи претпоставке за национално одржање, културни и економски напредак.³⁴

Колико је српски народ у Угарској био у праву остварујући идеју Војводине као засебне културне, историјске и економске творевине, сведочи њено постојање кроз две Југославије (Краљевину, Републику), као и њена аутомност у оквиру данашње Републике Србије. Српски народ је, све време, развијајући сопствену Војводину, увек поштовао њен изражени принцип мултиетничности, живећи складно у заједници са другим народима, о чему, данас, сведочимо и ми, развијајући даље Војводину, као регију уједињене Европе истовремено поштујући њено засебно место у оквиру Републике Србије.

³³ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на паришкој мировној конференцији 1919. године (дипломатско - историјска скица)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.28, 31 - 72.

³⁴ Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 202.

Извори и Литература:

- Адамовић Јова, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*, Загреб, Српска штампарија, 1902.
- Васин Горан, *Сабори раскола*, Београд 2015.
- Гавриловић Владан, *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник: ЛДИЈ, 2001. Гавриловић Владан, *Темнишварски сабор и Илирска дворска канцеларија*, Нови Сад 2005.
- Гавриловић Владан, *Три века Карловачке митрополије - Српске привилегије до краја 18 века*, Зборник Три века Карловачке митрополије, Нови Сад 2014, 67 - 78.
- Гавриловић Славко, *„О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850)“*, Зборник МС за историју, св.43, 1991, 7-24.
- Гавриловић Славко, *„Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед 1690-1706“*, Зборник МС за историју, св.53, Нови Сад 1996, 12-15. Гавриловић Славко, *Политичка борба за српску Војводину*, Зборник радова Српски покрет у Револуцији 1848/1849, Нови Сад 2000, 7 - 26.
- Ивић Алекса, 1929, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад, Матица српска, пон.изд. 1991. Кириловић Димитрије, *Питање Војводине на конференцији мира*, Годишњак историјског друштва у Новом Саду, књ. XI, Нови Сад 1938, 120 - 129.

- Крестић Василије, *Историјске основе војвођанске аутономије*, Из историје српско - хрватских односа, Београд 1994.
- Кризман Богдан, *Питање граница Војводине на паришкој мировној конференцији 1919. године (дипломатско - хисторијска скица)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.28, 31 - 72.
- Krkljuš Ljubomirka, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, Novi Sad 1995.
- Његован Драго, *Присаједињење Војводине Србији*, Музеј Војводине, Нови Сад 2004. 26.
- Микавица Дејан - Попов Чедомир, *Сабрани списи, Светозар Милетић*, књ.1, Нови Сад 1999.
- Микавица Дејан, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1920*, Stylos, Зрењанин, 2005.
- Микавица Дејан, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.
- Микавица Дејан-Гавриловић Владан-Васин Горан, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2007.
- Микавица Дејан, *Српско питање на угарском сабору*, Нови Сад, Филозофски факултет, 2011.
- Микавица Дејан, *Три века Карловачке митрополије*, Зборник Три века Карловачке митрополије, Нови Сад 2014, 13 - 18.
- Микавица Дејан, *Осумњичени и утамничени војвођански Срби у мађарским затворима*, Зборник Војвођански простор у контексту европске историје, књ. 2, Нови Сад 2014, 191 - 213.

- Попов Чедомир, *Мозаичка слика историје Војводине*, Рад Музеја Војводине, бр. 39, Нови Сад 1997, 371-373.
- Поповић Ј. Душан, *Срби у Војводини*, књ.І, Матица српска, Нови Сад 1990.
- Радојчић Никола, *Оживела Војводина*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.28, Нови Сад 1958, 5-27.
- Радонић Јован, „*Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708)*” у “Војводина II”, ур.Душан Ј.Поповић, (Нови Сад: Историјско друштво, 1940), 1-47.
- Радонић Јован- Костић Мита, *Српске привилегије од 1690.до 1792*, Београд: САНУ, 1954.
- Јован Савковић, *Борба Срба војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.3, Нови Сад 1952, 21 - 51.
- Савковић Јован, *Борба Срба војвођана за територијалну и политичку самосталност*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр.3, Нови Сад 1952, 21 - 51.
- Симеоновић - Чокић Стеван, „*Српске привилегије*”, у “Војводина II”, Нови Сад, Историјско друштво, 1940.
- Станојевић Станоје, *Војводина на конференцији мира*, Летопис Матице српске, књ.300, Нови Сад 1921, 76 – 90.
- Стевановић Зоран, *Војводство Србија и Тамишки Банат 1849 - 1861*, каталог изложбе, Нови Сад 2014.

Vladan Gavrilović

The Question of Vojvodina
from the Mid-19th Century to the 1920s

Summary

The question of the historical origin of Vojvodina, and especially its borders, has remained an open question throughout the history of this territory. It was particularly emphasized during the voluntary entry of the inhabitants of Vojvodina into the Kingdom of Serbia and their joint renunciation of independence in favor of the newly created state of Serbs, Croats and Slovenes in December 1918. The question of Vojvodina's borders, with the act of creating a common state, became the question of its northern borders, which were defended at the Paris Peace Conference according to ethnic, but also historical principles.

Keywords: Habsburg Monarchy (Austro-Hungarian), Serbs, Vojvodina, borders

Проф. др Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
goran.vasin@ff.uns.ac.rs

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ И ПИТАЊЕ СРПСКЕ ВОЈВОДИНЕ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 1861-1862.

Сажетак: Светозар Милетић је током 1861-1862, посебно профилисао себе у ред утицајнијих политичара који су почели расправе о питању Српске Војводине. Он је и пре и током Благовештенског сабора, дефинисао другачији пут српских политичких елита, сарадање са мађарским елитама. Он је пуне две године у јавним наступима и писаним речима, тражио начине да се не само питање Српске Војводине, већ и српско-машарских односа репи на другачији начин сарадњом и да се тако почне унутрашња уставна промена у самој Хабзбуршкој монархији.

Кључне речи: Хабзбуршка монархија, Српска Војводина, Светозар Милетић, Благовештенски сабор, либееали, мађарске елите

Дана 27. децембра 1860. Владар цар Франц Јозеф је укинуо Војводство Србију и Тамишки Банат – ова област/територија је инкорпорирана у политички и административни систем Угарске. Изгледало је, по првим импресијама, да су Срби поново изиграни од Бечких елита. Велики број политичара и јавних личности сматрао је да се мора преговарати са Мађарима и на тај начин остварити жељени

циљ, без посредовања Двора. Наравно да такво стање није одговарало реал политичкој ситуацији, али се морало покушати, да се ствари помере са мртве тачке или покуша наизглед могући другачији пут.

Светозар Милетић је неколико дана заредом писао најпре против укидања Војводства. Његов чланак *На Туџин дан 1860.* био је формално прекретна тачка политичке каријере. Милетић је врло отворено, брито и јасно писао против политике Аустрије и Двора, са којом Срби имају само негативна историјска искуства и увек бивају, по правилу, жртвовани вишим интересима. Препуштени су поново на милост и немилост Угарском сабору, и нико се није осврнуо, нити подржао, нити питао Србе о њиховим политичким предлозима. Жеља и идеја Срба да посредством своје Скупштине/Сабора преговарају са Мађарима није суштински подржана у Бечу код меродавних кругова. Тада је Светозар Милетић написао своје чувене речи: *Војводство је сарањено, али му нисмо очи заклопили и злосретан би био Србин, који би неверном ногом ковчегу Војводства приступио, ма и само да га целива а камоли да ликује!*¹ **Војводство- то значи биће политично народа српског са ове стране- сарањено је, али који су га саранили, заједно су још нешто саранили, што више никада неће можи васкрснути. Војводство ће пак, у преображеном виду, ма и без имена тога зацело васкрснути. Шта смо ми од Аустрије нзахтевали. Ништа друго, него да нам само начин да, да са угарском краљевином или ако хоћете са мађарским народом путем нашег конгреса или Народне скупштине о условима нашег**

¹ Опширније: Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 232–233; *Србски дневник*, бр. 102, 4. јануар 1861.

бића погађати можемо. Место тога предани смо Угарском сабору на милост и немилост! Тога ради нисмо толика добра изгубити, нисмо толику крв пролити, нисмо толике матере, удовице и децу у црно завити морали...Војводство је у Бечу и Пешти сарањено, али мислим не у срцима честитих Србаља. И један Србина ако остане и он је народ! Срби су спремни да са Мађарима граде нову Војводину, да сачувају своје политичко биће, јер се мора наћи уставно решење, сматрао је Милетић.

У погледу односа са Мађарима, Милетић је такође врло експлицитан: **Што се Мађара тиче, идемо да видимо. Многи се добру надају, и ми који смо одма испочетка за условно скопчање били, желимо да буде добро. Видећемо. Мађари су нам увек пребацивали, да никада од њих нисмо искали шта треба. Ми смо показали да на то идемо, да са њима разговарамо, зато нисмо трчали у Беч, да захтевања наша предлажемо, него смо захтевали, да нам се орган народни да, који ће то уставним путем Угарском сабору захтевања народна представити моћи. Мађари нас никада, па ни сад, на сабљи добили, видећемо како ће сада слободу, братство, једнакост разумети. Угарска само федеративно-политичном супремацијом мађарског народа постојати може, сваки друг пут наличан на Бахов систем, ма и калајом немачко-мађарска слободе помазан био. Срби, будимо себи верни, против силе и времена никуд никамо, зато будимо стрпљиви, Мађарима не престајмо пружати руку устану, док нам народно чувство и**

срце ценити буду- али свакако будимо уверени да же и наше време доћи.²

За Двор у Бечу, је врло брзо настао нови политички проблем: централистичку државу, која је била симбол неоапсолутизма, требало је трансформисати у федералистички савез историјских покрајина, али без дубинског политичког усаглашавања или разговора локалних елита. Држава је била у сувише озбиљној деценијској функционалној кризи, за ту врсту потеза који је треба спровести институционалну у врло компликованој унутрашње политичкој администрацији и структури. Мађарски политички представници су одмах кренули у акцију да се врати на стање са почетка 1848, слобода самоуправе за жупније, и унутрашња самосталност на основу Прагматичне санкције из 1723, закона Диете 1790-1792. Срби су у овим политичким комбинацијама били страна осуђена на озбиљне губитке, са обе владајуће стране. Гроф Сечен је тврдио да Мађари не верују у обећања Двора о обнови Устава, те да неће слати представнике у Рајхсрат да потврде јединство Монархије, које по њима није постојало на одговарајући политички начин. Незадовољни су, ништа мање, били и Чеси и Пољаци. На крају је једино министар председник Голуховски, притиснут са свих страна без даље подршке Двора, морао да поднесе оставку децембра 1860. Државни секретар је постао Антон фон Шмерлинг. Резултат новог договора је обнародован 26. фебруара 1861. Када је Фебруарски постао нови основ за унутрашњу политику у Монархији. На снагу је враћен централизам, у нешто истина блажем

² Светозар Милетић, *На Туцин дан*, Сабрани списи и више посебних монографија и издања. (в Дејан Микавица, *Светозар Милетић*, Нови Сад 2016, 85-88).

облику. Рајхсрат је постао делимично Парламент, а историјски Сабори су сведени на институцију изборног карактера која служи за улазак у Парламент. Рајхсрат има широку законодавну власт. Састојао се из Горњег и Доњег дома (344 члана). Угарска је тој констелацији снага, постала административна јединица Царевине.

Чланове мањих локалних сабора бирали су великопоседници, градови и сеоске општине. Мађари су поново, врло логично, били незадовољни, њихових 85 посланика није отишло на заседање Рајхсрата. Владар цар Франц Јозеф, није био политички визионар и није добро проценио моменат политике у Европи тога времена, што се лоше одразило по положај саме Монархије и његове династије. Његови саветници били су људи сличног/ старог кова, што се читало и у чињеници да се уставна стабилност није могла постићи овим недовршеним или лоше осмишљеним решењима. Моменат за овакву врсту разговора и уставних решења, прошао је давно пре тога. Питање је да ли и пре Револуције 1848, било објективних основа за решења која су подразумевала релативно избегавање националног питања. Револуција 1848-1849, покренула је тешке процесе на која се није могло одговорити јозефинским решењима, које је одбацила елита саме Монархије пет деценија раније, а која су у том моменту (Јозефа II) могла донети круцијалне промене у животу Хабзбуршке царевине.

Уставно питање у Хабзбуршкој монархији, покренуто с јесени 1860, довело је, до низа полемика и позива на заштиту Привилегија и српских националних узаконених решења (1790-1792). Дворски кругови су сматрали да Мађари могу драстично озбиљније угрозити политички живот Монархије него Срби, Румуни и Словаци.

Инкорпорирање територија која су сматране Српском Војводином, у састав мађарских жупанија, јасно је указивало да Срби морају покушати да своје захтеве изложе Мађарским елитама и да се покуша са идејом компромиса.

У том смислу *Тужиндански чланак* Светозара Милетића означио је релативно нов и за многе непоуздан правац српске политике. Постављало се објективно питање шта се може очекивати од преговора са мађарским политичким елитама. Мађарско јавно мњење је било против било каквог покушаја дељења територије Круне Св. Стефана, или персоналне аутономије у целости. Будући да се око тог питања водио рат 1848–1849, морао се тражити нови правац разговора, али уз ограничени маневарски простор и лимите. И Мађари и Срби су желели коначно и одрживо решење свог националног питања. Свако на свој начин. Срби, несигурни у политику Дворских кругова због укидања Војводства, тражили су нови пут у тражењу помирења са Мађарима. Свакако се из самог текста јасно могло видети да је Милетић предласгао промене, али уз задршку, опрез, шта се заправо може очекивати од политичких разговора са Мађарима, имајући на уму своје полемике баш тим поводом са Етвешом са краја 1860.

Уочи Благовештенског сабора 1861, Милетић је писао да се мора борити *поново за народност српску, уставност српску, политичко биће народа српског под уставном угарском Круном*. Иако је Влада без Сабора Срба спојила Војводство са Угарском, морају се направити предлози о гарантовању језика и народности српске у Угарској. *Надамо се да су Мађари научили лекцију из 1848–1849 и*

ових 12 година без устава, да се народносно питање мора решавати поштовањем и равноправношћу. Мађари са поверењем треба да гледају на наш Конгрес, констатовао је тада Милетић. Такође он 1848, са разлогом сматрао темељем српске повезаности у Монархији, на свим ниовима, подсећа на ранија историјска дешавања, и додаје да су током тих великих дешавања постојале силе и утицаји на које Срби нису имали објективног утицаја у том моменту.

Милетић је рационално размишљао, у том моменту: мора се сести за сто са Мађарима, и пронаћи заједничко решење. Део старијих конзервативних политичара предвођених бечким адвокатом Ђорђем Стојаковићем и црквена јерархија стајали су често на становишту да се иде Поузданим/ сигурним путем ослонца на постојеће законе, Привилегије и политику ослонца на владара и дворске кругове. Таква политика стиче се утисак није више имала прођу ни код бечких елита, које су тражиле могућности сарадње и компромиса са самим Мађарима (тајно) и Чесима (јавно). Српско, па и хрватско питање, спадало је у други ред питања, које је Двор често поистиветио са одговорима везаним за Војну Границу.

Патријарху Јосифу Рајачићу јесте у марту 1861. стигло упутство цара Франца Јозефа, да окупи 20 изасланика у депутацију, да се искажу српске жеље и молбе. Рајачић је ипак формално инсистирао на сазивању Сабора. У писму сам патријарх тврди да он лично није у могућности да изабере људе које треба послати, што је још један разлог за одржавање српског Сабора. Срби ће, по његовом мишљењу, изгубити поверење у њега лично уколико се одлучи на самосталан потез и поново сазове Сабор (алузија на дешавања на Мајској

скупштини-Г.В). Патријарх Рајачић није желео да на себе преузме сву одговорност за дешавања на будућем Сабору посебно у светлу дешавања током Револуције и његова лична искуства са Мајехофером и генерално дворским круговима.

Мађари су своје заседање Сабора сазвали исто тако за април 1861. Сличност са догађањима из 1790. и времена паралелног заседања Темишварског сабора и Дијете је прилично очита и јасна, и није остављала много могућности за политичке спекулације. За Благовештенски сабор је изабрано 78 посланика за. Царски комесар је био барон Јосип Филиповић од Филипсберга. У самој Филиповићевој заоставштини у Бечу, налазимо неколико јасних смерница о томе како се мора водити Сабор и да се не може излазити из законских оквира у доношењу и предлагању одлука на самом српском Сабору.

Патријарх Јосиф Рајачић, Ђорђе Стратимировић, некадашњи вожд, сада генерал-мајор царске војске, Петар Чарнојевић, некадашњи комесар угарске револуционарне владе, Ђорђе Стојаковић, Јован Хацић Светић, Јован Суботић, Никанор Грујић, Платон Атанацковић, чинили су елиту која је требала да донесе важне одлуке на самом Сабору уз напомену да се још увек тражио политички правац и код самих српских елита.

Светозар Милетић био је на челу настајуће либералне струје, и тражио је начина да наметне своје идеје у српској средини у Монархији, али и да се фокусира на дешавања у Кнежевини Србији. Уз њега су стајали Јован Ђорђевић, Јован Живковић, Ђорђе Радак,

прота Ђорђе Бранковић (потоњи патријарх Георгије) и многи други.³ О важности обнове Српске Војводине сведоче и следећи стихови Стевана Владислава Каћанског: **Где је Српска Војводина? У Маџарској ил Угарској или у сну ил на јави ил у Срему старој слави? Није тамо није, није, већ у срцу Србадије!**

Патријарх Јосиф Рајачић био је председник Сабора. Он је истакао да је суштина заседања Сабора и саборских седница, по његовом уверењу, да се на Угарској дијети уставним и законским путем српски захтеви укључе у угарско законодавство и на тај начин осигура место и положај Срба у Монархији. На такав начин се чувају две најважније особине сваког народа, а то су и *народност и језик*. Без очувања језичке гаранције политичких права нема опстанка Срба као народа.

Инсистирање Мађара на свом историјском праву и стргом поштовању истог, значило је нове политичке сукобе или утапање Срба у угарске законе, али без суштинског поштовања њихове индивидуалности и права на засебну територију. Двор је увек био склонији, по логици ствари, да пронађе компромис са Мађарима, што је била порука царског комесара Филиповића када је говорио у смислу територијалних промена у самој Монархији. Двор је покушавао да површним притиском на Угарски сабор који је почињао да заседа смањи маневарски простор Мађарима, који су захтевали преуређење Монархије и враћање на снагу закона које је донела Дијета 1848.

³ Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, 65–67; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918*, 113; Дејан Микавица, *Српска Војводина*, 145–149, 162–163.

Суштински стварање мађарског дела Монархије у Хабзбуршкој царевини.

Друга седница је одржана 22. марта 1861. Патријарх је предложио именовање саборског Одбора који ће на основу царског упутства од 5. марта 1861. саставити предлоге за очување Привилегија и српског језика, и исте поднети Сабору на разматрање (и усвајање). Рајачић је предложио следеће чланове: темишварског епископа Самуила Маширевића, Ђорђа Стојаковића, Срећка Михајловића, др Јована Хацића, архимандрита Никанора Грујића, Теодора Мандића, Ливија Радивојевића, Јована Суботића, Павла Јагодића, Јована Живковића и Светозара Милетића. Сам рад одбора прошао је у анализама и разговорима (повременим расправама) око опсега територије Српске Војводине, а учешћа је узимао и сам Милетић.

Државотворност Срба у Угарској, на историјским основама и либералном духу тога времена, била је у најмању руку идентична са мађарском државном идеологијом, по дубини предлога и захтевањима која су слала јасну поруку мађарским елитама, да се српско питање мора решавати у договору са Србима, без поновно наметнутих решења. Свест о свом политичком и друштвеном положају код Срба је била очигледно једини мотив ове велике саборске борбе.

Пета седница Сабора 31. марта / 1. априла је почела питањем грофа Петра Чарнојевића *да ли и припадници других народности имају право гласа приликом избора Војводе*. Ђорђе Стратимировић је заступао тезу да, пошто ће војвода бити великодостојник Монархије и поглавар Војводовине, а пошто и друге народности живе у тој области

и пошто је војвода и њихов поглавар, поменуте народности могу узети учешћа на изборима. Слично је говорио и Ђорђе Стојаковић.

Светозар Милетић се држао либералног и демократског начела, *Уколико се захтева од Угара да поштују српску народност, најправедније се мора и другим народностима од стране Срба омогућити исто право, зар није срамота пред Европом ускратити другима оно што за себе тражиш*, питао се Милетић.⁴ Управо на тај начин је Милетић показао да српске елите нису никада покушавале да угрозе права других, и да су на својих идеја само тражили равноправност на либералним постулатима тога времена, подсећајући на мисли из својих текстова пре Сабора, о потреби озбиљне дубинске сарадње и опрезу у односима према начелима мађарских елита.

По почетку шесте седнице реч је поново узео Светозар Милетић. У својој беседи он је, прецизно анализирао концепције предлога мањине и већине, који су били повод дубљих расправа на Сабору.⁵ Говорио је да већина захтева да постоји колективно представништво Срба (колективна права за Србе), јер се на тај начин штити српско биће. Мањина има идеју да се мора кренути са представницима жупанија и поштовањем Устава, али ни по коју цену не газити Устав на штету народности и обрнуто. ***Ми смо и Срби и грађани!*** Основа грађанског друштва је допустити грађанима да утичу на законодавство, бирањем својих представника законским путем. Још важније јесте да се посланици бирају што непосредније, а то се може ако се избори спроводе по окрузима, а не колективно. По закону из

⁴ *Србски дневник*, бр. 27, 2. април 1861.

⁵ Видети детаљно: Горан Васин, *Сабори раскола*, 22-37.

1848. на изборима варошки посланици су представљали вароши, а вармеђе су слале своје посланике, што је средњовековни, феудални начин избора. У закону из 1848. пише да сваки посланик заступа Мађарску, али не постоји обавеза да он заступа мађарски народ, не пише да он не може заступати и српски народ. Интерес грађана је општи, а поменути интереси отеловљење имају у законодавству. Срби признају угарско законодавство, али морају на Дијети покушати да у неким сегментима утичу и на доношење закона, јер се на тај начин води рачуна и о народности. Колективно представништво Србима фактички ограничава могућност да се боре за своју политичку слободу. Сем тога, то је пут да се уништи политичка слобода и народа који живе заједно са Србима. Ако се крене тим путем, Срби могу послати своје представнике на Дијету, али шта је са осталима, где су њихови представници, зар је то правда – питао се Светозар Милетић. Није тачно, већ је илузија, да ће представници других народности бирати своје посланике, јер при изради изборног статута водиће се рачуна најпре о Србима. Исте такве неправде дешавају се и нама самима, па зар нисмо против тога – каква је корист, дакле, од колективног представништва, поново је упитао Милетић.⁶

Колективно представништво од 24 члана (према нацрту већине), садржи још једну контрадикцију. Уколико сви гласају посебно, где је разлика у односу на појединачни избор? За случај да се мора гласати једногласно, закључује се да се прво мора договорити међусобно, а то увек ствара проблем трвења и свађа. Штавише, у Вршцу и Сомбору, на изборима за Дијету, у српским срединама

⁶ *Српски дневник*, бр. 28, 6. април 1861; Горан Васин, *Сабори раскола*, 37-45.

бирани су посланици других народности. Саси и Кумани, које наводи Стојаковић, такође нису релевантан пример. Они су представљени на Дијети, као и сви остали. Срби имају задатак да се понашају као и сви народи у Краљевини, у супротном, остали ће се увредити, а корист је мала, тврдио је Милетић.

Уставност је категорија које се мења и утврђује, сасвим је довољно имати код куће хладну и сталожену главу, уградити себе у законодавство и прихватити слово закона. Најбоља опција је да два посланика представљају обласни Сабор на Дијети, који су уједно и чувари српских права и Привилегија, са правом вета, закључио је беседу Светозар Милетић.⁷ Светозар Милетић је поново беседио и на следећој саборској седници. Основе функционисања жупанија у Војводству су исте као опште (администрација и судство), док се ниже ингеренције образују у складу са народним жељама, јер је то једини начин да се испоштује држава, да сви буду задовољни. Стари аргумент, да су Срби ослобођени од феудалних институција, просто не стоји, пошто је време било сасвим друго, а Срби су били директно подређени Бечу. Стање се променило. Срби су сједињени са Угарском, то се мора имати на уму. Због тога је важно успоставити своје жупаније.⁸

Светозар Милетић је био свестан момента, реализма стања на терену да Срби фактички живе под ингеренцијама жупанија, да се позивање на Привилегије као доказ историјског права може учинити, али не и као доказ свакодневног живота и политичке борбе са

⁷ Јован Ђорђевић, нав. дело, 77–78; *Србски дневник*, бр. 29, 9. април 1861.

⁸ Горан Васин, *Сабори раскола*, 48-58.

Мађарима која је тек предстојала. Будући да је дуго времена провео у Бечу и Пешти, он је добро знао што се може очекивати у преговорима мађарским либералима који су све више кретали у правцу Нагодбе. Из тога разлога Милетићеве беседе имају изразито полемички карактер, у том момент чини се чак и сувише опор у српској конзервативној средини. Ипак време ће врло брзо показати да полемике, критике, па чак и политичка провокација, коју је на сеницама Сабора, имају итекако смисла и да ће политичка борба са нарастајућим мађарским елитама и све мање заинтересованим бечким круговима бити баш онаква каквом је Милетић доживео, а да српска средина у Хабзбуршкој монархији није у потпуности била спреман за дубину ових обрта. То је често био озбиљан проблем са решавањем српског питања. Елите Беча, унеколико и Пеште, у свом маневарском простору, ослоњене на материјалне, економске, дипломатске, војне ресурсе, искуства у деценијским еклектичким процесима сарадње и управљања локалним (националним) елитама имају предност која није била нити лако ухватљива (видљива), нити имала такмаца у сталним превирањима политике народности на периферији. Последице су биле видљиве по српско питање 1848/ 1849, 1867-1868, 1878, 1908, 1912-1918, ништа мање у начину функциониња Краљевине СХС, па чак и Титове Југославије, што је тема за дубинску и врло непријатну анализу. На почетку овог пута мора се управо кренути од Милетића.

На самом Сабору, Тачка 12, која је била у вези са присаједињењем Војне границе и њених области Српској Војводовини, такође је после Милетићеве усвојена, јер додатак је био на управо интервенцију самог Светозара Милетића, реч *ако (се*

развојачи)е мења у кад (*се развојачи*). Што се тиче знамења Војводовине (тачка 13), Сабор усваја да застава мора бити црвено-плаво-бела. Последња усвојена тачка предлога већине седмог дана заседања била је та да се Свети Сава слави као заштитник и молитвеник пред Господом свих Срба и да се поштује како од стране српског народа тако и од стране осталих становника Војводства.⁹

Карловачка митрополија је као симбол идентитета и ослонац српских традиција била незобилазан сегмент доношења захтева о Српској Војводини. Сама Митрополија у Милетићевој делатности имала је велику пажњу, јер либералне идеје које је заговарао биле су у озбиљној колизији са начином функционисања Цркве, њеним суштинским деловање, што ће проузроковати деценијске поделе и сукобе. Милетићев додатак о Војној граници, сведочио је већ помињању чињеницу да је у политици Двора српско питање, прилично повезано са статусом Војне границе и на тај начин је визионарски захтевао нови Граничарски сабор или пуно инкорпорирање Војне границе у систем администрације Српске Војводине (и питање њеног односа са Троједном).

Управо је нешто раније, Осма седница, била посвећена овој важној политичкој расправи-везе Српске Војводовине са Троједном краљевином. Реч је узео Ђорђе Стојаковић. Војводство се састоји од Срема, Бачке и Баната, али услед одлука владара Срем се сјединио са Троједницом, а Бачка и Банат са Угарском, што представља велику сметњу јер Срби не могу отимати ове територије испод власти цара,

⁹ *Србски дневник*, бр. 28, 9. април 1861; *Србски дневник*, бр. 30, 13. април 1861; Горан Васин, *Сабори раскола*, исто.

по ставу самог Стојаковића. Није никаква политичка аномалија да се део једног војводства налази под две ингеренције, па и сама Аустрија има такве специфичности, на неколико примера историјских покрајина. У тој ситуацији сем своје локалне управе Срби имају и две више инстанце са средиштем у Загребу (Срем) и Пешти (Банат и Бачка), појаснио је Стојаковић. Духовна власт патријарха фактички обједињује све ове области, јединство архијерејске није урушено, тако да се другостепена власт обавља у Војводству, а првостепена у ова два центра. У случају да заседају и Сабор у Загребу и Дијета у Пешти, патријарх има право да се појави на оба заседања баш као и епископи, а војвода тамо где је већа потреба. Стојаковић је такође допунио предлог реченицом да у Хрватском сабору патријарх српски јесте једнак са загребачким надбискупом, а епископи са бискупима Римокатоличке цркве.¹⁰

Ђорђе Стојаковић није желео да на тај начин нарушава покушај договора са Хрватима, а ни да се јаче супротстави упутствима барона комесара Филиповића. То је био очити пример до тада опробане политике- баланс политичког решења, уз ослонац на дворске саветнике, што се није могло сматрати грешком у том моменту, имајући на уму да је сама Карловачка митрополија на тај начин функционисала читав век и по. Реална нотабилитетска политика коју је свакодневном животу спроводила Митрополија, била је у том моменту посебно подложна удару времена. Од Стратимировићеве управе мноштво нерешених проблема и питања, трзавице на Црквено-народном сабору, често одуговлачење са избором нових епископа,

¹⁰ *Српски дневник*, бр. 30, 13. април 1861; Горан Васин, *Сабори Раскола*, 59-61.

само су давале потпору захтевима либерала да се Црква што пре почне мењати. Сам патријарх Рајачић који је имао значајну улогу током Револуције, показао је више пута озбиљну нетрпељивост према својим противницима владици Платону Атанацковићу самом Ђорђу Стратимировићу, што је само отежавало већ и иначе стање оптерећено унутрашњим турбуленцијама. Милетић чији је добротвор био управо патријарх, није сувише нападао Митрополију у тим момонетима, мада је знао да критикује, али после патријархове смрти значајно је заоштравао да би од Сабора 1864-1865, постао озбиљан противник јерархије.

У питању Срема и сједињења Српске Војводине и Троједне, либерали нису држали до краја страну коју је дефинисао Стојаковић. Светозар Милетић, је тада реплицирао, убеђен да је његов говор осуђен на неуспех, али да је његова дужност да се свима обрати по овом питању. Истицао је како у време када је Српство подељено у самој Монархији, постоји опасност да се *дуализацијом ситуација драстично погорша јер се мора успоставити јединство у законодавству. Када се један део народа нађе у једном систему, а други део народа у другом, једни на обали Угарске, други на обали Троједне, таласи подривају обе обале и руше јединство, поткопавају темеље српске заједнице*, говорио је Милетић. **Срем је одувек чисто српска земља, Срем је колевка деспотовине српске, Срем је душа наше Војводине**, упозорио је и посебно нагласио Светозар Милетић.

Он јасно сматра да је ако постоји шанса да се сви Срби прво уједине са Троједном, а затим са Угарском, али када је то засигурно

неизводљиво, такав предлог нема смисла, не сме уништавати политичко јединство Војводства (као таквог-Г.В). Такво Војводство било би као Шлезвиг-Холштајн, и свачије и ничије, само не онога коме припада. Јасно је да се Хрватска од Угарске не може у потпуности отцепити. Овај предлог је функционалан само уколико Хрватска добије велике повластице од Мађара, па се затим Срби заједно са Хрватима, равноправно, обрате Дијети или Влади – другачије нема превише користи, закључио је Милетић.¹¹ Он је на тај начин јасно одвојио политички реализам и жеље за сарадњом са Хрватским сабором, исправно инсистирајући да се најпре реши питање Српске Војводине (са Сремом), а потом да се разговара са представницима Троједне, са намером да се најпре реши и питање Војне границе.

Ђорђе Стојаковић је директно тврдио обраћајући се Милетићу, са питањем да ли је по њему предлогом већине угрожена унутрашња администрација, скупштина и законодавство, институције које и немамо па их стога и тражимо, стишавајући тензију на Сабору, и покушавајући да комесара Филиповића држи подаље од самог Милетића.

Када се Светозар Милетић, јавио за нову реплику расправа је почела да се распламсава врло жестоко. Милетић је тврдио изричито како се последице двојног законодавства виде и у администрацији, те самим тим руше јединство територије Српске Војводине. Војвода и Војводски савет не могу у том случају да делују јединствено, када постоје два система и две администрације, који објективно коче

¹¹ Горан Васин, *Сабори Раскола*, исто.

доношење одлука. Како Скупштина Војводовине може да решава проблеме када и сама *пати од бољке*, да нема јединства. Посланици, логично је, гледају интерес своје области, а не шири интерес, и то је већ озбиљан пут у несугласице и расколе у самом Војводству. Један закон у Бачкој, други у Срему, па како апелациони суд може да функционише, то је више *mixtum compositum*, резоновао је Милетић. Сви се буне да је укидањем Војводовине нарушено јединство српског народа, а предлогом већине се нарушава јединство већ на овом Црквено-народном сабору, била је Милетићева коначна констатација.

Комесар барон Филиповић је нагласио, посебно се обраћајући у вези са Милетићевим говором, да *Сабор није надлежан да решава питање територијалне припадности Срема*. На концу, Ђорђе Стојаковић је поновио предлог већине са Радивојевићевом изменом: Срем је саставни део Војводовине, своју последњу инстанцу тражиће на месту где то чини и Троједна краљевина, војвода има глас одмах после бана Хрватске, патријарх пре загребачког надбискупа, а епископи и бискупи по реду посвећења. Сабор је предлог усвојио. Питање Сремске жупаније испоставило се као веома важно у политичким односима Срба и Хрвата, нарочито после Сабора. Сремска жупанија је требало да пошаље посланике за Хрватски сабор, који је био сазван марта 1861. Ипак, чекало се на одлуке Благовештенског сабора. Српски представници су сматрали да се мора поштовати изборни ред из 1848, што је изазвало негодовање у Загребу. После доста расправа донета је одлука септембра 1861. да Срем буде колективно заступљен. С друге стране посланици Хрватског сабора су инсистирали да се питање Срема реши тек после редефинисања

односа Загреба и Пеште. Не дуго затим, Закључења Благовештенског сабора читана су на десетој седници 6/18. априла 1861.¹²

У погледу Војне границе, Светозар Милетић није одустајао од своје намере и идеје да се то питање реши под ингеренцијом српског сабора. На последњој 12. седници 8/20. априла 1861, Светозар Милетић је инсистирао да се расправља о питању Војне границе. Посебно се осврнуо на положај граничара јер ако су Привилегије добијене на војне и војничке заслуге, како да се на Сабор не позивају представници Границе, што је сматрао недопустивим. Суштински војни елемент је искључен без икаквих права, односно Граница ће бити припојена (сојузена) Хрватској или Угарској без икакве могућности одлучивања, истицао је Милетић. Из тога је проистекла и његова иницијатива да се макар граничарима из банатске границе дозволи да шаљу представнике на Српски сабор.¹³

Он је далековидо схватао опасност нејасног развојачења које ће компактну Војну границу поделити у више административних области и на тај начин отупити могућност отпора наметању настајуће мађаризације или компликованих односа са дворским круговима. Такође се Милетић осврнуо и анализирао компликован положај граничара и њихову потребу да у будућности живе у савезу са Српском Војводином и добију одговарајућу цивилну (српску) администрацију. Ипак на интервенцију и инсистирање, комесара барона Филиповића није дозвољена расправа у вези са овим

¹² Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526-1918*, књ 2, 20-26.

¹³ Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526-1918*, књ 2, 26-29.

Милетићевим предлогом. После Милетићевог позива да се посланици јавно захвале патријарху Рајачићу као заштитнику народних права и мудрог председнику Сабора, што је и учињено уз клицање и овације патријарху, Сабор је закључен формалном и уопштеном беседом комесара Филиповића. Комесар барон Филиповић говорио је да политичка борба за имплементацију саборских одлука тек предстоји, у складу са овлашћењима Сабора. Угарски сабор који је почео да ради 2. априла 1861. тек је требало да се изјашњава о српском питању.

Ференц Деак је потом у свом говору на Угарском сабору 1. маја 1861. предложио да се као основа односа између Аустрије и Угарске успостави Прагматична санкција из 1723, у форми персоналне уније. Менхерт Лоњаи, будући председник Владе, је тврдио да постоје 4 тачке оптужби на политику Угарског сабора (*од стране њених непријатеља*): тежња Угарске да се одвоји од Аустрије, угњетавање народности у Угарској, затим тежња повратку феудалних институција и неблагодарност за подршку и потпору у борби против Баховог режима.¹⁴

Идеју српских посланика да се образује Војводство на територији Угарске мађарски политичари нису могли и нису желели да прихвате, нарочито после догађаја из 1848–49. И поред инсистирања Светозара Милетића на сарадњи са Мађарима, убрзо се показало да таква процена није утемељена на стварним основама. Нема сумње да је Милетић био дубоко свестан и информисан о ставовима мађарских елита, али ипак упорно је покушавао да се

¹⁴ Србски дневник, бр. 36, 7. мај 1861; Србски дневник, бр. 37, 11. мај 1861; Србски дневник, бр. 38, 14. мај 1861; Србски дневник, бр. 40, 21. мај 1861

избори за што боље решење српског питања, добро схватајући промене политике Двора према Мађарима.

Још жустрије, Светозар Милетић је као градоначелник Новог Сада, покушавао да на локалном нивоу започен решавање српског питања, у складу са својим уверењима. Чувени Меморандум *Вароши Новосадске Угарском сабору*, одисао је духом Благовештенског сабора, позивања на историјске српске Привилегије, креирања Српске Војводине, њене равноправне везе са Угарским сабором, односима са Троједном. Посебан део односио се на протест Тамишке жупаније сматрајући га неосниваним, јер је на територији жупаније живела велика већина Румуна, убедљива мањина Мађара, која је заправо поднела жалбу, подржана неколицином Румуна, а против самог српског Сабора. Милетић је детаљно анализом Привилегија доказивао посебно Срба у Монархији, положај Срба, њихову тежњу да борбом бране Монархију и своју народност, али и суштину захтева румунских посланика- може се признати Војводство, али не и територије у Банату.¹⁵ Подсетимо Светозар Милетић је дан пре отварања Благовештенског сабора, изабран за градског начелника Новог Сада, а Јаков Игњатовић и Јован Јовановић Змај за првог бележника и подбележника. Такав избор одјекнуо је и на Сабору, *јер се сматрало да је Нови Сад тврђава за одбрану српске народности и уставних права*.¹⁶ Не дуго после избора на предлог Милетића, градска скупштина је донела важну одлуку да српски језик постане службени.

¹⁵ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 274-277, На Скупштини, 27. маја и 3. јуна 1861.

¹⁶ Душко М Ковачевић, *Светозар Милетић*, 41-42.

Ова одлука се односила на делове кореспонденције служби Новог Сада са надређеним државним властима.

Посебну потпору српским захтевима донео је Краљевски отпис од 9/21. јула 1861, који је требао само да послужи као порука мађарским елитама да преговори нису завршени и да Двор преко Срба, Румуна и Словака и даље може да врши притисак на Пешту. У Отпису је наглашено да Угарски сабор узме мора да обзир српске захтеве донете на Благовештенском сабору и да о њима расправља у складу са потребама унутрашњег уређења саме Монархије.¹⁷

За српске захтеве значајнија је била расправа о народностима која је започела на Угарском Сабору 10. јуна 1861. Била је иницирана предлогом српских посланика, на првом месту Стевана Брановачког. Српски посланици сем Брановачког су били Јаков Игњатовић, Петар и Арсен Чарнојевић, Александар Зако и Теодор Николић. Јожеф Етвеш је сматрао да се инсистирањем српских посланика на Српској Војводини озбиљно нарушава целина и јединство угарске државе, што је било недопустиво. Мишљење овог идеолога мађарске државне идеје било је да се национално питање реши тако што ће сви добити једнака законска грађанска права и аутономију у црквеним и школским пословима. Све остало било је неприхватљиво и немогуће по становишту Етвеша. Такође, у разговорима са Михаилом Политом Десанчићем напоменуо је да сем Срба захтев у том случају могу испоставити и Румуни и Словаци, што ће неминовно водити цепању државне територије.

¹⁷ *Србски дневник*, бр. 61, 14. јул 1861

Истог мишљења био је и сам Ференц Деак. Калман Тиса је пак дозвољавао помисао на Српску Војводину, само под условом да се она ограничи на једну жупанију, у којој је могуће дозволити коришћење језика, али не и екстериторијални статус или територијалну аутономију. У Деаковој Адреси је констатовано да Угарски сабор не може и неће игнорисати права народности, али да се интереси Угарске морају повезати на грађанским правима и једнакости за све њене грађане.

Компромис се суштински није могао постићи, ни са једне стране. Мађарска политичка елита листом је подржавала овакав став. Ако су се Деак и Тиса разликовали по ставовима у односу према владару, ипак према народносном питању, мишљење им је било сасвим идентично. Мађарска је домовина свих њених грађана (народности), који могу да уживају сваку грађанску једнакост пред законом, што је била уједно и максимална повластица народностима, по виђењу мађарских елита.¹⁸

Примедбе посланика Стевана Брановачког и Сигисмунда Поповића да се уважи историјско право Срба и закључења њиховог Конгреса била је одбијена. Ференц Деак је поновио у свом говору да се не може дозволити комадање угарске државне територије, до чега неминовно мора доћи уколико се изађе у сусрет захтевима немађара. Крајњу реч о народносном питању ипак је дала Комисија формирана 26. јуна 1861, са јединим задатком да реши ово важно питање. Од српских посланика изабрани су Петар Чарнојевић, Стеван Брановачки и Јаков Игњатовић. Од 27 чланова комисије 15 су били Мађари.

¹⁸ Горан Васин, *Сабори Раскола*, 65-70.

Мађарска (Угарска) је јединствена држава у којој постоји један политички народ, а сви народи у њој имају једнака права и дужности, док се народносно питање може решавати у оквирима културне и црквене аутономије.¹⁹

Светозар Милетић је писао да су очито Мађари решили да покаже начела на којима живи слободан и напредан свет тога времена, те да овакав став Пештанског парламента не представља ништа друго него пут у отворену и институционалну мађаризацију. Милетић је посебно истицао да је негирање свих историјских права Срба неприхватљиво и нетачно, јер с друге стране Мађари инсистирају на свом историјском праву, протежући своје политичке ингеренције на Ердељ, Хрватску, Славонију и Ријеку, као и Војну границу. Питање Војне границе, нагласили смо Милетић са разлогом проблематизује.

У својој анализи дешавања на Угарском сабору, Светозар Милетић је истицао да Мађари не чине већину становника Краљевине, односно да своју државну политику стога морају спроводити потпуном институционалном мађаризацијом, *јер Србин се нигде именом Мађара не може назвати у колико није издајица свог народа*.²⁰ Потреба да се оживе у политичком смислу закони које је донела револуционарна Дијета из 1848. за Милетића је била поражавајућа и катастрофална, што је током 1848–49. довело до великих немира, па и српско-мађарског рата. Њега је посебно иритирала чињеница да је Дијета из 1848. инкорпорирала законске чланове из 1836, 1840. и 1844, који су уводили мађарски у основне школе и државне институције,

¹⁹ Горан Васин, *Сабори Раскола*, исто.

²⁰ *Србски дневник*, бр. 73, 11. август 1861.

укључујући и Цркву, потпуно суштински спроводећи мађаризацију по свим нивоима. Он је јасно раздвојио Деакове и Етвешове идеје, наглашавајући да их дижовљава као једну. Њихове идеје сумирао је недостатак гаранције да ће права народности бити заштићена. Као три основне премисе он виде питање Ердеља, Троједне и као посебно српско питање. Он је прозreo намеру Ференца Деака и Јожефа Етвеша да преко мађарских гласова и лојалиста, прегласа Сасе, Румуне, Србе и Хрвате и спроведу у дело идеју Угарског сабора из 1848, о сједињењу ових области са Угарском и на тај начин заокруже процес изградње националне државе. За Милетића, поново врло осетљиво је било питање Војне Границе. Ако се спроведе закључак Угарског сабора и Војна граница буде слала директно посланике на Сабор (модел из 1848), поново ће на губитку бити Срби и Хрвати, јер граничари желе да шаљу своје посланике преко Српског Војводства и Хрватског сабора. Питање развојачења Војне границе посебно је и на њему Срби морају инсистирати и везати га за Српску Војводину, категоричан је Милетић. Њему је непојмљиво да мађарске политичке елите, игноришу податак да су мањина у Угарској и да је број других народности већи, и са разлогом поставља питање због чега се бежи од компромиса. Делимичну одговорност носе и посланици народности, који нису у Одбору поднели своје предлоге и одлучније стали против Деаковог и Етвешовог модела. Милетић понавља да 1848, није донела никакву слободу народностима, *дакле мађарски народ неће другим народима у Угарској концесије да чини.* **Становници Мађарске сваког језика чине у политичном обзирu и са обзиром на исторични појам мађарске државе, један једини и нераздељни**

мађарски народ. То нити је кад било, нити же бити истина, бар код Србаља не. .. Ако Мађарски сабор речени предлог већине одбора прими онда ће му се моћи рећи: Пропаст твоја од тебе Израиљу.²¹

Он је логично резонаовао да ће поучени искуством хабзбуршког централизма, Мађари макар и мало кренути баш обрнуто, путем компромиса са народностима, што је било у складу са либералним начелима, али врло брзо се показало да воље за озбиљније и дубље преговоре није било, будући да је нерешено уставно питање у самој Монархији, остављало пуно слободног простора за промене правца политике из месеца у месец. Политичке елите од центра ка периферији су биле у суштинском ишчекивању даљих дешавања на спољно-политичком плану и упорности грофа Шмерлинга да даље спроводи идеје засноване на Фебруарском патенту. Међутим и из ових текстова јасно се види став Милетића о политици Угарског сабора, коју прихвата са критиком и зебњом за будућност Срба, Словака, Румуна, али и саме Угарске.

Током августа 1861, у време прославе стогодишњице Саве Текелије, дошло је до покушаја каквог-таквог помирења ставова Срба и Мађара, макар на кратко време, како би се оживела идеја договора. Познат по делатности на Темишварском сабору, Сава Текелија је био пример Србина, који је међу првима кренуо у покушај разговора са Мађарима и решавање српског питања у складу са начелима Угарског сабора (1790-1792). Светозар Милетић и Јаков Игњатовић осећали су

²¹ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 285-297, видети и: *Србски дневник*, бр 71, 72, 73, 6-11. август 1861.

важност овог момента по српско-мађарске односе. Милетић је тада писао да је прослава идеална прилика да се реши питање сазива новог Црквено-народног сабора, да се коначно Матица српска премести у Нови Сад, да се најзад оснује Правни факултет и афирмише Српско народно позориште.²²

Он се лично као градоначелник Новог Сада ангажовао на организацији прославе, и оснивања СНП, схватајући важност политичког момента у српској средини. Милетић је свакако, значајну улогу имао приликом оснивања Српског народног позоришта. Акција за оснивање ове кључне националне институције започета је у *Србском дневнику* још током маја–јуна 1861. Дана 10–11. јуна 1861. основано је Друштво за Српско народно позориште. Милетић је сматрао Позориште једним од стубова српске културе у Новом Саду, инсистирајући да ће то бити још један доказ зрелости Срба и њихов корак ка новим формама образовања. На истој седници донет је и Устав СНП. На седници 28. Јула 1861. установљена је позоришна труппа и репертоар, а прва представа је одржана 4 августа 1861, па је на тај начин свечарска атмосфера имала и симболички, културни и политички значај.

На седници Матице српске, која је имала централно место у Текелијиној прослави, владика бачки Платон Атанацковић је предложио да се светковина одржи у августу 1861, у Новом Саду. Међу званицама су се налазили представници Матице чешке,

²² *Србски дневник*, бр. 75, 16. август 1861; Божидар Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 199–229; Никола Петровић, *Друштвене и политичке прилике у Војводини уочи оснивања Српског народног позоришта*, Око Милетића и после њега, Нови Сад 1964, 122–140; Душко М Ковачевић, *Јаков Игњатовић*, 87–93.

Мађарске академије наука, у чије име су дошли Мор Јокаи, Ференц Толд и Фриђеш Подманицки, Матице хрватске, Арада, Темишвара, Хрватског сабора, укупно 160 званица. Милетић је у говору у кафани *Код сунца* поздравио прекосавску браћу из Србије, затим Друштво српске словесности, Лицеј и представнике Града Београда.²³ Поред сјане атмосфере међусобног уважавања и *српско-мађарског братимства* ова прослава, уз сву добру вољу, није могла да промени суштину и реализам спора две међусобно супротстављене политичке идеологије. Он је подсећао да је циљ да се Матица Српска што пре пресели у Нови Сад, да назначена Правна академија почне да функционише и да је потребно да се сви Срби много више ангажују око изградње својих институција.²⁴

Кнежевина Србија и кнез Михаило, су такође покушавали да допринесу овој атмосфери разговора и договора Срба и Мађара. Пре одржавања Благовештенског сабора кнез Михаило је покушавао да започне ширу акцију успостављања веза са мађарском политичком емиграцијом, афирмишући другачији начин решавања српског и источног питања. Он је још маја 1859. ступио у контакт и са Лајошем Кошутом у циљу могућих преговора око устанка везаног за решавање Источног питања. Некадашњи револуционарни вођа Мађара, сматрао је да кнез Михаило, треба да посредује у измирењу пречанских Срба са мађарском политичком елитом у Монархији, што се могло наслутити из његовог плана Дунавске конфедерације. Промена Кошутових планова и ставова у односу на 1848-1849, чији је врхунац

²³ Душко М. Ковачевић, *Светозар Милетић*, 41–42.

²⁴ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 300-301.

била детронизација Хабзбурговаца априла 1849, представљају вид реализма у решавању мађарског питања. Кошутова активност 1860их је била усмерена како би се вршио притисак на Беч, идејама о новом устанку (рату), да би се положај Мађара ојачао у наступајућим преговорима са Бечом.

Када се анализира Милетићева политика пре и после Благовештенског сабора, потребно је сагледати и његове рефлексије на Хрватском сабору и генерално у српско-хрватским политичким односима. Још током заседања Сабора у Карловцима, постало је јасно да ће питање Срема и Војне границе имати великог утицаја на ставове политичких представника Хрвата у Загребу.²⁵ Срем је патентом о оснивању круновине Војводство Србија и Тамишки Банат припао овој области. Укидањем Војводства 27. децембра 1860, Срем је припојен Хрватској. Српски политичари су заступали становиште да је Сремска жупанија у великој мери насељена српским становништвом и да из тог разлога треба да постане саставни део Војводовине. Приликом српско-хрватске сарадње против Пеште у периоду 1866–1873, српски посланици из Срема постали су један од главних ослонаца саме хрватске политике. Светозар Милетић је јасно указивао на ту чињеницу. Политички односи Срба и Хрвата су од Благовештенског сабора били препуни неповерења и конфликта. Хрватски сабор који је заседао 15. априла 1861 – 8. новембра 1861. одбацио је закључке Благовештенског сабора. На темељима Октобарске дипломе и Фебруарског патента, Хрватска је добила ограничено законодавство и

²⁵ Василије Ђ. Крстић, *Срем од средине 19. века до Првог светског рата*, у: *Из прошлости Срема, Бачке и Баната*, Београд 2002, 177–181.

одређени број посланика на Рајхсрату. Кључно питање за хрватске посланике и политичку елиту било је решавање државно-правног положаја Троједне у односу на Угарску и државне институције у Бечу.²⁶

Двор је суштински чинио претеће потезе у правцу одвајања Хрватске од Угарске. Франц Јозеф и његова околина су реално размишљали, да ће таква политика, наћи погодно тло на Хрватском сабору и послужити као вид притиска на Мађаре. У том погледу је бискуп Штросмајер био у аудијенцији код владара. Пошто су Мађари били значајнији фактор за функционисање Монархије, политика Беча према Хрватској често ће бити, баш из тог разлога, променљива. После доношења Октобарске дипломе на конференцији код бана Шокчевића хрватски посланици су изнели захтеве да се формира посебна Хрватска канцеларија са надлежностима као Угарска и да се Далмација са острвима сједини са Хрватском и Славонијом. Крајем децембра цар је наименовао Ивана Мажуранића за председника Хрватско-славонског дворског дикастерија. Ускоро су именовани и велики жупани. Штросмајер је дао предлог да се формира Југословенска академија знаности. Ускоро се на банској конференцији покренуло питање уједињења Троједне краљевине и Војне границе, а све чешће су се чули захтеви за појачану сарадњу са Мађарима, да би се створила против тежа политици која је стизала из Беча. Током новембра и децембра 1860. идеја савеза са Мађарима била је важна

²⁶ Видети подробније: Василије Ћ. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, Београд 1969, 134–138, 140, 142–144, 150, 151–154, 156, 159–162, 164–168; Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 101–103.

тачка хрватске политичке стратегије. Спорна територија била је Међумурје.

Ференц Деак је у разговору са царем 27. децембра 1860. затражио обнављање Угарске у границама из 1848. На седници Министарског савета 24. јануара 1861. Мађари су отворено захтевали Међумурје. Доношење Фебруарског патента и сазивање Угарског и Хрватског сабора 1861, доноси и нове проблеме на релацији Пешта–Загреб. Ференц Деак је тврдио тада није тачно како је хрватска аутономија угушена, нити сузбијена. Он је у форми говора подсећао да Хрватска није била освојена, већ да је била у савезу са Мађарима, који и даље желе сарадњу са Сабором и заједничко законодавство, алудирајући на Пакта конвента, али и да је краљ Мађарске био и краљ Хрватске. Франц Јозеф практично није желео да дозволи развојачење Границе па се Сабор бирао на основу правила из 1848. Током самих седница Франц Јозеф је дозволио да се део представника Војне границе појави на Сабору (28. маја). Битно је поменути да се током 1861. значајније почео истицати и Анте Старчевић, који је заједно са Еугеном Кватерником основао Странку права чврсто опредељену на становишту хрватског државног права. Он је негирао потребу сарадње са Србима, а залагао се за самосталну Хрватску без суштинских веза са Бечом или Пештом.

За Србе је нарочито, с друге стране, било значајно што су укидањем Српског Војводства, Румски и Илочки срез припојени Сремској жупанији, те се постављало питање како ће се решити овај политички спор. Српски посланици су на Благовештенском сабору били категорични – **Срем је саставни део Српске Војводовине.**

Већина српских посланика није хтела ни да чује да се Срем колективно (по хрватском изборном закону из 1848) представља на Хрватском сабору. Светозар Милетић је сматрао да посланици из Срема морају бити посредно бирани на новим изборима. Он је напомињао да закључци Благовештенског сабора имају за Србе исту вредност као Напутак из 1848. за Хрвате, стога ако су Срби колективно заступљени (у питању је било 15 посланика), онда ипак мора да се покаже да они нису представници само неке жупаније.²⁷

Идеје српских посланика да Хрватски сабор подржи српске захтеве остали су без очекиваног разумевања. Чврсто утемељени на становишту хрватског државног и историјског права, хрватски посланици нису прихватили српску идеју да Срем постане део Српске Војводине, такође нису се слагали ни са ингеренцијама Српског сабора када је у питању Војна граница, нити су допуштали да ћирилица постане званично писмо у Срему. Оваква политика била је значајно очекивана још од времена Револуције 1848-1849, и потпуно је ишла на руку дворским круговима, којима је било каква врста дубље сарадње Срба и Хрвата, била трајније неприхватљива.

Као што смо поменули, Светозар Милетић, је у свом говору на Благовештенском сабору посебно нагласио важност Срема за Српску Војводину. Исто тако, он је препоручио и посланицима на Хрватском сабору да што више раде на споразуму са Мађарима, како би се нашло трајније и функционалније решење. Милетић и Михаило Полит Десанчић су сматрали да се питање Срема јасно пребаци на првом

²⁷ *Српски дневник*, бр. 61, 13. јул 1861; Дејан Микавица, *Светозар Милетић*, 22-23, 45.

месту под ингеренцију Војводовине и њених институција. Августа 1861, када су српски посланици узели учешћа у раду Хрватског сабора, већ је усвојен 42. законски члан који је дефинисао државно-правни положај Хрватске у оквирима Хабзбуршке монархије. У слову овог члана је експлицитно стајало да се очува територијална целовитост Троједне краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације), потом Војне границе, Међумурја и осталих територија (територијалних права). Наглашено је да између Хрватске и Угарске од 1848. не постоји веза (која је раскинута), односно да је Хрватска независна и самостална у односу на Угарску. Једина њихова повезаност је персонална унија.²⁸ Ова важна расправа вођена је на Сабору од 18. јуна до 23. јула 1861, а краљ је санкционисао ове одлуке у виду 42. законског члана. Српски посланици из Срема нису учествовали у овој расправи.

Потпуно је било јасно да Угарски себе неће дозволити овакву врсту одлука или решења донетих у Загребу. Меродавни политички кругови у Бечу, такође нису имали намеру да стварају додатне поделе у Монархији, тако да се поставља питање реалног политичког домета овакве одлуке и њеног суштинског утицаја на политику мађарских или бечких елита. Слично као и са одлукама Благовештенског сабора, Беч је користио све методе притиска на Мађаре, чега је Милетић био дубоко свестан и зато предлагао најпре споразум са Мађарима.

Морамо напоменути да је, што се тиче питања Српске Војводовине, Сабор инсистирао на чињеници да ће се то питање покренути пред Угарским сабором, али тек када се реши прво положај

²⁸ Василије Ђ. Крстић, *Хрватско-угарска нагодба*, 171–175.

саме Троједне краљевине, што је деловало политички двосмислено када је у питању српски Црквено-народни сабор. Ипак, покушавајући да стање ствари не погоршавају и да пронађу компромис преко потребан и Србима и Хрватима, српски посланици су на расправи одржаној од 16. до 21. септембра 1861, у вези са Адресом Сабора подржали идеју о државности Хрватске и уговорном темељу њених односа са Круном, заузврат очекујући позитивно решење тзв. сремског питања. Односи са Угарском у том случају би се темељили на основу 42. законског члана.²⁹

Заузврат став посланика Хрватског сабора према Српској Војводини није кренуо са мртве тачке. Како је у својој беседи 19. септембра 1861, рекао Полит, време је да *се праведно питање Војводине узме у разматрање*, јер Етвешов закон о народностима није оквир у коме ни Срби ни Хрвати могу решити свој државно-правни положај. Још током јула 1861, Јован Живковић је писао да Војдовина *није на срцу Хрватима*, сличног мишљења био је и у септембру, напомињући да би Хрвати желели да се цела Српска Војводовина инкорпорира у Троједну. Подсетимо да је још патријарх Јосиф Рајачић је марта 1849. именовао Јована Суботића и Светозара Милетића за заступнике који је требало да заступају интересе Српске Војводине у Загребу. На првом месту требало је да обезбеде признање територија Војводине и њихово озакоњење на Сабору. Светозар Милетић је још тада запажао да су сви захтеви Срба за признавање територије и равноправност језика код хрватских посланика наишли на

²⁹ Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, 108–109; Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526-1918*, књ 2, 130-145, 148-149.

потпуну осуду и зграђавање у Загребу. Хрватски сабор је законским чланом 7 из 1848. признао Српску Војводовину и њене границе, укључујући ту и Срем, али је 11. законским чланом наглашено да Хрватски сабор сматра Сремску жупанију и Варадинску регименту саставним делом Краљевине, који се мора чувати и бранити од сваког насртања.³⁰

Слично је било и са Војном границом и њеним потенцијалним развојачењем. Тежња српских посланика изречена на Благовештенском сабору 1861. наилазила је на противљење. Посланици Хрватског сабора су били против тога да се делови Војне границе у Срему, Банату и Бачкој припоје Српској Војводини. Исто тако они су били против да православни становници Војне границе, Хрватске и Далмације бирају српског војводу. Милетићев предлог да се развојачење Војне границе може остварити само уз сарадњу општег српског сабора свих Срба из Угарске, Хрватске, Границе, Славоније, одбачен је као неоснован. Захтев да се ћирилица призна као писмо у Српској Војводини и у кореспонденцији Војводине са другим круновинама сматран је неоправданим и нереалним.³¹

Сваки политички покушај да се успостави равноправност код хрватских политичких заступника тумачио се српским покушајем да се дели целовитост Троједне краљевине. Важан став Мажуранићеве управе био је константно одбијање да се расправља о закључцима

³⁰ Василије Ђ. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 177; Василије Ђ. Крестић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Нови Сад 1999, 36–38, 66–67; Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 98, 100–102.

³¹ Василије Ђ. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 62–63; Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, 102.

Благовештенског сабора. Решавање српског питања покренутог на Благовештенском сабору на тај начин се протегло дубоко у 1862.

Тако је тек током лета 1862. донета одлука да се ипак може говорити о закључењима Српског сабора на седницама Министарског савета. У два наврата, 8. августа 1862. и 3. новембра исте године, било је речи о српском питању. Министар председник Антон Шмерлинг се релативно залагао да се српским захтевима изађе у сусрет. Шмерлинг је подржавао да се одређена питања са Благовештенског сабора реше да и Срби осете политичке добре намере Двора. Министар спољних послова гроф Рехберг је био против овом ставу. Угарски дворски канцелар гроф Форгач је одлучно устао против оваквог Шмерлинговог става. Он није допуштао могућност да се формира Српска Војводина, која ће имати посебан територијални статус и симболе као Кнежевина Србија. Када томе додамо и став хрватског бана Мажуранића, који се противио издвајању Срема у Српску Војводину, сасвим је јасно због чега српска захтевања нису могла бити усвојена.³²

Суштина је била да у времену превирања у решавању уставног питања у Монархији, српски захтеви нису били решиви због више фактора који су кочили покушаје српских елита да се коначно пронађе одрживо решење. Политика мађарског државног права, хрватског историјског права, били су маска за реалну политику владајућих кругова који су планирали озбиљнију политички експанзију на Балкану. Светозар Милетић је добро закључивао да се политика Беча вешто надвила над Босном и Херцеговином и

³² Светозар Милетић, *Сабрани списи*, I, 279–282; Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 1, 83–93; Мита Костић, *Већања у Бечкој влади о постулатима Благовештенског сабора*, 239–260; Горан Васин, *Сабори Раскола*, 79–82.

Кнежевином Србијом и да је идеја о сарадњи са Хрватима и Мађарима била један од могућих политичких путева да се нађе опција за бољи положај Срба у Монархији. Дубоко свестан озбиљних разлика у концепцијама политике елита Мађара и Хрвата према српском питању, Милетић је прелазио преко проблематичних потеза хрватских и мађарских елита, сагледавајући шире целине спољне политике Хабзбуршке монархије, нажалост често врло усамљен у том погледу. Последице ће бити видљиве врло брзо.

Када је током децембра 1862. Сремска жупанија поднела молбу владару да још једном размотри и одобри закључке Благовештенског сабора, посланици Загребачке жупаније су поново оштро протестовали против овакве одлуке. На поменутим седницама Иван Мажуранић није био против оснивања српског дистрикта, али, без икаквог политичког дељења територије Троједне краљевине.

Управо поводом петиције посланика Сремске жупаније, Светозар Милетић се поново обратио јавности. Он је сматрао да српски посланици морају да захтевају две ствари: нови Црквено-народни сабор, пошто је патријаршка столица упражњена, и усвајање закључака српског Благовештенског сабора. Што се тиче Црквено-народног сабора, број цивилних посланика мора се повећати са 25 на 50. Ипак, важније је питање Српске Војводине, категоричан је био Милетић. Пошто се Црквено-народни сабор већ обратио владару, не мора се чекати одлука Мађарског сабора, већ владар може директно упутити захтев Хрватском и Угарском сабору да се почне расправа у постулатима Благовештенског сабора.³³ Милетић се такође изразито

³³ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 319–321.

критички осврнуо и на констатације Ивана Кукуљевића Сакцинског да у Хрватској постоји само један политички народ – хрватски. Вођа либерала оспорио је овакву нетачну тврдњу ставом да се не може укидати српски језик и српски народ, јер је потпуно немогуће да се Срби прогласе за православне Славонце или Хрвате.³⁴ Светозар Милетић је тада подсетио на предствку патријарха Јосифа Рајачића Хрватском сабору у којој се протестовало против похрваћивања и потирања српског имена и православља у Хрватској и Славонији. Милетић је нагласио да политика негирања Срба у Хрватској коју је започео Анте Старчевић, очигледно, постаје политички манир Сабора у Загребу. **Нема равноправности, ако браћа Хрвати употребљавају средства тероризације и гоњења**, констатовао је Милетић.³⁵

Одбијање решавања захтева Благовештенског сабора 1861–1862, од стране Угарског и Хрватског сабора, само је више подстакло тежњу Светозара Милетића и његове групе либерала да још активније наставе са инсистирањем и захтевима на сазивању новог Црквено-народног сабора на коме би се изнова актуелизовало питање Српске Војводине, али и на коме би се морао изабрати нови првојерарх Карловачке митрополије. Идеја либерала била је да се реформом целокупне српске црквено-школске аутономије ојача национална идеја и избори боља ситуација када дође моменат за решавање српског питања. Тако су Светозар Милетић и Михаило Полит Десанчић низом текстова у *Србском дневнику* полемисали о политици Владе и проблемима у црквено-школској аутономији.

³⁴ Василије Ђ. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској*, књ. 1, 96–104.

³⁵ *Србски дневник*, бр. 37–38, 17–18. фебруар 1863; Горан Васин, *Сабори раскола*, 93–99.

Милетић упорно подсећа, да се од Цара тражила обнова Српске Војводине, и тврди да се у бечкој штампи све више о томе пише, али да мађарски конзервативци у Бечу и либерали у Пешти једнако рад да се никако не призна и обнови Српска Војводина. Формално се захтева, да се најпре о том питању донесе одлука на Угарском сабору. Милетићева порука мађарским либералима је била, да дозволе слободу штампе, отворе јавну дискусију о српским и народносним захтевима, да се утврди равноправност и уставност, али мађарски листови остали су доследни у својим ставовима, да би обнова Војводине била против мађарске уставности.³⁶ Он није избегавао јавну дискусију и полемику са мађарским либералима, у како је и сам писао духу (либерала) тог времена. Њему је непојмљиво да је сваки политички предлог или потез Срба у Угарској дочекан као непријатељски, чак иронично примећује да мађарске елите некаквим мистифукујућим флоскулама (устав или слобода конкретно), замагљују суштину проблема, да никакав уступак не желе да пруже народностима. Мађарска штампа обрушила се и на идеју посебног дистрикта као немогућу (да не говоримо о идејама са Благовештенског сабора), али на конкретно Милетићево питање о разлозима и одбијању дијалога није било рекације осим сталног понављања о рушењу интегритета Угарске. Сам Милетић није одступао, да ће се чувати српски језик и народност и да мађарска страна има одговорност за стварање неповерења, које нагриза Монархију.³⁷

³⁶ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 316-317.

³⁷ Светозар Милетић, *Сабрани списи*, књ 1, 322-324.

Вођа Срба либерала у Монархији, исто тако упорно о историјском положају Срба, сталним борбама за Монархију на бојном пољу, подсећајући на народну реченицу: **Док војујемо нешто значимо, а после тога ништа.** Милетић је писао о томе како су Срби 1848. пробуђени, јер труба слободе је пренула Србе: *доказали смо да знамо воевати боље него ико, али када дође до мира неумемо то искористити*, тврдио је Светозар Милетић. Он се не устручава да пита и критикује, размишља о томе шта је узрок сталних српских пораза, сматрајући да снази јунаштва, народна свест није била дорасла, односни да политичка вештина није била дорасла свој моралној снази народа. **Слава у рату, а у миру тмина имена српског**, констатује Милетић.

Извори и литература

Необјављени архивски извори

Архив САНУ у Сремским Карловцима- МПА Фонд А, Црквено-народни сабори,

Архив Србије- Фонд Поклони и откупи, Фондови Илија Гарашанин, МИД.

Рукописно одељење Матице Српске-преписка Светозара Милетића.

Објављени архивски извори и мемоарска литература

Виловски Теодор Стефановић, *Моје успомене*, Београд 1988

Вучковић, Војислав, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабсбуршке монархије 1859-1874*, Београд 1965

Грујић Никанор, *Автобиографија*, Сремски Карловци 1907.

Грујић Никанор, *Црквене беседе*, Сремски Карловци 2011. (репринт)

Голубски, Новак, *Успомене из народног покрета 1848*, Нови Сад 1998

Дневник Бењамина Калаја, Београд-Нови Сад 1976, приредио Андрија Раденић

Дјејанија изванредног народног сабора у Карловци од 21. марта (2. априла) до 8. (20. априла) 1861. држаног, Карловци 1861

Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine 1861, Zagreb 1861

Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine 1868-1871, Zagreb 1872

Dnevnik Sabora Trojedne Kraljevine 1881-1884, sv 1-2, Zagreb 1884

Игњатовић, Јаков, *Мемоари*, 1-2, Београд 1989

Игњатовић, Јаков, *Публицистички списи*, 1-2, Нови Сад-Приштина 1989

Јовановић Владимир, *Успомене*, приредио Василије Крстић, Београд 1996

Јовановић Владимир, *Изабрани списи*, Београд 2011, уредник Бошко Мијатовић

Кириловић Димитрије, *Српски народни сабори*, I, 1861-1875, Нови Сад 1938

Кириловић Димитрије, *Српски народни сабори*, II, 1875-1894, Нови Сад 1938.

Костић, Лаза, *О политици, о уметности*, 1-3, Нови Сад 1990.

Крстић Василије, Љушић Радош, *Програми и стаути српских политичких странака до 1918*, Београд 1991.

Крстић Василије, Љушић, Радош, *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, књ 1, 1856-1866, Београд 1983

Крстић, Василије, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији*, 1-2, Београд 1995

Крстић Никола, *Дневник, Приватни и јавни живот*, I, Београд 2005, приредили Александра Вулетић и Милош Јагодић.

Крстић Никола, *Јавни живот*, I, Београд 2005 (приредио Милош Јагодић)

Крстић Никола, *Дневник, Јавни живот III*, Београд 2007, приредио Милош Јагодић.

Мандић Теодор, *Успомене из нашег црквено-народног живота*, друга свеска, Нови Сад 1899.

Мандић Теодор, *Успомене из нашег црквено-народног живота*, трећа свеска, Нови Сад 1902.

- Микавица Дејан, Гавриловић Владан, Васин Горан, *Знаменита документа за историју Срба 1538-1918*, Нови Сад 2007.
- Милетић Светозар, *Сабрани списи*, I, Београд 1999.
- Милетић Светозар, *Сабрани списи*, II/1- II/3, Београд 2001.
- Милетић Светозар, *Сабрани списи*, III, Београд 2002.
- Павићевић, Бранко, *Русија и Босанскохерцеговачки устанак*, књ 1, Титоград-Цетиње 1985
- Петровић Никола, *Светозар Милетић и Народна странка*, грађа, књ 1, 1860-1869
- Петровић Никола, *Светозар Милетић и Народна странка*, грађа, књ 2, 1869-1876
- Петровић Никола, *Светозар Милетић и Народна странка*, грађа, књ 3, 1876-1885
- Писма Филипа Христића Јовану Ристићу 1868–1880*, Београд 1953.
- Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, Београд 1931.
- Пироћанац Милан, *Белешке*, приредила Сузнана Рајић, Београд 2004
- Полит Десанчић, Михаило, *Све досадање беседе*, 1-3/2, Нови Сад 1899-1911.
- Полит Десанчић, Михаило, *Народност и њен државноправни основ*, Нови Сад 1862
- Полит Десанчић, Михаило, *Како сам свој век провео*, Београд 1925
- Полит Десанчић, Михаило, *Покојници*, Нови Сад 1899
- Полит Десанчић, Михаило, *Путне успомене*, Нови Сад 1896
- Полит Десанчић, Михаило, *Како је то било у нас Срба године 1848*, Нови Сад (1916) 1996

Полит Десанчић, Михаило, *Успомене из године 1848-49*, Нови Сад 1889

Поповић, Аца-Зуб, *Успомене*, Будим-Пешта 1893

Преписка Јована Јовановића Змаја, Нови Сад 1957

Саборски списи краљевинах Далмације, Хрватске и Славоније од године 1865 до 1867, Загреб 1900

Stenografski zapisnici sednica Sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1887-1892, sv 2, Zagreb 1889

Суботић Јован, *Живот Дра Јована Суботића*, 1-5, Нови Сад 1910
(репринт издање 2008 године)

Уједињена омладина српска и њено доба 1860-1875, Грађа из совјетских архива, Нови Сад 1977

Периодика

Застава

Србски дневник

Србски народ

Српске новине

Pester Lloyd, Budapest

Монографије

Адамовић, Јован, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовеитенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861*, Загреб 1902

Берић, Душан, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848-1878*, Београд 2000

- Берић, Душан, *Хрватско праваштво и Срби*, књ 1-2, Нови Сад 2006
- Берић Душан, *Државно право Краљевине Угарске*, Косовска Митровица 2013.
- Васин Горан, *Сабори раскола- Српски Црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Београд 2015.
- Васин, Горан, *Никанор Грујић*, Нови Сад 2017.
- Васин Горан, Нинковић Ненад, *Историја будимске епархије*, Сремска Митровица 2018.
- Васин Горан, Нинковић Ненад, *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад 2022.
- Владимир Јовановић*, живот и дело, зборник радова са научног скупа, Београд 2011
- Војводић, Васо, *У духу Гарашанинових идеја*, Београд 1994
- Војводић, Васо, *У огледалу историје*, Нови Сад 2008
- Ђорђевић, Јован, *Радња Благовештенског сабора*, Нови Сад 1861
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, 1-2, Београд 1989
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку 1492-1992*, Београд 2007
- Екмечић Милорад, *Огледи из историје*, Београд 1999.
- Екмечић Милорад, *Дијалог прошлости и садашњости*, Београд 2002
- Екмечић, Милорад, *Устанак у Босни*, Београд 1996
- Екмечић, Милорад, *Револуција 1848 и Балкан*, Нови Сад 2000
- Екмечић, Милорад, *Радови из историје Босне и Херцеговине 19 века*, Нови Сад 2021.

- Јакшић, Гргур – Вучковић, Војислав, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963
- Јакшић, Гргур, *Из новије српске историје, Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953
- Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада, друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1990
- Јовановић, Слободан, *Политичке и правне расправе*, Београд 1990
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића*, 1-2, Београд 1990
- Јовановић, Слободан, *Влада Александра Обреновића*, 1-2, Београд 1990
- Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867-1892*, I. köt., Budapest, 1952
- Ковачевић, Душко М, *Јаков Игњатовић*, Београд 2006
- Ковачевић, Душко М, *Светозар Милетић*, Београд 2009
- Ковачек, Божидар, *Јован Ђорђевић*, Нови Сад 1964
- Kraljačić, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987
- Крестић, Василије, *Хрватско-угарска нагодба 1868*, Београд 2021
- Крестић, Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914*, Београд 1995, 2021.
- Крестић, Василије, *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914*, Нови Сад 2021.
- Крестић Василије, *Бискуп Штросмајер, Хрват, Великохрват или Југословен*, Јагодина 2006, 2021

Крестић Василије Ђ, *Бискуп Штросмајер у светлу нових историјских извора*, Нови Сад 2002, 2021

Крестић Василије Ђ, *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013, 2021

Крестић Василије Ђ, *Аустроугарска грађа о Уједињеној омладини српској*, Нови Сад 2015.

Крестић Василије Ђ, *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, Нови Сад 2021.

Културно-политички покрети народа Хабзбуршке монархије у 19 веку, Нови Сад 1983.

Liberalna misao u Srbiji od kraja 18 do sredine 20 veka, zbornik radova, Београд 2001

Љушић, Радош, *Српска државност 19 века*, Београд 2008

Љушић, Радош, *Србија 19 века*, књ 1-3, Београд 1994

Микавица Дејан, *Михаило Полит Десанчић, вођа српских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007

Микавица Дејан, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.

Микавица Дејан, *Лаза Костић, политичка биографија*, Нови Сад 2011.

Микавица Дејан, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1920*, Нови Сад 2005, 2018.

Микавица Дејан, *Српско питање на Угарском сабору 1690-1918*, Нови Сад 2011

Микавица Дејан, *Светозар Милетић*, Нови Сад 2016.

Микавица Дејан, Васин Горан, *Ђорђе Стратимировић*, Нови Сад 2022

Микавица Дејан, Лемајић Ненад, Васин Горан, Нинковић Ненад,
Историја Срба у Хабзбуршкој монархији 1526-1918, књ 1-2,
Нови Сад 2016.

Микавица Дејан, Васин Горан, Нинковић Ненад, *Срби у Црној Гори
1496-1918*, Никшић 2017.

Милисавац, Живан, *Историја Матице српске*, 1-2, Нови Сад 1984,
1992

Милићевић, Јован, *Јеврем Грујић*, Београд 1964

Митрополит Михаило и његово доба, зборник радова, Београд 2008

Пал, Тибор, *Мађарска политичка јавност и српско питање на Балкану
1860-1878*, Нови Сад 2001

Pal, Tibor, *Mađarsko javno mnjenje i politika Srbije na Balkanu 1903-
1914*, Novi Sad 2012.

Петровић, Никола, *Светозар Милетић*, Београд 1958

Петровић, Никола, *Око Милетића и посла њега*, Нови Сад 1964

Радовић, Данијел, *Јован Ристић-биографија српског државника*, Нови
Сад 2023.

Рајић, Сузана, *Спољна политика Србије 1868-1878 -Између очекивања
и реалности*, Београд 2015.

Ристић, Јован, *Историјски списи*, Београд 1940

Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, 1-3,
Београд 1887

Ристић Јован, *Дипломатска историја Србије 1875-1878*, 1-2, Београд

Слијепчевић, Ђоко, *Историја српске православне цркве*, књ 2, Београд
1991

Скерлић, Јован, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1925

- Споменица о Херцеговачком устанку 1875 године*, Београд 1928
- Срби 1903-1914, Историја и идеје*, Београд 2015, уредник Милош Ковић
- Српски биографски речник*, 1-7, Нови Сад 2005-2018
- Стајић, Васа, *Светозар Милетић*, Нови Сад 1926
- Страњаковић, Драгослав, *Илија Гарашанин*, Београд 2005
- Уједињена омладина српска*, зборник радова, Нови Сад 1968
- Чубриловић, Васа, *Босански устанак*, Београд 1996
- Ћоровић, Владимир, *Мостар и његова црквена православна општина*, Београд 1933

Текстови

- Берић Душан, *Срби у Мостару 1844-1918*, у: *Срби у Мостару*, Београд 2002
- Берић Душан, *Митрополит Михаило и Аустроугарска 1875-1880*, у: *Митрополит Михаило и његово доба*, Београд 2008
- Васин, Горан, *Слободоумно православље-милетићевци и конзервативци на црквено-народном сабору 1869-1870*, Београд 2011
- Војводић, Васо, *Споменица Милетићеве «Српске народне слободоумне странке»*, Зборник: Светозар Марковић, живот и дело, Београд 1977
- Вучковић, Војислав, *Војвођанско питање у односима између Србије и Мађара 1859-1868*, Зборник Матице српске за историју 5, Нови Сад 1953

- Вучковић, Војислав, *Национално-револуционарна акција Србије у војној граници*, Зборник Матице српске за друштвене науке 9, Нови Сд 1954, 5-25
- Гавриловић, Славко, *Светозар Милетић од еминенс ђака до националног револуционара*, Зборник Матице српске за историју 54, Нови Сад 1996, 87-106
- Гавриловић, Славко, *Вести о Светозару Милетићу 1856-1857*, Зборник Матице српске за историју 7, Нови Сад 1973, 137-139
- Гавриловић Славко, *Срби у Угарској и питање мађаризације у првој половини XIX века*, ЈИЧ, XXXIII, Београд 1976.
- Ђере, Золтан, *Прилог проучавању закона о равноправности народа из 1868. године*, Истраживања 14, Нови Сад 1992
- Ђорђевић, Димитрије, *Projects for the Federation of South-East Europe in the 1860s and 1870s*, Balcanica 1, Београд 1970
- Екмечић, Милорад, *Црква и нација код Хрвата*, Зборник о Србима у Хрватској, бр 4, Београд 1999
- Екмечић, Милорад, *Аустроугарска политика на Балкану после Берлинског конгреса*, ЗМСИ, бр 79-80, Нови Сад 2009
- Костић, Мита, *Већања Бечке владе о постулатима Благовештенског сабора*, ИЧ, Београд 1962-1963
- Крестић, Василије, *Политика Срба из Угарске према Мађарима од 1849 до 1867*, Српско-мађарски односи и сарадња 1848-1867
- Крестић, Василије, *Нотабилитети и њихова политика у Хрватској и Угарској*, Сентандрејски зборник, бр1, Београд 1987

- Крестић, Василије, *О сукобу Светозара Милетића са Ником Максимовићем из 1873. године*, Зборник Матице српске за историју 4, Нови Сад 1972
- Крестић, Василије, *О Ђорђу Стратимировићу и његовом политичком програму из 1872*, Зборник Матице српске за историју 18, Нови Сад 1978
- Крестић, Василије, *Светозар Кушевић*, Зборник о Србима у Хрватској, бр 4, Београд 1999
- Маџар, Божо, *Конвенција о положају православне цркве у Босни и Херцеговини закључена 1880. између Аустро Угарске и Цариградске патријаршије*, Сарајево 1976
- Микавица, Дејан, *О писмима Светозара Милетића*. Перо и повест, Београд 2001
- Миловановић, Милован, *Граф Андраши о погодби између Аустрије и Угарске, од 1867*, Дело, Београд 1898
- Страњаковић, Драгослав, *Светозар Милетић и Јеврем Грујић*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13-14, Нови Сад 1956

Goran Vasin

**SVETOZAR MILETIĆ AND THE QUESTION OF THE SERBIAN
VOJVODINA IN THE HABSBURG MONARCHY (1861–1862)**

Summary

During 1861–1862, Svetozar Miletić established himself as one of the more influential politicians who initiated discussions on the issue of the Serbian Vojvodina. Both before and during the Blagoveštenski Assembly, he defined a different path for the Serbian political elites — one based on cooperation with the Hungarian elites. For two full years, through his public speeches and written works, he sought ways not only to address the question of Serbian Vojvodina, but also to reshape Serbian-Hungarian relations through collaboration, thereby initiating internal constitutional changes within the Habsburg Monarchy itself.

Keywords: Habsburg Monarchy, Serbian Vojvodina, Svetozar Miletić, Blagoveštenski Assembly, liberals, Hungarian elites

Павле Петковић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

pavle.petkovic@ff.uns.ac.rs

КОНГРЕС НАРОДНОСТИ (1895)

Сажетак: Године 1895. у Будимпешти је одржан Конгрес народности на ком су се окупили представници Срба, Словака и Румуна. Они су се организовали у важном моменту за народности у Угарској, када је мађарска влада појачала притиске мађаризације. Срби, свесни проблема у црквено-школској аутономији и њене слабости пред притисцима пештанских елита, су одлучили да прихвате позив Румуна на заједничко организовање. Иако се показало да одлуке донетог програма неће бити уважене, Конгрес је показао спремност народности да пружи отпор. Минимални захтеви који су изнети су имали за циљ не само да пружи ширу политичку инклузивност, него и да заштите идентитете сваке од тих народности. Иако захтеви изнети на Конгресу нису били прихваћени он је указао на константну искључивост мађарских влада, које су водиле исту политику према народностима независно од тога ко је био председник владе. Кроз извештавање *Neue Freie Presse* и *Pester Lloyd*-а са једне и пречанских листова *Заставе* и *Браника* са друге стране указаће се на суштинске разлике у схватању положаја народности.

Кључне речи: Конгрес народности, Михаило Полит Десанчић, елите у Монархији, Беч, Пешта, *Neue Freie Presse*, *Pester Lloyd*, Застава, Браник.

Конгрес народности, одржан у Будимпешти у августу 1895, представљао је покушај окупљања народности у Угарској, конкретно

Срба, Словака и Румуна, у јеку отворене и институционалне мађаризације. Циљ је био да се укаже на незадовољавајући положај народности у Угарској и да се на то скрене пажња не само широј јавности Монархије, него и Европи. Народности су биле незадовољне својим положајем после *Ausgleich*-а из 1867. и доношења Закона о народностима 1868, који није на задовољавајући начин решио положај народности. Закон им је омогућио само црквено-школску аутономију, док је са друге стране одредио да су сви грађани Угарске у политичком смислу припадници мађарске нације. Пештанске елите су сматрале да ће се путем мађаризације остварити и већа лојалност према држави. Један од начина да се то оствари је било и кроз учење мађарског језика. Упорном владином политиком ишло се на повећање броја билингвалних грађана међу народностима. Тиме би се њихове елите, са једнаким знањем и мађарског језика, временом идентификовале са Угарском, њеним институцијама и културом.¹ Било је јасно да Пешта посебну и пуну националну еманципацију неће дозволити.

Потом се дошло до стања у ком су мађарске владе сматрале овај закон и превише либералним, а саме народности су онда одредбе закона, који су толико критиковале, покушавале заштитити. На озбиљном сужавању права је радила влада Калмана Тисе (1875-1890). Његови наследници на челу владе су били гроф Ђула Сапари (1890-

¹ Золтан Ђере, *Предлог проучавању Закона о равноправности народности из 1868. године*, Истраживања, Књига 14, Нови Сад 1992, 68, 70, 71; Laszlo Peter, *Hungary's Long Nineteenth Century, Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*, Brill: Leiden-Boston 2012, 343; Agoston Berecz, *Building a Bilingual Elite: "National Indifference" and Romanian Students in Hungarian High Schools (1867-1914)*, *Austrian History Yearbook* 54, Cambridge: Cambridge University Press 2023, 174-175.

1892) и Шандор Векерле (1892-1895), први председник владе грађанског порекла, који је законима донетим у том периоду покушавао да раздвоји Римокатоличку цркву од државе. Он се у међувремену повукао, како због сукоба са Францом Јозефом који је Католичку цркву сматрао једним од стубова Монархије, тако и због попуштања пред Бечом, јер 1894. није дозвољена државна сахрана Лајоша Кошута. Наредни председник владе, барон Деже Банфи (1895-1899) је сматрао да се према народностима треба водити још оштрија политика и да Немци и Мађари треба да раде на јачању дуализма.²

Тисина влада је забранила рад Матице словачке, затворила неколико гимназија и онемогућила пуну верску слободу за словачке лутеране. Предводништво словачког народног порета је преузео Павел Мудроњ. Како у области политике нису успели да постигну успехе, нити да добију макар једног представника у мађарском парламенту, они су се од 1880-тих окренули политичкој пасивности. Слично стању код Срба, словачки народни покрет је био у озбиљној кризи, али на овај вид протеста који ће потрајати до краја века Мађари се нису обазирали. Поред тога, Словаци су у Угарској чинили 9,4 % становника од укупног броја (по попису из 1900. само 10,5 %). Међутим, Словаци су у оквиру Монархије покушавали да нађу ослонац, и пронашли су га у Чесима. Међу чешком интелигенцијом постојали су појединци који су упозоравали на однародњавање Словака због чега су помагали оснивање словачких студентских друштава. Овакви почеци сарадње ће се показати судбоносним и она

² Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 488; Laszlo Kontler, *Povijest Mađarske, Tisuću godina u srednjoj Europi*, Zagreb 2007, 296.

ће у наредним деценијама само јачати. До 1895, односно Конгреса народности, већина Словака је тражила аутономију унутар Угарске, а не унију са Чесима. После те године ће Томаш Масарик, један од најважнијих представника чешке политичке елите, почети да развија теорију о националном јединству Чеха и Словака.³

Мађарима су много озбиљнији проблем представљали Румуни. Довољно је осврнути се на *Pester Lloyd* и утврдити како су Румунима посвећивани посебни чланци о њиховом статусу и политици у Угарској, док су Срби и Словаци били уклапани у те извештаје. Разлог је наравно био у броју Румуна. У Трансилванији и Банату је, на основу пописа из 1900, живело 2 784 726 Румуна (55 %, а по попису из 1900. 56 %). Њихове националне циљеве у Монархији је дефинисала Румунска национална партија. Захтевали су аутономију за Трансилванију, која би добила сличан статус као Троједна краљевина. Овакви циљеви нису били противни законима Аустро-Угарске, али јесу са мађарском политиком према народностима.⁴ Из изложеног је јасно да Мађари, иако су Румуни на тим територијама били

³ Robert A. Kann, *A History Of The Habsburg Empire 1526-1918*, University of California Press 1974, 458-459; D. Kovač, *Istorija Slovačke*, Novi Sad 2012, 111-113; Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III, *Die Völker des Reiches*, herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1980, 795; Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IX/2, *Soziale Strukturen, Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie Im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910*, bearbeitet von Helmut Rumpler und Martin Seger, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2010, 68; R. A. Kann, Zdenek David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*, University of Washington Press 1984, 381.

⁴ Robert A. Kann, *A History Of The...*, 460-461; Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III, *Die Völker...*, 601; Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IX/2, *Soziale Strukturen...*, 68.

најзаступљенији народ, нису желели компромис. Напротив, мађаризација се само интензивирала.

У немогућности да њихов програм буде прихваћен борба за пуна политичка права се наставила пасивизмом, слично Словацима. Године 1892. Румуни су променили приступ и одлучили да се путем *Меморандума* директно обрате цару. Он је садржао румунске жалбе на угарску владу. Посебно су се успротивили ограничењима наметнутим у употреби матерњег румунског језика у централним и локалним административним органима. Сматрали су, пошто се мађарска управа после више од две деценије показала незадовољавајућом, да би цар требао поново да се заложи за федерализацију царства. Убрзо после *Меморандума* румунски студенти из Будимпеште, Беча и Граца су донели проглас под називом *Реплика*, у ком су исказали своју опозицију према националној политици мађарске владе. Примери политичког узнемиравања и културног ограничавања које су навели имали су за циљ да изазову отворену реакцију Беча. Истакнуто је да би два народа, Мађари и Румуни, имали миран суживот само ако би се политички одвојили. Иако су ови програми тражили заштиту и реаговање аустријске стране остали су изигнорисани од стране цара. Међутим, било је и позитивних последица. По први пут јавност Западне Европе се заинтересовала за румунско питање.⁵ Тај преокрет ће Румуни искористити у годинама Великог рата.

Српска политичка сцена у Угарској је на почетку 1890-тих била обележена међусобним поделама и неповерљем, што је

⁵ Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford: Oxford University Press 1994, 207-208; Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III, Die Völker..., 595-598.

ономогућавало заједнички наступ према Мађарима. Наслеђе Светозара Милетића је почело да се дели када су 1884. нотабилитети напустили програм Српске народне слободоумне странке, чиме су признали дуализам. Три године касније, 1887, распад Милетићеве странке је завршен, када је Михаило Полит Десанчић постао предводник Либералне странке, а Јаша Томић Радикалне странке. Те две личности су себе сматрали наследницима Светозара Милетића и почели су да одређују политичку динамику. Две странке су одрицале једна другој позивање на Милетића и његову политику. Ситуацију је додатно компликовала и чињеница да Срби на овим просторима нису чинили већину. Иако је аутономна област остала политичка идеја пречанских Срба, они нису процентуално били већински народ. Према укупном броју становника Монархије Срби су чинили само 3, 8 % становника. У Војводини је било 29 % Срба, али су нпр. у Бачкој Мађари имали релативну већину (42 %), а са Немцима су чинили око 70 % становништва. Срби су у Срему били заступљени са 45 %, а за њима су следили Хрвати, Немци, па Мађари. Са сународницима из Хрватске и Славоније број Срба је износио 1910. око 1 048 000 људи.⁶ Дакле, они нису имали већину на територијама које су сматрали Српском

⁶ Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526-1918, књига 2, од Благовештенског сабора до слома Аустро-Угарске 1861-1918*, Нови Сад 2016, 239-240; Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006, 21-22; Горан Васин, *Сабори раскола, Српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Београд 2015, 504; Г. Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848-1884*, Истраживања, Књига 21, Нови Сад 2010, 329-332; Золтан Ђере, Атила Пфајфер, *Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLII-2, Нови Сад 2017, 104, 105; *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III, Die Völker...*, 601; *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IX/2, Soziale Strukturen...*, 64.

Војводином, него су представљали етничку мањину. Пештанске елите су често на то скретале пажњу, па су сами Срби, свесни свог положаја, могућности за ширу политичку интеграцију проналазили у сарадњи са другим народима Угарске.

Почетком 1890-тих притисак на народности се појачао. Међусобне српске супротности су омогућиле мађарској влади мешање у српску црквено-школску аутономију. Године 1890. на Црквено-народном сабору за патријарха је изабран Георгије Бранковић (1890-1907). Он је покушавао да избор свештеника и друге црквене послове врати у искључиву надлежност Карловачке митрополије, чему су се супротстављали радикали. Ово је само ишло у корист пештанских елита, јер се понављала ситуација из претходне деценије. Година 1893. је започела различитим дебатама које су имале за циљ да нађу одговор на мађаризацију која је све више јачала. Тада су се јавиле и прве вести о могућности одржавања једног конгреса који би расправљао о статусу немађарских народа. Те године на Дијети је дошло и до расправе о питању грађанског брака. Радикали су позвали патријарха да гласа против предлога овог закона, јер би изузимањем брака из црквене надлежности била нарушена црквено-школска аутономија. Проблематичније питање од овог била је жеља мађарских политичара, какав је био Алберт Апоњи, који се залагао за повећање часова мађарског језика у школама (од 1883. мађарски је ионако био обавезан предмет у свим школама).⁷ Срби су се суочавали са истим

⁷ Напори патријарха да ојача свој положај на Црквено-народном сабору 1892. нису били успешни. Расправљало се о његовом предлогу тзв. Јединственог статута. Статут је подразумевао укључивање конзервативаца у рад црквених општина, што се на сабору представило као одлука која је у складу са канонским правом. Горан

проблемима, али сада су били потпуно подељени и на могући одговор на ова актуелна питања су гледали са различитих страна.

Број Мађара се од 1850. до 1910. повећао са 4,9 милиона на 10,1 милион. Овакав позитиван природни прираштај се не може правдати само мађаризацијом, него и економским разлозима. Јевреји и Немци су из разлога еманципације и политичких права бирали да се идентификују са Мађарима и њиховом државном идејом. Полит је и питање равноправности Јевреја са другим народима управо стављао у контекст мађаризације. По њему је циљ био да се одржи уставно стање по коме су Мађари једини политички народ у Угарској. Промене у мађарској политици су условљавале и политику према народностима. После Векерлеа председник мађарске владе је постао Дезидер Деже Банфи, са којим је патријарх Георгије Бранковић био у лошим односима. Нови председник владе је истакао да ће се водити политиком својих претходника. Банфи је пореклом био из Трансилваније и био је жупан у два округа у којима се строго водио принципима мађаризације. Ту је и стекао знања у вођењу јавне администрације. Савременици су тврдили како је, када је постао председник владе, наставио да води исту политику као у провинцији. Додатно, његов кабинет се није састојао од познатијих политичара, али су успели да се одрже четири године на власти. Још од 1867. све мађарске владе су покушавале да остваре већу контролу над окрузима.

Васин, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба (1890-1907)*, Нови Сад 2014, 87, 89, 94; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 241-242.

Видети: Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица 2018, 121-122; Oscar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press 1929, 329-330.

Председници влада, који су сигурност система видели само у одржавању дуализма, су сматрали да би окрузи могли да постану центри опозиције у којима ће већину добити народности, које су захтевале већу заступљеност на Дијети и више владине подршке за њихове програме. Постојао је и страх од радикалнијих Мађара који би могли да покрену кампању против дуализма. Пешта је свакако за време Тисине владе ограничила прерогативе локалних администрација, ослањајући се на њих само у вођењу државе. Тиса је ограничио и изборно право.⁸ Овакво стање се до 1890-тих усталило и било га је немогуће променити одоздо, како су народности на Конгресу покушале. Иницијатива је морала да крене од мађарске владе.

Политика мађаризације је била најлошија опција у одговору на захтеве народности. Још је Закон о народностима истакао разлику између народа, који је могао бити само један и мађарски, и народности, како би задњима онемогућили да се прогласе националним мањинама. Тиме су онемогућавали и њихово веће повезивање са њиховим националним државама, какве су биле Србија и Румунија. Мађари су, вођени историјским правом, позивали на већу

⁸ Г. Васин, *Патријарх Георгије Бранковић...*, 99, 118, 127; Г. Васин, *Сабори раскола...*, 584; Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire – A New History*, The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge-London 2016, 339, 344; Laslo Katus, *Hungary in the Dual Monarchy 1867-1914*, New York: Columbia University Press 2008, 403-404.

Ограниченим изборним цензусом Калман Тиса је успео да одржи Либералну партију на власти. Зато је делимично и водио такву политику према националностима. Наиме, на периферији где је број Мађара био мањи могао је лакше да контролише изборни процес и омогући увек својој странци победу, док је у окрузима, где су Мађари били већина, то било теже због деловања мађарских опозиционих партија. Steven Beller, *The Habsburg Monarchy 1815-1918*, Cambridge: Cambridge University Press 2018, 167-168.

централизацију државе по угледу на западне земље, али је било немогуће примере таквих система уклопити у Угарску. Чињеницу да су Немци у аустријском делу Монархије одустали од централизоване администрације пештанске елите су објашњавале њиховим малим бројем и слабошћу.⁹ Последице оваквог става су постале видљиве почетком 1890-тих када је дошло до повећања политичких разлика у Угарској.

Стање у српској аутономији је нажалост било обележено и трагедијама. Неповерење између либерала и радикала се продубило када је Јаша Томић 1890. извршио убиство Мише Димитријевића, једног од челника Либералне странке. Случај који је постао познат као Туцинданска трагедија се завршио хапшењем Јаше Томића који је период од 1890. до 1896. провео у затвору. Његово одсуство је ослабило и поделило Радикалну странку и она није могла да наступи заједнички на Конгресу народности. Срби су трагедијом били додатно ослабљени баш на почетку деценије у којој ће Мађари појачати притиске на народности. У одсуству Томића уређивање *Заставе* су преузела нека значајнија лица из странке. То су били Стеван Јовић, па Емил Гаврила. Јовић се 1893. повукао из уредништва сматрајући да лист одступа од програма странке. На његово место је дошао Емил Гаврила, који је заузео помирљивији став. Он се потрудио да успостави контакте са либералима уочи Конгреса народности. Томићеве присталице, укључујући Јовића, су овакав поступак осудиле. Јовић је од тада тврдио како *Застава* прима помоћ од

⁹ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918 2*, Београд 2021, 492-493; L. Peter, *Hungary's Long Nineteenth...*, 354;

Влашке лиге у Букурешту како би се потпомогао савез народности против Мађара.¹⁰ Ипак су ово били појединачни гласови који стварање ширег савеза народности нису могли да компромитују. Срби, Словаци и Румуни су још једном, слично као 1860-тих, покушавали да упозоре на кризу свог положаја и на потребне реформе у управи. Значајно, они тиме у периоду од 1893-1895. нису позивали и на ревизију дуализма.

Дуализам, истина, није прекинуо настанак разних идеја о преуређењу Монархије, него их је напротив инспирисао. Оне ће у јавној сфери друштва бити све присутније у наредним деценијама, поготово међу чешким и хрватским елитама Аустро-Угарске. Важно је приметити како су неке од тих идеја, какав је био тријализам, инспирисане од стране Беча, односно дворских кругова, које је у једном периоду све до 1914. представљао Франц Фердинанд. Помоћу тријализма није се хтео само сузбити утицај Краљевине Србије међу Јужним Словенима, него и ограничити положај Мађара у дуализму. Под појмом тријализма бечке елите су подразумевале примарну улогу Хрватске међу Јужним Словенима Монархије, па је Балхаусплац користио ту идеју како би Хрвате поставио наспрам Срба, и тиме могућу кооперацију ослабио. Тријализам би подразумевао окупљање око Загреба, а не једнако представништво са Србима. Због оваквог искључивог приступа тријалистичка идеја је била компромитована

¹⁰ Туцинданска трагедија је била резултат сукоба либерала и радикала. У њега је била увучена и Милетићева ћерка и Јашина супруга, Милица Томић. Миша Димитријевић је у *Бранику* објавио њена писма бившем веренику Бранку Петровићу из Бечкерека. Овим чином је покушао да уништи углед Томића, који се потом одлучио за крајње решење. Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 239, 241; Лазар Ракић, *Јаша Томић (1856-1922)*, Нови Сад 1986, 105, 116, 117; Д. Микавица, Г. Васин, *Јаша Томић*, Нови Сад 2016, 19; Василије Ђ. Крстић, *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013, 416-417.

међу Јужним Словенима. Важна чињеница је да ни бечке ни пештанске елите нису желеле јачање јужнословенског елемента, гледајући ту у ширем контексту само претњу Србије.¹¹ Потребно је схватити и политичко-правну реалност Јужних Словена у Монархији како би се разумео сам контекст Конгреса народности. Правни положај Срба се разликовао у Далмацији, која је била под управом Беча, па у Троједној краљевини, Босни и Херцеговини и у јужној Угарској. У свакој од ових периферних области су политичке реалности биле другачије, па се самим тим није могао наћи исти консензус за политичко обједињавање Срба. Нешто слично је раније покушавао Светозар Милетић кроз Српску народну слободоумну странку. То се најбоље видело на самом примеру Конгреса, на ком су били присутни припадници српских елита из јужне Угарске, али не и из других области. Са друге стране ни Хрвати нису послали представнике. Зато су Срби у Угарској покушавали да оформе опозицију са народностима које су били у сличном положају као и они, односно са Словацима и Румунима.

Било је јасно да се вишедеценијска политика мађаризације и притисака према народностима није променила, него напротив, да је она постајала озбиљнија и да је улазила у завршну фазу. Управо из тог разлога су народности Угарске одлучили да се супротставе овом већ традиционалном политичком наративу и организовали су Конгрес народности.

¹¹ R. A. Kann, *The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918*, volume 1, Empire and Nationalities, New York: Columbia University Press 1950, 250, 254, 255, 256; R. A. Kann, Z. David, *The Peoples of the Eastern...*, 383; М. Екмечић, *Стварање Југославије ...*, 589; Видети: Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 2014, 187-229.

У немогућности да се њихове жалбе узму у обзир у мађарском парламенту, Срби су заједно са Словацима и Румунима организовали Конгрес народности 10. августа 1895. који је одржан у Будимпешти. Овај град је био центар политике и ови протести колико год били велики нису могли да се организују далеко од симбола и институција државе уколико су желели да се њихови захтеви чују. То је често мађарским политичарима давало и лажне увиде у стање у провинцијама и колико су заправо народности биле дубоке незадовољне. Било је 150 српских делегата (и либерала и радикала), Словака и Румуна и Конгрес је прошао мирно. Русини и Хрвати нису учествовали. Усвојен је нацрт програма Михаила Полит Десанчића у 22 тачке, чије састављање су му поверили делегати. Садржао је минималне захтеве, као што је промена изборног права, поштовање црквено-школске аутономије, да се жупаније коначно арондирају по границама језика у Угарској и допусти употреба народног језика у школству, управи и судству. Идеја о заокружењу жупанија је заправо полако напуштана међу српским елитама, иако је Полит сматрао да би такво решење успешно решило национално питање. Језици народности би се користили на периферији, а Мађари би у унутрашњости Угарске задржали свој положај. На Конгресу се од захтева за стварањем аутономних територија одустало. Организатори Никола Јоксимовић, Павел Мудроњ и Василије Мангра су позвали народности да се заложе за своја права, а исто тако су желели да информишу европску јавност о поступању мађарских влада према својим националностима, односно грађанима. Мађарска штампа је негативно реаговала на ове догађаје и народности је оптуживала за

панславистичку пропаганду и иредентизам. Конгрес је оформио и комитет који је деловао два пута, 1896. поводом Миленијумске прославе од досељавања Мађара у Панонију и 1898. када је осуђен закон којим су мађаризована имена места.¹²

Међутим, неки већи домети и циљеви неће бити остварени, тако да је Конгрес представљао само један моменат у покушају отпора мађаризацији. Показало се да, иако постоји искрена жеља за сарадњом, народности Угарске ни заједнички не могу да утичу на реформисање државне управе. Деценије упорног ограничавања њихових права, као и саме међусобне несугласице, што међу народима, што у самим њиховим покретима су исте знатно ослабили.

За писање мађарске штампе, која је и раније оцењивала народносне покрете као покушаје подривања државе, њеног устава и закона, се могло рећи да је отишла и корак даље у оптужбама.

Pester Lloyd је 9. августа известио да је још неизвесно да ли ће се конгрес одржати. Пренети су извештаји из других текстова и да се неки организатори, као господин Мангра, свештеник из Арада, боре само празним речима. Темишварска *Controla* је пренела како конгрес представља циљеве одређених људи који желе да добију на политичкој важности. Српски лист *Ново време* је истицао: „Где су људи који се издају као представници националности? Где су

¹² R. A. Kann, Z. David, *The Peoples of the...*, 382, 429; Alice Freifeld, *Nationalism and Crowd in Liberal Hungary, 1848-1914*, Johns Hopkins University Press 2000, 237, 241; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526-1918 2, од Благовештенског сабора до слома Аустро-Угарске 1861-1918*, Нови Сад 2016, 247-248; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић, вођа српских либерала у Аустро-Угарској*, Нови Сад 2007, 378, 381; Д. Микавица, *Српска Војводина, од Аутономије до Присаједињења 1683-1918*, Нови Сад 2018, 262; В. Ђ. Крстић, *Срби у Угарској...*, 444.

представници српског народа међу потписницима апела? Адвокат Гаврила, уредник *Заставе*, не види себе по страни. Али он није Србин, него Румун. Срби се не сналазе најбоље када се солидаришу са Румунима. Заправо, где Срби и Румуни живе заједно ови задњи покушавају преко првих да остваре моћ", константовано је у *Pester Lloyd*-у. „Лист *Стража* подсећа на сукоб Срба и Румуна у јужној Угарској и противи се повезивању, које се због интолеранције и тврдоглавости Румуна не може одржати.¹³

Pester Lloyd је потом коментарисао став јавности према конгресу. „На основу извештаја њихова заинтересованост према народносним круговима је мала, тако да ће овај конгрес имати мали број учесника, који су заинтересовани за решавање тзв. проблема". Истакнуто је да су банатски Немци и њихови сународници из Трансилваније, заједно са Румунима из источних делова Монархије, изразили незаинтересованост за скуп. Одзив је био мали, а из Липтова, Туроца и Пресбурга је за конгрес одређено седамдесет људи. Из Кронштата, где је агитација била највећа, се одазвало само седам људи. Лист је писао како су највеће наде биле усмерене ка Новом Саду, односно ка Политу, коме је требало више пратилаца, с обзиром да је он желео да буде изабран за председника президијума. Ни Румуни нису могли заједнички да наступе. „Александар Мочоњи је одбио да предводи румунску делегацију и овакав поступак је изазвао негодовање. Још један важан фактор је јасно истакао своју позицију, а

¹³ *Pester Lloyd*, Nr. 190, 9. August 1895.

то је било високо свештенство. Тако је надбискуп Михаљ забранио својим каноникима одлазак на конгрес".¹⁴

Мађари су иронично примећивали како ће „за мађарску јавност свака тачка дневног реда бити веома интересантна, посебно оне које ће одлучити о активности или пасивности три народности које предлагају савез". Румуни су инсистирали да је угарски изборни систем неправедан и да је промена при избору посланика неопходна. *Pester Lloyd* је истакао да тренутно постоји 392 мађарска посланика, 12 саксонских, 6 српских, 5 румунских и по један Русин и Словак. Народности су инсистирали да су под круном Св. Стефана сви немађари, на основу претходног пописа, бројно једнаки са Мађарима. Лист је зато упозоравао: „Парламент би најбоље представљао грађане уколико би се уредио на начин по којем би број посланика одговарао и броју индивидуалне народности, односно да мађарских посланика уместо 397 буде 190, јер по бројном односу са народностима од 412 посланичких мандата њима треба да припадне 190. Из тог изборног консензуса би произлазио следећи распоред места: 75 за Румуне, 60 за Словаке, 60 за Немце, 15 за Србе и 15 за Русине, што би значило да би 190 Мађара морало да седи преко пута 220 немађарских посланика! Желимо да скренемо пажњу лидерима „конгреса" на ову замисао. Нека се договоре око квоте за посланике међу собом, поготово пошто господа из Националне партије желе за почетну основу изборне једнакости да узму не матерњи језик, него конфесионалност. Поред тога, ова господа су спремна да у суботу седе на конференцији са

¹⁴ *Pester Lloyd*, Nr. 190, 9. August 1895.

озбиљним лицима".¹⁵ Као и у ранијим деценијама увек је политичка ситуација правдана, а народности оптуживане, једностраним објашњењем како би у случају њихове пуне политичке еманципације дошло до дезинтеграције Угарске.

Pester Lloyd примећује да идеја о конгресу није била нова. „Ту замисао је још у октобру 1892. изразио Еуген Броте, који је тада боравио у Херманштату. Од тада датира дуга припрема сутрашњег конгреса. Из Херманштата је отишао у Турчјански Св. Мартин, где се састао са Мудроњом, Дулом, Стефановићем и Хурбаном. Са њима се договорио око основних принципа. Његова друга станица је био Загреб. Ту је од Старчевићеве партије и листа *Обзор* добио само моралну подршку, с обзиром на државноправну позицију Хрватске. Најтеже му је било у Новом Саду. Илија Вучетић, Стеван Јовић, а највише Михаило Полит Десанчић су тада одбили да се укључе у план. Наводно Бротеу је Полит на убеђивања одговорио: „Али можеш због тога бити затворен”.¹⁶ После ових посета Броте је саопштио резултате егзекутивном комитету румунске Националне партије у Херманштату, који је заседао већ 5/6. новембра 1892.” Што се тиче Срба, *Pester Lloyd* је писао како су Румуни веровали да они могу бити убеђени

¹⁵ *Pester Lloyd*, Nr. 190, 9. August 1895.

Национална партија је донела манифест у јануару 1892. који је осмислио Алберт Апоњи. Партија је истакла да прихвата Нагодбу из 1867, али је критиковала владину политику и изборни систем. Били су опозициона партија. Додатно, желели су и да Мађари добију право коришћења свог посебног грба у заједничким институцијама. „Наши симболи су резервисани само за Угарску и стране државе не знају шта они представљају”. *Peutep Lloyd* је био провладин лист и зато је намерно прозвана Национална партија. Andras Cieger, *The Symbolic World of 1867, Self-Representation of the Dual Monarchy in Hungary, The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy, A Hungarian Perspective*, ed. by Gabor Gyani, Routledge: New York-London 2022, 42-43.

¹⁶ *Pester Lloyd*, Nr. 190, 9. August 1895.

заједничким окупљањем и саветовањем. Зато су се Мудроњ, Рацију, Коројан и Албини састали са Политом и Стеваном Јовићем, некадашњим уредником *Заставе*, у хотелу *Лондон* у Бечу 3. јануара 1893. како би постигли договор. Резултат састанка је била сагласност око садржине будућег програма, што су Срби прихватили. Програм је изнео националне захтеве о слободној употреби језика, администрацији, заштити судства, цркве и школе, изборном и националном праву и *last but not least*, питању државне реформе".¹⁷ Из горе наведеног се закључује да су Румуни, као најбројнија народносна група у Угарској, преузели иницијативу за организовање Конгреса. Међутим, нису могли сами да наступе и зато су одлучили да се организују на широј основи са другим народностима.

У вечерњем издању се писало како су Полит и Мудроњ истакли да је конгрес легалан, што показују закони донети од стране министарства унутрашњих послова 28. јануара 1868. „Тиме су потврдили да ће избегавати кораке који би ишли против државе, њеног устава и закона". Пренет је и допис Стевана Јовића који је негирао своје присуство на састанку у Бечу, јануара 1893. „Данас сам у Вашем јутарњем издању прочитао нешто што желим да исправим, а што се тиче мене лично". Прво је истакао „како није прихватао нити одбијао предлоге које му је 1892. Еуген Броте изнео". Јовић му је објаснио како ове захтеве прво мора изнети пред клуб Српске радикалне странке, па уколико их тај орган одобри, могла би уследити заједничка акција. „Тако сам и поступио, па је после гласања одлучено да се Српска радикална странка не може придружити овој заједничкој

¹⁷ *Pester Lloyd*, Nr. 190, 9. August 1895.

акцији са Румунима. Самим тим ниједан наш делегат није био присутан на састанку у Бечу 10. јануара 1893. (нејасно је да ли је Јовић погрешно датум или лист, јер је у јутарњем броју дат 3. јануар као датум састанка). Међутим, уколико је неко хтео да учествује могао је то да уради на личну иницијативу и његова одлука не би обавезивала партију у било ком смислу. И адвокат Емил Гаврила, садашњи уредник *Заставе*, делује у своје име. Касније је дошло до размимоилажења у оквиру Радикалне партије и ја сам се повукао из уредништва *Заставе* и покренуо сам свој посебан лист *Стражу*, који се стриктно држи одлука партије. Сада сам у Будимпешти како бих испоштовао одлуку моје партије пред оним радикалима који су одлучили да на Конгресу узму учешћа. Надам се да ће господа која су организовала Конгрес испоштовати слободу другачијег мишљења и да ме неће ометати у мојој слободи говора".¹⁸

Neue Freie Presse је кратко известила да су Василије Мангра (Арад), Павел Мудроњ (Турчјански Св. Мартин), Емил Гаврила, Јозеф Свела, Андрија Рафај и Павле Јаков пријавили конгрес властима чији је једини циљ била дискусија ради стварања заједничког програма. Истакнуто је да је градоначелник Осијека Ротер напоменуо како се ником не може гарантовати сигурност. Наиме, у исто време док се спремао конгрес у Будимпешти и у Осијеку је дошло до протеста. У Ротеровом апелу становништву је припређено да остану мирни или ће уследити озбиљне мере одмазде. „Наш град је био поприште узнемирујућих демонстрација последњих дана. Оне представљају озбиљно нарушавање уставних права Угарске. Национална

¹⁸ *Pester Lloyd*, Nr. 181, 9. August 1895.

индивидуалност је гарантована законима и нису потребне никакве изазивајуће демонстрације да би то потврдиле".¹⁹ Није без значаја што је *Neue Freie Presse* повезала ова два догађаја у истом чланку.

У наредном броју *Pester Lloyd* је истакао како су народности оптужиле мађарску владу за шовинизам. Мађари на ту оптужбу нису хтели ни да одговоре и истакли су како је по њима ово ипак био неки отворени скуп, а не конгрес. На њему је свака народност оформила посебну групу. „Словаци одају утисак статиста, без јасних циљева. Срби тешко сакривају своје неповерење према Румунима. Сазнали смо како ће се данас оформити и одбор, али ово не бисмо хтели даље да коментаришемо, јер ће тај одбор бити ништа друго него обновљени комитет Румунске националне партије". Истакли су како је читав конгрес, па и планови и циљеви који се на њему дефинишу, под јаким утицајем Румуна, „док су Срби и Словаци само привесци”.²⁰ Додатно је коментарисано „како су представници народности дуализам сматрали за највећу несрећу по њихове народе и да је решење могуће у реорганизацији заједничке Монархије по принципу провинцијалних аутономија". Напомињано је како би и Беч требало да реагује иначе ће се и лојални Румуни окренути ка иредентизму. У овом контексту се морају и коментарисати будуће одлуке конгреса". *Pester Lloyd* није пропустио иронично да примети како би и Мађарска онда требала да постане провинција као и Трансилванија.²¹

Pester Lloyd је у свом вечерњем издању (била је субота) известио о окупљању представника националности у хотелу *Национал*

¹⁹ *Neue Freie Presse*, Nr. 11119, 9. August 1895.

²⁰ *Pester Lloyd*, Nr. 191, 10. August 1895.

²¹ *Pester Lloyd*, Nr. 191, 10. August 1895.

у Будимпешти и негативно оценио да улица *Maisnergasse* „више одаје утисак политичке атмосфере Бечкерека или Панчева". Истакнуто је да су многи учесници посетили и радње у Будимпешти, „и да поред своје туге и националног додворавања, нису заборавили да обаве повољну куповину. Неки су са собом повели и „даме", које су дружење и куповину у *Weisnergasse* сматрали одличном идејом. Посебно је упечатљиво било видети Румуне у својој народној ношњи, чиме су представили своје сународнике аналфабете. Оштар контраст „овим добрим људима" чини група уредника и адвоката, међу којима се издваја упечатљива појава др Полита са својом сивом брадом и физиономијом. Јавности је познат из времена када је био „мађарски" посланик на Угарском сабору. Националности прати тренд отуђивања једних од других, поготово када њихови представници не припадају интелигенцији која заговара братство. Тешко је закључити, чак и по форми скупа, да он заправо представља неко будуће окупљање националности", извештавао је *Pester Lloyd*.²²

Писало се како је велика сала хотела „окупирана" на цео дан. „Чланови скупа су заузели своја места и уз пиво и вино су водили важне разговоре. Долазило је и до занимљивих ситуација, с обзиром да Срби и Словаци нису могли најбоље да се разумеју, што организатори конгреса нису узели у обзир. С времена на време су се појављивале занимљиве личности. Полита су Срби дочекали са гласним одобравањем, Румуни су дочекали др Василија Мангру са ентузијастичним поздравима, а ни Словаци нису пропустили да др

²² *Pester Lloyd*, Nr. 182, 10. August 1895.

Мудроња дочекају са овацијама".²³ Гужва се повећавала доласком нових учесника. „Данас преподне (10. августа) је одржан поверљиви састанак водећих личности конгреса. Радило се о утврђивању формалности и пословника за јавне скупове. Предложено је да президијум води неко од Румуна, заједно са др Политом и др Мудроњом. Коришћени језик ће бити румунски, словачки или српски, док ће се све расправљано и договарано на конгресу преводити на немачки и мађарски." Организатори су сматрали да се неки од званичних језика не може користити јер то није у складу са принципима конгреса. Даље, извештено је да су током преподнева стигли телеграми подршке из свих крајева земље насељених националностима, поготово из Трансилваније, али и из Краљевине Румуније. Организатори су предали и пријавили полицији дневни ред данашњег скупа, у складу са чланом закона 9. 7217/95. То је подразумевало следеће. Да ће организатор скупа поздравити окупљене и наставити са избором чланова президијума. Потом ће се извршити избор (три председника и два секретара) и президијум ће отворити скуп. Његовом Величанству цару ће се послати телеграм поштовања. Затим ће се прећи на оснивање одбора од 45 чланова ради утврђивања заједничког програма за утврђивање политичких права. Президијум у ту сврху суспендује заседање на сат времена. Уследиће отварање заседања на ком ће троје рефераната интерпелисати о раду одбора, а након објављивања програма заседање ће се завршити. Назначили су

²³ *Pester Lloyd*, Nr. 182, 10. August 1895.

место и датум (Будимпешта, 10. август 1895.), а потписани су били Василије Мангра, Павел Мудроњ и др Емил Гаврила.²⁴

Пошто је полиција добила обавештење да би могло доћи до одређеног ометања рада конгреса, одлучили су да спроведу све мере које ће то спречити.

У дворишту хотела *Национал*, „уз гласну циганску музику и звук тањира, окупило се после 13 часова око 250 гостију који су позвани на конгрес". Било је различитих представника друштва, као што је интелигенција у салонским оделима, даме у елегантним тоалетама, сељаци у народним ношњама и друга приватна лица. У 14 часова др Мангра је, заједно са Политом, Мудроњом и Папом отворио конгрес за великим столом. Мангра је на румунском поздравио учеснике конгреса и рекао како су се „овде окупили, како би њихово место у слободној земљи слободним речима расправили, а не како би ту исту земљу провоцирали". Оградио се од оптужби да његов народ „гравитира ка споља". Новине су поделиле и протест полицијског инспектора Хуга Чудија, који је сматрао да ово не може имати карактер државног конгреса. Није подржао одлуку власти да се конгрес региструје и дозволи његово одржавање, с обзиром да водеће личности овог скупа нису имале посланичке мандате. Потом је неколико људи споља, без улазница, покушало да прекине излагање Чудија, али се ситуација смирила када је реч преузео редактор скупа Гаврила. После његове поздравне речи говорио је Полит, „али је био толико омиљен међу окупљенима да се његов говор због галаме није могао чути". Пожелео је учесницима пуно успеха. Мудроњ и

²⁴ *Pester Lloyd*, Nr. 182, 10. August 1895.

Стефановић су присутне Словаке поздравили на словачком језику. Потом се прешло на конституисање одбора. За председнике су изабрани др Полит, Павел Мудроњ и Георг Пап.²⁵ Читава суштина става мађарске владе је оличена у констатацији да представници народности који су одређени за председавање Конгресом немају посланичке мандате. Полит се повукао са Дијете 1884. а вратиће се тек 1906. године.²⁶

Георг Пап је у својој уводној речи захвалио окупљенима на њиховом поверењу према њима, као представницима националности. Чуди је поновио да на скупу заправо нема представника националности. У наставку заседања је одлучено да ће за бележнике бити изабрани Румуни, др Стефан Поп, адвокат из Арада и др Стеван Петровић из Лугожа. Потом је састављен и послат телеграм захвалности цару Францу Јозефу, који је тада боравио у Ишлу. Онда је исти прочитан на српском, словачком и румунском језику. Примећено је да се учесници на отварању конгреса нису у неким деловима најбоље разумели, због различитих језика.²⁷

Neue Freie Presse је преносила да је градска управа Будимпеште обавестила Конгрес народности како он може имати само карактер јавног скупа. Сви позвани морају испоштовати правилнике везане за такве догађаје и одговорни су за одржавање реда и мира. Сви учесници би требали да се суздрже од напада на државу, њен устав и њене законе. „Зато је и одлучено да полиција буде присутна како би

²⁵ *Pester Lloyd*, Nr. 182, 10. August 1895.

²⁶ Д. Микавица, *Михаило Полит...*, 326;

²⁷ *Pester Lloyd*, Nr. 182, 10. August 1895.

све прошло у најбољем реду. Бројни учесници су се већ окупили, а и даље се шаљу позивнице. Оне су написане на румунском језику".²⁸

Бечки лист је известио да је до вечери 9. августа већ пристигло око 200 учесника Конгреса. Пренето је како су се Румуни истакли због присуства својих адвоката, богатијих сељака и свештеника. Током дана су се водили тајни разговори између предводника различитих народности. Тврдило како су српски либерали и радикали одлучили да се договоре око заједничког наступа на Конгресу. Румуни се држе свог програма из 1881. „Дискусија за сада није довела до договора. Заједнички програм је ипак формулисан и посебан одбор ће радити на његовој имплементацији. Програм је подразумевао пуно поштовање Закона о народностима, изборну реформу (ово се посебно односило на Трансилванију), поштовање територијалног интегритета земаља угарске круне, судске реформе, реформу администрације која би подразумевала аутономију за све народности и слободу штампе. Данас ће се на посебној конференцији покушати решити све разлике у мишљењима. Заправо сваки од три заступљена народа има посебне циљеве. Тако Српска радикална странка такође жели да изнесе на расправу разна питања везана и за спољашњу политику".²⁹ Лист је истакао како се о овоме ипак неће јавно расправљати. „За председника је предлаган Георг Пап и око тога се слажу представници све три народности. Највероватније ће се Конгрес завршити до увече. Гласање

²⁸ *Neue Freie Presse*, Nr. 11120, 10. August 1895.

²⁹ *Neue Freie Presse*, Nr. 11120, 10. August 1895.

ће бити тако организовано да свака народност има једнак број гласова".³⁰

У вечерњем издању је извештено да се Конгрес успешно договорио око заједничких одлука и да је одлучено да се организује трајни комитет. Мађарска влада је потом у брошури *Румунско питање и народносни камп у Европи и Угарској* одговорила Румунима, а самим тим и другим народностима на њихове захтеве. „Жалбе наводно потчињених Румуна нису истините. Њихови захтеви су претерани и вероватно су их одређени кругови аустријске владе инспирисали”.³¹ У овој оптужби која је требала да искомпромитује Румуне приметне су и разлике које су постојале између Беча и Будимпеште. Оне ће се актуелизовати на почетку 20. века у оквиру питања ревизије дуализма.

Наредног дана *Pester Lloyd* је објавио да су закључци на окупљању (намерно је избегнута реч конгрес) донети брзо. „Три народносне групе које се међусобно не разумеју су збацили мађарску државу у трептају ока, поделили мађарску нацију, прогласили унију са Трансилванијом неважећом, прекинули уставну везу са Хрватском, збацили дуалистички поредак и у исто време су укинули црквене законе у име слободе. Нагомилавши лаж на лаж, клевету на клевету, брзо су подигли Вавилонску кулу једне федеративне државе. Заиста најлуђа машта ово не може схватити. Довољно је изигнорисати ово лудило народносне политике, не треба увек реаговати криминалним законом против њих”.³² Лист је написао и „да причу не треба улепшавати. Румуни, Словаци и Срби, заправо банда небитних

³⁰ *Neue Freie Presse*, Nr. 11120, 10. August 1895.

³¹ *Neue Freie Presse*, Nr. 11120, 10. August 1895.

³² *Pester Lloyd*, Nr. 192, 11. August 1895.

агитатора, је без преседана и на револуционаран начин испровоцирала све оно што мађарска нација држи светим и драгим. То јесте мађарски устав и мађарски државни закони. Овим одлукама желе онемогућити круни Светог Стефана да буде носилац уставног поретка и реда. Све њихове лажи и подвале су годинама уназад ширене путем прљавих памфлета по Европи и свету, али сада су оне изашле на видело и то под будним оком мађарских власти. Нека необавештена особа би могла помислити како ту вероватно има неке истине када су се усудили да своје оптужбе изложе у Будимпешти у сред бела дана. Али не можемо се сложити са људима који хоће да униште наш хиљадугодишњи развој на ком почива уређена држава и зато морамо ступити у самоодбрану. Реците нам име земље, реците нам име народа који не би одлучно одбио захтеве које су ултраши унели у свој програм. Захтеви Ираца су лимунада у поређењу са захтевима за аутономијом наших народности. Суочавамо се са револуционарним нападом и надамо се, не, ми смо убеђени, да ће мађарска влада, јавност и партије прихватити борбу против ове мржње. Наравно, ово се односи само на предводнике народности. Далеко од тога да оптужујемо вредно румунско, словачко и српско становништво да су се сврстали на страну ових агитатора. Само против тероризма ултраша мора постојати јасна реакција".³³ Отвореном оптужбом за тероризам против државе Мађари су јасно послали поруку како одлуке Конгреса неће бити ни узете на разматрање, а члановима комитета је припређено стављањем ван закона.

³³ *Pester Lloyd*, Nr. 192, 11. August 1895.

Neue Freie Presse обавештава да се „тзв. Конгрес народности, који је био најављиван недељама са великом помпом, отворио 10. августа у подне, а био је готов после четири сата трајања". Тврдило се како су донете резолуције у својој суштини биле захтеви Румуна. Догађај је прошао мирно уз понеке националистичке испаде. „Јавност је организаторима и њиховом скупу поклонила мало пажње. Министарство унутрашњих послова је изразило став по ком само појављивање на скупу не гарантује ниједној народности право да себе представља". Као и *Pester Lloyd* лист је пренео како су представници народности Павел Мудроњ, Михаило Полит и Георг Пап срдечно поздрављени од стране окупљених. Биле су присутне и неке друге угледне личности, Милош Јовановић и Светозар Хурбан. Говор комитета је изазвао одређену забуну међу окупљенима, због језичке баријере. „Последњи који су дошли на окупљање били су сељаци. Пре почетка је дошло до комешања међу окупљенима, јер се сазнало да је полиција пропустила у хотел неке људе без позивница. Чули су се повици: „Шпијуни! Напоље!".³⁴

У првом реду међу окупљенима је седело 15 чланова комитета. Већина окупљених су били мушкарци, али је било и неколико жена „које су увек присутне током оваквих националних окупљања". Било је и коресподената стране штампе. Касније, у вечерњим сатима објављен је протест оних Срба, Румуна и Словака који се нису слагали са одлукама Конгреса. Они су истакли како донете одредбе нису обавезујуће за народности, с обзиром да ниједан од представника на Конгресу нема посланички мандат да одлучује у њихово име. Додатно

³⁴ *Neue Freie Presse*, Nr. 11121, 11. August 1895.

су скренули пажњу како им је улазак у хотел ускраћен, иако су имали карте, вероватно јер су се организатори плашили опозиције. „Небројени протести су се чули из различитих делова Угарске“, додато је. *Neue Freie Presse* је понављала становиште мађарског листа „како уставност припада не само читавом становништву Угарске, него и самој држави. Јединство државе самим тим не би требало доводити у питање тако што би се истицала посебност мањинских народности“. Пренето је и да се народности надају подршци Немаца из Угарске и „да би такав савез успоставио мир за будућност. Румуни, Словаци и Срби тврде како раде на међусобном миру од 1868. и то не желе да мењају. Овај савез им служи као штит против Мађара”.³⁵

На основу изнетог јасно је да је *Pester Lloyd* сматрао положај народности већ одређеним дуализмом и Законом о народностима, док је *Neue Freie Presse* неутрално извештавала о стању у Угарској, без конкретнијих коментара. Беч је положај народности сматрао унутрашњим питањем Угарске. Што се тиче српске штампе у Монархији она је Конгрес народности другачије окарактерисала и потпуно је другачије интерпретирала контекст потребе за његовим одржавањем.

Браник, лист Српске народне слободоумне странке (односно Либералне странке), је у уводном чланку *Значај народносног конгреса* истицао да су Срби борбу за своју еманципацију водили у складу са уставом још од Нагодбе из 1867. и на основама Бечкеречког програма из 1869. Коментарисана је чињеница како Срби, Румуни и Словаци већ више од десет година немају своје представнике на Дијети. Потом су

³⁵ *Neue Freie Presse*, Nr. 11121, 11. August 1895.

похваљени представници Румуна, који су преузели иницијативу за организовање конгреса и који су одлучили да се претходно повежу са Србима и Словацима. Примећено је да се Краљевина Румунија занимала за положај својих сународника, док је Краљевина Србија окарактерисана као земља која нема интересовања за Србе у Угарској. „Ал' Срби, мада су према Румунима и Словацима малобројни, ипак су за народносну борбу у Угарској свагда имали и имају свога значаја”.³⁶

Напомињано је да поред свих политичких и других административних проблема конгрес „треба да има моралног значаја”. Због тадашњих околности у Угарској „нуžno је да се манифестује како народности Угарске нису и не могу бити задовољне са данашњим системом владавине”. И *Застава* и *Браник* су истицале како је у Угарској идеја једног политичког народа неодржива. На крају чланка је изражена нада да ће закључци Конгреса народности утицати и на конгрес у Бриселу и да њихова борба за равноправност неће остати без подршке са стране. „Но главни је значај народносног конгреса да се већ и са жељом за одржавањем тог конгреса показала солидарност Румуна, Словака и Срба. Значај лежи и у томе, пошто су врата Угарског сабора народностима Угарске затворена, да се наше жеље и тегобе манифестују на други начин. Ако предстојећи Конгрес послужи као опомена државницима Угарске сматраће се да је барем неки задатак извршио”.³⁷ То што делегати Конгреса нису имали посланичке мандате *Браник* је представио као кривицу мађарске владе.

³⁶ *Браник*, бр. 86, 27. јул (8. август) 1895.

³⁷ *Браник*, бр. 86, 27. јул (8. август) 1895.

Застава, лист Радикалне странке, се у чланку под називом *Конгреса ће бити* осврнула на претње пештанских листова који су позивали владу да забрани рад Конгреса. Народности су оптуживане за панславизам и дакороманизам. *Застава* је на такве оптужбе одговарала јасно и аргументовано. Примећено је да је Будимпешта попримила зборову разних мађарских странака „а не прође недеља без некаквог радничког, социјалистичког збора. Зар само ми не смемо да уживамо грађанска права збора и договора, зар смо ми заиста ван закона стављени"? У наредном чланку *На конгрес* пренет је текст словачког адвоката Милоша Стефановића, преузет из словачких *Народних новина*. Он је истакао како је конгрес ствар нужности, јер су претходни покушаји појединачних окупљања 1893. забрањени. „Може бити да ће нама допустити одржавање Конгреса, али можда и неће, већ ће нам политички мудро одговорити: „Да, сељаци, ово је другачији случај”.³⁸ Даље је указао на потпуно непоштовање Закона о народностима. „Изазивам министра председника Банфија, и све редом чланове владе, изазивам Дезидера Силађија, председника сабора и све чланове парламента редом, изазивам целу мађарску штампу и друштво да докажу како моја тврдња није истинита". У закључку саветује да се сачека и сагледају думети Конгреса.³⁹

Браник у наредном издању, у уводном чланку *Пред конгрес*, истиче важност солидарности међу народностима која је неопходна за заједнички политички рад „уколико желимо да важи за неки политички фактор у овој земљи". Коментарисано је како идеја

³⁸ *Застава*, бр. 116, 26. јул 1895.

³⁹ *Застава*, бр. 116, 26. јул 1895.

солидарности није нова и уколико им овај наступ не успе „показаће се да ми немамо више снаге за политичко кретање". Писало се да се ниједна народност не би требала истаћи на штету друге и да више не постоје посебно Срби, Румуни и Словаци, него само немађарски народи. Тврдило се како су покушали да униште народности али се у томе није успело. „Главна је да ниједна немађарска народност не може у будуће радити на своју руку". Негиране су оптужбе како желе да дестабилишу Угарску. „Једино што желимо, то је, да нам се пружи гаранције, да осигурамо наш народни опстанак". Напоменуто је како ће конгрес представљати уставну борбу.⁴⁰ Потенцирано је усклађивање националних покрета како би се створио један народносни покрет који би могао да наведе пештанске елите да признају захтеве Конгреса.

Са друге стране *Застава* је истакла како су Срби лојални грађани Монархије и да користе законита средства у борби за уставну равноправност. Лист је писао како су Срби, упркос лошим сећањима на Револуцију из 1848/49. године, први Мађарима пружили руку сарадње током њихове уставне борбе са Бечом. Истакнуто је како ће Конгрес расправљати не само о будућности народности, него и о будућности саме Угарске. У чланку *На конгрес* подељено је да је уредник *Заставе*, Емил Гаврила, одсео у хотелу *Оријент* и да му се тамо упућују дописи и честитке. Примећено је како је мађарска влада дозволила одржавање Конгреса само зато што је знала „да он неће уродити плодом".⁴¹

⁴⁰ *Браник*, бр. 87, 29. јул (10. август) 1895.

⁴¹ *Застава*, бр. 117, 28. јул 1895.

Пренете су и вести из бање Ишл, где се Франц Јозеф састао са румунским краљем Каролом. Поред њих, били су присутни и Банфи, аустријски председник владе Килмансег, министар спољашњих послова Агенор Голуховски, немачки посланик у Бечу Елејнбург, посланик Аустро-Угарске у Лондону гроф Дајм и посланик Србије Ђорђе Симић. „Нема сумње да се у Ишлу претреса балканско питање“, тврдила је *Застава*. Лист је поставио питање разлога овог састанка и по чијим упутствима делује Симић. Застава је коментарисала да је највероватније расправљано о положају Краљевине Србије и могућем решењу српског питања на Балкану. По њој, уколико до тога дође, морао би се следити принцип народности.⁴² Франц Јозеф је Немачку сматрао основом равнотеже моћи у Европи и зато је немачки посланик био присутан.⁴³

Браник у чланку *После конгреса* пише како ће заједнички програм донети само предности за народности, јер су раније Срби водили активну, а Румуни пасивну опозицију. Истицано је да су у питању заједнички животни интереси. У наредном чланку *Народности конгрес* пренето је како је лично цар инсистирао на отварању конгреса и да је због тога министар унутрашњих послова Деже Перцел био на састанку у Ишлу. Лист је потврдио да је приступ Конгресу ускраћен уреднику *Страже* Стевану Јовићу. Похваљен је рад Михаила Полита Десанчића, који је изјавио „да Срби траже само оно што им је од Бога дато, а то је њихова народност“. Онда је пренета кратка биографија Георгија Папа. За њега је речено да је пет дана пред Конгрес пуштен

⁴² *Застава*, бр. 117, 28. јул 1895.

⁴³ Michaela und Karl Vocelka, *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn 1830-1916, Eine Biographie*, München: C. H. Beck 2015, 336.

из затвора у Вацу. Припадао је ердељском племству и био је веома угледна личност међу Румунима. Међутим, на Конгресу се веома уважавало мишљење Полита. Управо је он предложио да се састави телеграм за Франца Јозефа. У њему је исказана лојалност према династији и жеља да се захтеви народности испуне. Представник владе је одбио предлог да програм носи назив „савез народности Румуна, Словака и Срба", него је инсистирао на форми „на збору присутни Румуни, Словаци и Срби". На молбу румунских колега, Полит је позвао на ослобађање оних Румуна који су се и даље налазили у затворима у Сегедину и у Вацу. Онда се на француском језику обратио страним новинарима и пренео им своју захвалност поводом присуства и извештавања.⁴⁴

Чланак *Са криштења народносног тројебратства у Будимпешти* описује значајну улогу Полита на Конгресу, па је изгледало да захваљујући њему Срби нису мањина, „него да целим збором спрски дух провејава". Скренута је пажња на чињеницу да су румунска и словачка интелигенција биле неподељене, док је само део српске интелигенције био присутан.⁴⁵ Поред поделе српског покрета у јужној Угарској што је делимично ограничавало и могућност боље политичке позиције за Србе, на Конгресу нису били присутни Срби из Троједне краљевине.

Застава у чланку *Значајан дан* истиче како је Конгрес организован у правом тренутку јер су Срби били сведени на ниво конфесије. Позвали су на коришћење девизе „Сваком своје у

⁴⁴ *Браник*, бр. 88, 1/13. август 1895.

⁴⁵ *Браник*, бр. 88, 1/13. август 1895.

заједничкој домовини Угарској". Зато су и позвали на арондацију жупанија на основу језика, али не и на аутономну територију. Под следећим насловом *Са народносног конгреса* пренето је да су Срби пристигли из Вршца, Новог Сада и Сремских Карловаца и да „уживају што око њих трчкарају Мађари дугачких носева, без икаквог успеха. *Застава* се потом у наслову *Народносни збор и мађарски званични апарат* критички осврће на извештавања мађарских листова, који су покушавали да осуде рад Конгреса. Истиче се да у тој агитацији нису били успешни. Потом су се коментарисали тајни састанци представника мађарске владе са жупанима. Они су покушали да од Срба и Румуна из Новог Села, Банавишта, Ковина и Дубовца добију заједничку потписану изјаву како не одобравају збор народности у Будимпешти. Срби и Румуни су похваљени јер су одбили ову манипулацију. „Хвала нека је свесним, који схватише целу овога збора, те се не дадоше застрашити и завести преко својих бележника", закључила је *Застава*.⁴⁶

Браник у броју од 3/15. августа доноси на насловној страни комплетан програм народности у 22 тачке. Занимљиво је да је он назван *Програм савеза трију народности Угарске: српске, словачке и романске*, иако се томе претходног дана успротивио представник владе. Лист је сматрао да је савез народности заправо савез узајамне одбране. Конгрес је окарактерисан као један од највећих догађаја уставне ере за народности. Напомињано је да је Конгрес усмерен против државног система, а не против Мађара. „Управљен је против заслепљеног шовинизма који је неодољивом хипнотичном снагом

⁴⁶ *Застава*, бр. 118, 30. јул 1895.

обузео духове, да не виде у својој заслепљености да ће политика, којом су пошли низбрдице, највише шкодити ономе ко нам је свима мио и драг, шкодиће нашој милој отаџбини". Објашњавано је да грађани морају постати задовољни државом у којој живе. Позвали су на пуно поштовање Закона о народностима и критиковано је уређење изборних срезова, јер по том закону ни један народносни посланик не може бити изабран у Дијету. „Угарска, у којој живи шест народа од којих ни један нема апсолутну већину не може да буде својина једног народа, него једнака својина свих грађана. Другим речима, ми нећемо да смо туђи у нашој рођеној отаџбини".⁴⁷

Потом се расправљало о писању мађарских листова и напоменуто је да је најкритичнији био *Pester Lloyd*. Једини непристрасан је био *Немzeti Ujsag*, који се осврнуо на судбину Георга Папа, који је после пет година проведених у затвору опет после Конгреса могао бити послат назад у притвор. Лист је исмејао представнике владе који су по забаченим местима тражили потписе од сељака. На крају је константовано како се на „збору", који је требао да броји око 50 или 60 чланова, на крају окупило 600 људи. Интересантно, *Браник* преноси да се у холу хотела појавио Ранковић, чији је брат Ђорђе Ранковић раније сведочио против Милетића, али су његови протести били утишани и он је удаљен.⁴⁸

Лист радикала је пренео да је Конгрес завршен успешно. За разлику од *Браника* тврдили су да се окупило више од хиљаду људи. Свака народност је требала да пошаље 16 представника, како би их

⁴⁷ *Браник*, бр. 89, 3/15. август 1895.

⁴⁸ *Браник*, бр. 89, 3/15. август 1895.

било укупно 48, али је делегата на крају било више. Одбор који је расправљао о програму је бројао 45 људи, од сваке народности по 15. За бележнике српских делегата су изабрани Стева Адамовић, адвокат из Новог Сада и поп Сретен Јовановић из Сирига. Словаци су изабрали Светозара Хурбана Вајанског и Андреја Халаша за бележнике. Адамовић је по објављивању програма окупљеним Србима прочитао текст на српском језику. Пошто се Конгрес завршио у истом дану када је и отворен одлучено је да се он распусти уз песму *Хеј Словени*. У првој тачки програма је поновљено да савез народности тежи целовитости Угарске, али да је неопходно да даља еманципација народности буде загарантована државном управом.⁴⁹ Срби, као и Румуни и Словаци, су овим програмом јасно истакли своју потребу за даљом интеграцијом у Монархију и њен уставни поредак. Одустајањем од захтева за аутономним територијама остављали су простор за договор са пештанским елитама. Признавање тачака програма би створило услове за гарантовање њихове народности, чиме би се дошло и до бољег политичког дијалога са владом. Међутим, за тако нешто је била и потребна воља Пеште, али се показало да Мађари неће проширити систем створен дуализмом 1867. и на друге народности.

Браник у чланку *Мађарска штампа и конгрес* пише о томе да су пештанске елите „сматрале како су народности мртве, али их је онда Конгрес узнемирио. Тај мађарски шовинизам је заслепљен“. Критикована је чињеница како је свако ко је хтео да изгради политичку каријеру у Пешти то радио кроз залагање за мађаризацију.

⁴⁹ *Застава*, бр. 119, 1. август 1895.

Константовано је да мађарска штампа својим извештавањем лоше служи државним интересима. Поново је цитиран *Немzeti Ujsag*, лист Апоњијеве странке, који је тврдио како се решењима Конгреса неће придавати важност, али да се његов значај не би требао умањивати. „Нећемо да упоредимо народносни конгрес са народностима, и 300 људи са 3 милиона држављана и тамо донешене одлуке са народносним питањем. Али би слепа предрасуда била тајити да они изасланици који су овамо дошли сачињавају у њиховим жупанијама странку словачких панслависта, српских омладинаца и румунских дакоромана. Њихова демонстрација је учињена за иностранство и Угарску". Напомињано је како „мађарске народности неће грех приписивати либералној влади, него Мађарима, а онда ће њихови агитатори по свету то представљати као мађарску тиранију. Узалуд смо тражили правду, њу у читавој држави нисмо добили и либералним министарствима је добро дошло што су из жупанија, где су у већини немађарске народности, добијали стотину мамелучких посланика. То им се сад свети".⁵⁰ Лист, без обзира на коришћење речи „мамелук" у опису народносних посланика, признаје да је за кризу у односима и опште неповерење крива и мађарска влада.

Тведило се да је министар унутрашњих послова Перцел по повратку из Бад Ишла дозволио одржавање Конгреса. „Изволите дакле о томе размишљати шта то значи", писало се у *Немzeti Ujsagu*. „То значи да су организатори Конгреса пре Перцела били у Бечу и да политичке конце нису у Турчјанском Светом Мартину прели. Отишао је и телеграм угарском краљу на румунском језику, али титула краља

⁵⁰ *Браник*, бр. 90, 5/17. август 1895.

се није споменула". Ово је *Браник* негирао и лист је поновио да је у телеграму јасно стајало *царско и краљевско Апостолско Величанство*.⁵¹ И овде је јасно упућена оптужба према Бечу, кога су многи мађарски листови, па самим тим и кругови владе сумњичили као инспиратора Конгреса народности, или да је барем пружао охрабрење. Постоји могућност и да је Пешта намерно сваљивала кривицу на Беч како би умањила резултате Конгреса.

Немzeti Ujsag закључује како неће доћи до грађанског рата, али либерали као што су Банфи и Перцел би требали бити свесни да нису само они способни да воде државу. Сматрали су да се народносно питање не може решити федерализмом, него „јединством политичког народа који би гарантовао слободу и право на образовање”.⁵² Управо у тој формули је и суштина проблема, јер су народности упорно инсистирање на идеји мађарског политичког народа посматрали као главну препреку изнетим захтевима. Таквој концепцији су се супротстављали од 1868.

Застава је писала да је Банфи, када су народности склопиле савез, отишао у посету Швајцарској како би избегао своју личну срамоту. „Шта ћеш сада Банфи-пашо”? Лист је такав поступак сматрао неозбиљним и исмејавао га је. Са Конгреса је и пренет говор Ђуре Цвејића, адвоката из Вршца. „Смемо ли ми скрштених руку гледати нашу смрт, а да не покушамо да је спречимо. Жалили смо се Мађарима на њихове нечовечне и смртоносне ударце, али то није помогло. Они нису остали исти, већ су постајали све гори. Ми нисмо

⁵¹ *Браник*, бр. 90, 5/17. август 1895.

⁵² *Браник*, бр. 90, 5/17. август 1895.

побуњеници, ми нисмо агитатори, ми нећемо ову државу да подријемо већ на против ми хоћемо да она буде просперитетна. Мађари су често захтевали од нас да будемо јасни у својим захтевима и ми то данас чинимо. Државни интереси захтевају усвајање наших захтева, а ако и сада неће да их прихвате ми ћемо се солидарно и истрајно борити за реализовање тог нашег програма".⁵³

У чланцима *Заставе* се могло и прочитати да захтеви народности морају бити испуњени „по ма коју цену”. Истицано је да нису само старије генерације биле за промену политике, него и млађе генерације. Тако су на Конгресу били присутни и српски студенти из Беча и Пеште. „После Милетића ми смо тако рећи до данас спавали. Јуначки покушај изборне борбе под Јашом Томићем није успео. Милетићева гарда се била повукла у мир и оставила је народ без вође и главе”. Лист је, не спомињући Полита и либерале, даље писао како је Радикална странка, захваљујући Гаврили, прихватила сарадњу са Словацима и Румунима.⁵⁴ *Застава* је одговарала и на писања мађарске штампе. На извештавање *Pester Lloyd*-а, који је за народности написао да су „мртваци који брзо јашу”, одговорано је „да се мора посумњати у здраву памет Макса Фалка”, уредника тог листа. „Угарска влада треба да буде представник свих народа. *Pester Lloyd* је полузванични орган угарске владе и овако пише уз њену дозволу”.⁵⁵ Оптужбе на рачун Фалка нису проистицале само из антисемитизма који није био стран ни *Застави* ни *Бранику* (Фалк је био мађарски Јеврејин), него и због

⁵³ *Застава*, бр. 120, 2. август 1895.

⁵⁴ *Застава*, бр. 121, 4. август 1895.

⁵⁵ *Застава*, бр. 122, 6. август 1895.

једностраног извештавања и чињенице да је *Pester Lloyd* био владин лист.

Застава је у наредним бројевима истицала како је Конгрес народности заправо последица шовинизма пештанских елита. „У престоници заступници народности дижу сложан глас у име милиона потиштених у сред образоване Европе“, писао је новосадски лист. У овом уводном чланку под називом *Значај народносног конгреса* напомињано је како пештанске елите више не могу да правдају своје поступке мађарском државном идејом. „Угњетавање, ма под којим именом било, остаје угњетавање, тиранија остаје тиранија“. Мађарске политичаре лист изједначава са феудалцима. „Када се говори да народи нису зрели за самоуправу и слободу они то заправо говоре својим суграђанима, јер нису са њима једног језика и племена”.⁵⁶ Потом је примећено како је увек горе када један народ, у овом случају Мађари, врши притисак на друге народе, него када то ради једна друштвена група. Самим тим су шовинисти озбиљнији непријатељ него што је то некад била аристократија. Конгрес је правдан управо због овакве политике мађарске владе. То је уједно био и главни разлог зашто су народности покушале да изразе заједнички отпор. „Идеја, да се у земљи створи један искључиви мађарски народ, у свему је одсада више него проблематична, она постаје неостварива“. Истакнуто је како ће један од циљева Конгреса управо бити политичка коректност и уважавање. Мађари су оптужени за удаљавање од хришћанских вредности на којима почива Европа и да су те принципе жртвовали шовинизму. „Сваком племену треба да је зајамчен опстанак и

⁵⁶ *Застава*, бр. 123, 8. август 1895.

развитак, јер другачије добри грађани постају незадовољници. На том основу имају се развијати општине, срезови, окрузи и цела управа у држави и све установе". *Застава* се надовезује и на један шири аспект. Наиме, лист изражава наду да ће идеје Конгреса прећи границе Монархије и бити позив самим њеним елитама да раде на миру и стабилности, прво међу народима Балкана и заједно са њима, а у онда и у другим деловима света. Коментарисано је да би онда те исте принципе требало применити и на европске народе.⁵⁷

Овакве идеје нису биле нове међу српским елитама у Аустро-Угарској и раније их је заступао Светозар Милетић кроз програм своје Српске народне слободоумне странке. Милетић и његови наследници међу пречанским Србима јесу захтевали решење српског питања у оквиру Монархије, али су њихове идеје биле шире. Зарад општег мира како на Балкану, тако и у Европи, они су се надали и националној еманципацији Срба изван Монархије и Краљевине Србије, односно Срба у Османском царству.

Застава, слично *Pester Lloyd*-у, није бирала речи и узвраћала је истом мером. „Не треба заборавити да су Мађари племе великог монголског стабла и желе да претопе цео свет у Монголију". Потом је објашњавано како су народности Угарске чланови три велике европске групе народа, односно Словена, Романа и Германа. „Зато се веома чудимо што наши суграђани Немци нису схватили значај народносног покрета". У смислу потискивања различитих програма народа Угарске коментарисано је да би „Мађари требали да припазе како сами не би завршили на улици". Лист је упозорио да са таквом

⁵⁷ *Застава*, бр. 123, 8. август 1895.

политиком Угарска неки будући европски рат не би преживела". У закључку *Застава* јасно истиче да су циљеви народности уједно и донети европске цивилизације и да би Мађари ако се идентификују са истом културом требали да их уваже.⁵⁸

У исто време у Бриселу се одржавао и конгрес представника европских парламената. Већина европских земаља, осим Србије, је послала своје представнике, а циљ су били преговори око настанка једног међународног суда. Лист се осврнуо и на протесте мађарске штампе јер су многи у Бриселу били против одржавања наредне конференције у Угарској управо због лошег положаја народности.⁵⁹ Вероватно су представници Срба, Словака и Румуна изабрали август за одржавање конгреса како би успешније пажњу европске јавности, која је пратила извештавања из Белгије, скренули и на свој положај.

У чланку *Шта сад* истакнута је неопходност наставка сарадње ова три народа и после завршетка Конгреса. Зато је лист инсистирао на поштовању заједничког програма Срба, Словака и Румуна. Конгрес је по њима показао како „Угарска није само домовина Мађара, него и свих других њених народа". На крају лист је упозорио како међу Србима постоје људи који се ослањају на мађарску владу, али је и актуелно стање које доводи до поделе саме опозиције, што додатно слаби српски покрет.⁶⁰ Наравно мислило се на међусобни сукоб либерала и радикала и њихов сукоб са црквеном јерархијом.

Следећи број *Заставе* преноси само како је конгрес прошао у потпуном миру. Подељен је и допис хрватског *Обзора* који се

⁵⁸ *Застава*, бр. 123, 8. август 1895.

⁵⁹ *Застава*, бр. 123, 8. август 1895.

⁶⁰ *Застава*, бр. 123, 8. август 1895.

позитивно осврнуо на Конгрес. Овај лист је приметио „како у њему разабирамо све тегобе и жеље немађарских народа, јер оне стоје као једна фаланга против прохтева панмађарског шовинизма”.⁶¹

У наредном броју у *Застави* се изражава оптимизам за будућност и за програм који је донет на Конгресу, с обзиром да је укупан број народности у Угарској већи од броја Мађара. Поновљено је како „Мађари само ступањем у народносни савез могу да нађу спас”.⁶² Остављена је и могућност да се Немци у једном тренутку придруже покрету народности против мађарске владе, заједно са Русинима.

Закључак

У последњој деценији 19. века елите Беча и Пеште су сматрале да се друштвене промене дешавају брже него што их постојеће политичке институције могу испратити. Промене се нису дешавале само на економском и културном плану код Немаца и Мађара, него су захватале и друге народе Монархије. У аустријском делу Монархије председник владе Едуард Тафе (1879-1893) је изборном реформом из 1882. омогућио и нижој средњој класи да учествује на изборима. То је другим народима, поготово Чесима, омогућило већу инклузивност у парламентарни систем. Са друге стране, у Угарској, то није био случај. Деловање мађарских влада је довело до тога да је немађарским народима било онемогућено да учествују у доношењу политичких

⁶¹ *Застава*, бр. 124, 10. август 1895.

⁶² *Застава*, бр. 125, 12. август 1895.

одлука и њихови представници су у једном дужем периоду чак били искључени из парламентарног живота.⁶³ Народности су деловале у оквирима својих аутономија, које су исто тако константно биле сужаване, а њихово нормално функционисање онемогућавано. Зато је на Конгресу народности покушано са стварањем савеза Срба, Словака и Румуна. Циљ је био дефинисање програма који би им омогућио основну политичку, административну и културну интеграцију. Конгрес је указао остатку Аустро-Угарске и Европи на све веће разлике између немађарских народа и Мађара у поимању основне политичке еманципације. Показало се да дуализам није био облик уређења који ће моћи да се одржи у оној форми у којој је дефинисан 1867.

После скоро тридесет година од Нагодбе и доношења Закона о народностима положај народности није био побољшан, него је заправо стагнирао. Упркос прокламованом, Конгрес нису пратиле никакве конкретне реформе. Тај део је зависио од Пеште, која је одмах на почетку истакла незаконитост Конгреса и дала му епитет обичног збора. *Neue Freie Presse* и *Pester Lloyd* су сматрали програм народности опортунистичким покушајем дестабилизовања земље како би представници тих народа задобили политичку корист од истог. Чак су били отворено названи „терористима“. Супротно њима, листови народности, као што су *Застава* и *Браник*, су положај Срба, Словака и Румуна сматрали опасно угроженим и тражили су кроз истицање легалности реакцију мађарске владе. Покушавали су да омогуће

⁶³ John W. Boyer, *Austria, 1867-1955*, Oxford: Oxford University Press 2022, 190; S. Beller, *The Habsburg Monarchy...*, 160, 161, 165, 166, 167.

политички дијалог кроз захтеве који нису подразумевали и стварање аутономних територија, надајући се да ће тиме одобровољити Мађаре. Међутим, то се показало илузорним.

Мађари су кроз дуализам и после Берлинског конгреса стекли довољно самопоуздања да су се заинтересовали и за проширење свог утицаја изван Монархије, уз ослонац на Беч. Наравно, у питању је било проширење утицаја на Балкан.⁶⁴ У том тренутку, 1895, нису толико страховали од народности. Упечатљиво је како се Јаша Томић у *Застави*, у њеном првом броју после Првог светског рата (лист је био забрањен од 1914. до 1918.) управо осврнуо на питање народности и указао на грешке које су Беч и Пешта направили. „Године 1883. ту је политику најбоље обележио тадашњи председник владе гроф Тафе. Њему су се министри жалили како у Аустрији ниједан народ није задовољан својим положајем. Гроф Тафе им је одговорио са задовољним осмехом: „Захвалите се Богу што је тако. Јер кад би наша политика задовољила један народ, замислите како би тек онда били незадовољни други народи Аустрије. У Аустрији је најмудрија политика не задовољити никога. Мађарска политика ишла је истим путем. Мађари су истицали принцип како је боље Мађарима ништа, него другима ишта. Слепи шовинизам који је хтео да у Угарској створи 22 милиона Мађара створио је само насиље. У почетку су гушили сваки демократизам, јер су знали да би то подигло у првом

⁶⁴ Tibor Pal, *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu 1860-1878*, Novi Sad 2001, 77.

реду народности. Сад баш гледамо како се жалосно свршава и та политика".⁶⁵

Иако после Конгреса народности нису остварени циљеви програма указано је на озбиљне разлике између Мађара са једне и народности са друге стране у схватању њиховог положаја. Још увек отворено питање статуса Срба, Словака и Румуна је захтевало хитну промену владине политике до које у наредним деценијама неће доћи.

⁶⁵ *Застава*, бр. 125, 1/14. јануар 1919.

Периодика:

- 1) *Neue Freie Presse*, Беч
- 2) *Pester Lloyd*, Будимпешта
- 3) *Браник*, Нови Сад
- 4) *Застава*, Нови Сад

Библиографија:

Енглески језик:

1. Beller, Steven. *The Habsburg Empire 1815-1918*, Cambridge: Cambridge University Press 2018.
2. Berecz, A. *Building a Bilingual Elite: "National Indifference" and Romanian Students in Hungarian High Schools (1867-1914)*, Austrian History Yearbook, Volume LIV, eds. Maureen Healy and Howard Louthan, (Minnesota)/Cambridge: Cambridge University Press 2023.
3. Boyer, John. W., *Austria, 1867-1955*, Oxford: Oxford University Press 2022.
4. Cieger, Andras. *The Symbolic World of 1867, Self-Representation of the Dual Monarchy in Hungary, The Creation of the Austro-Hungarian Monarchy, A Hungarian Perspective*, ed. by Gabor Gyani, Routledge: New York-London 2022.
5. Freifeld, Alice. *Nationalism and Crowd in Liberal Hungary, 1848-1914*, Johns Hopkins University Press 2000.
6. Hitchins, Keith. *Rumania, 1866-1947*, Oxford: Oxford University Press 1994.

7. Jaszi, Oscar. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press 1929.
8. Kann, Robert A. *A History Of The Habsburg Empire 1526-1918*, University of California Press 1974.
9. Kann, R. A. *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1849, Volume I - Empire and Nationalities*, New York: Columbia University Press 1950.
10. Kann, R. A., Zdenek, D. *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*, University of Washington Press 1984.
11. Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire – A New History*, The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge-London 2016.
12. Katus, Laslo. *Hungary in the Dual Monarchy 1867-1914*, New York: Columbia University Press 2008.
13. Laszlo, Peter. *Hungary's Long Nineteenth Century, Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective: Collected Studies*, Brill: Leiden-Boston 2012.

Немачки језик:

1. Wandruszka, Adam und Urbanitsch, Peter. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band III, Die Völker des Reiches*, Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1980.
2. Rumpler, Helmut und Seger, Martin. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IX/2, Soziale Strukturen, Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie Im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910*, bearbeitet von Helmut Rumpler und Martin Seger, Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2010.

3. Michaela und Karl. *Franz Joseph I., Keiser von Österreich und König von Ungarn 1830-1916*, München: C.H. Beck 2015.

Српски језик:

1. Васин, Горан. *Сабори раскола, Српски црквено-народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861-1914*, Београд 2015.
2. Васин, Г. *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба (1890-1907)*, Нови Сад 2014.
3. Васин, Г. *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848-1884*, Истраживања, Књига 21, Нови Сад 2010.
4. Васин, Г., Нинковић, Н. *Историја Будимске епархије*, Сремска Митровица 2018.
5. Дедијер, Владимир. *Сарајево 1914*, Београд 2014.
6. Ђере, Золтан. *Предлог проучавању Закона о равноправности народности из 1868. године*, Истраживања, Књига 14, Нови Сад 1992.
7. Ђере, З., Пфајфер, Атила. *Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLII-2, Нови Сад 2017.
8. Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918 2*, Београд 2021.
9. Крестић, Василије Ђ. *Срби у Угарској 1790-1918*, Нови Сад 2013.
10. Kontler, Laszlo, *Povijest Mađarske, Tisuću godina u srednjoj Europi*, Zagreb 2007;
11. Kovač, Dušan, *Istorija Slovačke*, Novi Sad 2012.
12. Микавица, Дејан, Лемајић, Ненад, Васин, Горан, Нинковић, Ненад. *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526-1918 2, од*

Благовештенског сабора до слома Аустро-Угарске 1861-1918,
Нови Сад 2016.

13. Микавица, Д., Васин, Г. *Јаша Томић*, Нови Сад 2016.

14. Микавица, Дејан, *Српска Војводина, од Аутономије до
Присаједињења 1683-1918*, Нови Сад 2018;

15. Микавица, Д. *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови
Сад 2006.

16. Микавица, Д. *Михаило Полит Десанчић, вођа српских либерала у
Аустроугарској*, Нови Сад 2007;

17. Pal, Tibor, *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu
1860-1878*, Novi Sad 2001;

18. Рокаи, Петер, Ђере, Золтан. Пал, Тибор, Касаш, Александар.
Историја Мађара, Београд 2002.

19. Ракић, Лазар. *Јаша Томић (1856-1922)*, Нови Сад 1986.

Павле Петковић

CONGRESS OF NATIONALITIES (1895)

Summary

In 1895, a Congress of Nationalities was held in Budapest, bringing together representatives of Serbs, Slovaks, and Romanians. They organized themselves at a critical moment for the nationalities in Hungary, when the Hungarian government intensified the pressure of Magyarization. The Serbs, aware of the problems in their autonomy and its weakness in the face of pressure by the elites in Budapest, decided to accept the Romanian call for joint resistance. Although it turned out that the decisions of the adopted program would not be accepted, the Congress showed the readiness of the nationalities to resist. The minimum demands that were put forward were intended not only to provide broader political inclusiveness, but also to protect the identities of each of these nationalities. Although the demands made at the Congress were not accepted, he pointed out to the constant exclusivity of Hungarian governments, which pursued the same policy towards nationalities regardless of who was the prime minister. Through the reporting of *Neue Freie Presse* and *Pester Lloyd*, and Serbian newspapers *Zastava* and *Branik*, the essential differences in the understanding of the position of nationalities will be pointed out.

Keywords: Congress of Nationalities, Mihailo Polit Desančić, elites in the Monarchy, Vienna, Budapest, Neue Freie Presse, Pester Lloyd, Zastava, Branik.

Проф. др Снежана Божанић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

snezana.bozanic@ff.uns.ac.rs

ГЕНЕЗА И ОДЈЕЦИ КУЛТА СВЕТОГ ЦАРА УРОША НА ПРОСТОРУ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ТОКОМ 18. И ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

Сажетак: Значајну улогу у одбрани и очувању националног идентитета Срба у Карловачкој митрополији имали су култови српских владара светитеља. Од 1705. манастир Јазак постаје седиште култа светог цара Уроша, место ходочашћа и окупљања великог броја верника. У раду се прате одједи култа светог цара Уроша током 18. века и почетком 19. века на тлу Митрополије. Легенда о Урошевом убиству и страдању представља живо сећање на разједињеност, грамзивост и бахатост великаша која је довела до пропасти Српског царства и губитка самосталности. Урошево страдалништво и жртва добија историографско утемељење у делима грофа Ђорђа Бранковића (*Хронике*), Павла Јулинца (*Краткоје введеније*) и Јована Рајића (*Историја*). Карловачки архијереји су подстицали развој бакрорезне графике која је представљала уметничку репрезентацију српске прошлости у функцији одбране идентитета Срба. Немогуће је, такође, говорити о почецима драме и позоришног живота на подручју Карловачке митрополије без помена цара Уроша.

Кључне речи: свети цар Урош, Карловачка митрополија, Јазак, историографија, графика, драма, позориште.

Карловачка митрополија је најзначајнија црквена, политичка и културна институција Срба у Хабзбуршкој монархији. Смишљеном националном, верском и културном политиком Митрополија је поставила темеље колективне егзистенције српског народа у иноверној средини која јој није била наклоњена. Карловачки архијереји су били духовни, али можемо рећи и световни предводници Срба у овом периоду, који су на себе преузели бригу о одбрани и очувању националног идентитета. Враћајући се средњовековној прошлости, најзначајнијим догађајима и владарима, формулисали су историјску подлогу српских националних и народних захтева.¹

Култови српских владара светитеља Сремских Бранковића (деспот Стефан, деспотица Ангелина, владика Максим, деспот Јован), Стефана Штиљановића, цара Уроша, кнеза Лазара, као и Симеона Немање, Св. Саве и Стефана Првовенчаног уживали су велики углед у Митрополији. Ови култови су имали „саборну и препородитељску“ улогу међу Србима који су се свим силама борили да очувају веру и националну компактност у Хабзбуршкој монархији.² У даљем тексту наша пажња биће усмерена на генезу и оживљавање култа цара Уроша након 1705. године на простору северно од Саве и Дунава.

Након смрти цара Душана, Стефан Урош V Немањић (1355–1371) ступа на престо легалним путем као једини и првородни син који је 1346. године понео титулу младог краља и постао очев

¹ Погледати опширније: Мирослава Костић, *Конструкција барокног историјско колективног идентитета: верско-политички програм Карловачке митрополије и Хронике грофа Георгија Бранковића*, у: Зборник радова са научног скупа “Три века Карловачке митрополије 1713–2013”, приредили Дејан Микавица и Драго Његован, Сремски Карловци – Нови Сад 2014, 465–484.

² Лазар Ракић, *О фрушкогорским манастирима*, Зборник Историјског музеја Србије 26 (1992), 10.

савладар.³ Због некохерентности Српског царства, релативно брзо почиње процес његове дезинтеграције. Дестабилизацијом су најпре захваћене *грчке земље*, а од 1359/60. централна власт рапидно слаби и у *српским земљама*. Вукашин Мрњавчевић је у новонасталим околностима крунисан за краља 1365. године (август или септембар), а његов син Марко постаје *млади краљ*.⁴ Крупна властела није благонаклоно гледала на промене и у Вукашину је видела узурпатора чије амбиције су нарушиле права светородне лозе Немањића у корист нове владарске породице.⁵

Стога је народна традиција упамтила Вукашина Мрњавчевића као владара који је у лову убио цара Уроша V. Тиме је угашена светородна династија Немањића, а њен последњи владар ушао је у народну свест као жртва и страдалник. Вукашин представља узурпатора који је изиграо апсолутно поверење цара Душана и прекршио дату заклетву. Упамћен је као цареубица, покретач раздора, метежа и смутње у српској држави. Легенда о Урошевом страдању је живо сећање на разједињеност, грамзивост и бахатост великаша која је довела до пропасти Српског царства, губитка самосталности и потпадања под туђинску власт. Прича о цареубиству и неслози мобилисала је националну енергију у време борбе за очување националног идентитета Срба после 1690. године. Краљ Вукашин и деспот Угљеша страдали су 26. септембра 1371. године у сукобу са

³ Божидар Ферјанчић, Сима Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005, 155–156, 307–308.

⁴ Раде Михаљчић, *Крај Српског Царства*, Београд 2001, 48; Снежана Божанић, *Повеља цара Стефана Уроша Дубровчанима о слободи трговине*, ССА 17 (2018) 31–39.

⁵ Сениша Мишић, *Историјска географија српских земаља (VI–XVI век)*, Београд 2022², 58.

Турцима на Марици. Два месеца касније, 2. или 4. децембра 1371. године, упокојио се цар Урош и тако „преста и сконча се царство српско“.⁶

На најранији помен о убиству цара Уроша наилазимо у словенском преводу *Житија Јована Рилског*: „После мало времена, у жељи за царством, преузму га, кршитељима заклетве покажу се и лише младића и царства и живота“.⁷ Убрзо их је заслужена казна сустигла на Марици. Можда је Кантакузин забележио оно о чему се у народу већ певало, сматра Ђорђе Трифуновић.⁸ Константин Михајловић из Островице пише о Урошевом страдању код Једрена и издаји два брата који су против свог господара прешли на турску страну.⁹

О Урошевом убиству сведоче српски родослови. „Краљ Вукашин и Угљеша деспот и Гојко“ уморише (убише) цара Уроша, стоји у *Карловачком родослову* из 16. века.¹⁰ Према *Пејатовићевом родослову* (17. век), српског цара је отровао његов слуга Дамјан.¹¹ Три брата Мрњавчевића удавила су цара Уроша, а нешто касније „правим судом божијим“ убили су их Агарени.¹²

⁶ Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927, стр. 281, № 581 (j).

⁷ *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*, приредила Јасмина Грковић-Мејдор, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 14, Београд 1993, 93.

⁸ *Димитрије Кантакузин*, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1963, 30.

⁹ Константин Михајловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, приредио и превео Ђорђе Живановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 15, Београд 1986, 96; Уп. Јелка Ређеп, *Одјек усменог предања у Савинском летопису*, у: *Убиство владара. Студије и огледи*, Нови Сад 1998, 270.

¹⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, стр. 36, № 23.

¹¹ *Исто*, стр. 50, № 59.

¹² *Исто*, стр. 54, № 90.

Млађи летописи осуђују краља Вукашина због неправде и убиства цара Уроша, уз варијације које се односе на годину страдања (1360, 1362–1363, 1372. и 1375. годину), место (у *Подгоричком летопису* наводи се Призрен), а само у једном летопису стоји да су Мрњавчевићи убице (*Сенички летопис*).¹³ У наставку ове вести, према *Кувездинском летопису*, „судом божијим“ погибе Вукашин од Турака на Марици, тј. Мрњавчевићи (браћа) убијени су на реци Марици (*Магарашевићев летопис*). Податак да су краљ Вукашин, деспот Угљеша и Гојко убили цара Уроша налазимо у *Бранковићевом летопису* на латинском језику.¹⁴ Разрађену причу о Урошевом убиству имамо код Мавра Орбина: „Вукашин га (Уроша) удари буздованом по глави тако да на месту оста мртав“.¹⁵

Легенда о убиству српског цара највероватније потиче из околине Неродимља, а о овом догађају најречитије сведоче епске песме преткосовског циклуса.

Цар Душан на самртној постељи у Призрену према песми *Смрт Душанова* оставља куму Вукашину у аманет царевину, градове, војводе и додаје:

„И аманет мој нејак Урошу
У кол’јевци од четр’ест дана!
Царуј, куме, за седам година,
Осме подај мојему Урошу.“
То говори Српски цар Стјепане,

¹³ *Исто*, 281, № 581 ђ-ј (Кувездински, Подгорички, Дечански, Верковићев, Магарашевићев и Сенички летопис).

¹⁴ *Исто*, стр. 290, № 1084.

¹⁵ Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, коментари и извори Сима Ћирковић, Београд 2006², 47.

То говори, а с душом се бори;

То изусти, лаку душу пусти (стихови 36–39; 58–64).¹⁶

О раздору међу великашима и подели територија речито сведочи песма *Урош и Мрњавчевићи*, а о Вукашиновом убиству цара Уроша у лову песма *Смрт цара Уроша*.¹⁷

Патријарх Пајсије је 1642. године саставио *Житије цара Уроша*, а потом и *Службу цару Урошу*. Тиме је постављен црквени основ култа његовог поштовања и начин слављења светитеља. Према речима патријарха, *Житије* је створио на основу летописа и родослова, али се из дела види да је био и под снажним утицајем народне традиције. Пошто му се у сну јавио цар Урош, „и једном, и двапут“ му рекао: „Зашто ме заборавау предадосте?“, „грешни“ и „недостојни“ патријарх Пајсије се усудио да изложи живот последњег Немањићког владара.¹⁸ На самртничкој постељи, пише Пајсије, Душан је бригу о сину Урошу, „још младом узрастом“ и власт у држави док његов наследник не ојача, поверио Вукашину. После извесног времена букнуо је рат између младог цара и Вукашина, који је узурпирао престо. На овом

¹⁶ Вук Стефановић-Караџић, *Српске народне пјесме II*, приредио Владан Недић, Београд 1985, 160–161, № 33.

¹⁷ На Косову пољу четири табора (краљ Вукашин, деспот Угљеша, војвода Гојко и царевић Урош) се „отимљу о царство“ и „међу се хоће да поморе“. Вук Стефановић-Караџић, *Српске народне пјесме II*, 141, № 34, стихови 8–9; У даљем тексту младог Уроша у заштиту узима Вукашинов син Марко и правилно чита „књиге староставне“. Исто, 145, стих 192; Маријана Стојаковић, Александра Костић Тмушић, *Предање о смрти Уроша Нејаког у житијној књижевности и у епским народним песмама*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини L (2), 73, 75–76.

¹⁸ Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, предвод Димитрије Богдановић и Томислав Јовановић, приредио Томислав Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 16, Београд 1993, 86.

месту аутор додаје: „И жалост велика беше. Пошто насилно преоте његов престо, после толике заклетве и завештања, опет се показује преступником“.¹⁹ Попут родитеља и прародитеља, Урош је био и ктитор. Заједно са мајком, довршио је манастир Матејич у близини Куманова и цркву у Скопљу. Централно место у *Житију* заузима царубиство: „После неколико дана изађоше Вукашин и Урош у лов, као што су обичај имали, и тамо (Урош) прими крај живота, убише га потпуно невин“.²⁰ У потпуној тајности („а да нико о томе није знао“) сахрањен је у храму Успења Пресвете Богородице, код града Петрича, више Неродимља. Након 211 година од престављања, Урош се објавио као светац 7092. године (1583/1584).²¹ Пастир из Овче Поља и народ из околине су извадили мошти испуњене „мирисима добромислима“ и потом их положили у ћивот од ораховине. Људи су долазили из удаљених крајева у неродимљску цркву на „преславно виђење“ и „исцељење“.²² Моштима се поклонио и новобрдски митрополит Василије, а храм је убрзо обновљен прилозима верника. На самом крају, патријарх Пајсије бележи: „По истеку неког времена мени смерном и многогрешном, као што и горе рекох, јави се једном (Урош) у сну и принесох му тропарак и кондак“.²³ Мученику Урошу „завишћу

¹⁹ Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, 91.

²⁰ *Исто*, 93.

²¹ Тада се у селу Шајковце појавио пастир из Овче Поља који је говорио народу: „Приђите и помозите да извадим мошти светог Уроша, младог цара!“. Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, 100.

²² „И оздрављаху они који су долазили са вером“, додаје Пајсије. *Исто*, 101.

²³ *Исто*, 102.

убијеном од својих блиских“ патријарх Пајсије је саставио и *Службу*, која је била од изузетног значаја за даљи развитак култа.²⁴

Према сачуваном запису, 1695. хиландарски јеромонах Михаило поклонио се часним моштима светог цара Уроша.²⁵ Десет година касније, у време великих миграција, монах Христифор пренео је Урошеве мошти из храма Успења пресвете Богородице у фрушкогорски манастир Јазак. О овом догађају сведочи и запис:

„Љета Господњег 1705, месеца маја 11. приђе свети цар Урош у манастир Јазак. Донесен бијаше из манастира Неродимља, који је у српској земљи. И ту га донесе монах Христофор горе поменуте године.“²⁶

Од тог тренутка, Јазак постаје средиште култа светог цара Уроша, место ходочашћа и окупљања великог броја верника. У то време, хаци Јово Дучић-Витковић из Мустаћа у Херцеговини приложио је покров за мошти цара Уроша.²⁷ Извесни тешко оболели Мустафа из Сарајева (Сарајевац) поклонио се 1710. године моштима светог цара Уроша и, након чудесног исцељења болесне ноге, даровао

²⁴ Татомир Вукановић, *Култ цара Уроша*, Скопље 1938, 17–18; Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, 59–76. У њој, између осталог, стоји:

„Чудесима задивио јеси род свој,
гробница твоја исцељења подаје,
Урошу блажени.“

²⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, приредио Сима Ћирковић, Београд 1982, стр. 66. № 2000.

²⁶ *Свети цар Урош и манастир Јазак*, приредили Петар Николић и Божо Совиљ, Петроварадин 2000, 11.

²⁷ Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 114, нап. 37.

је манастиру фигуру цара Уроша и приказ исцељене ноге на ланчићу од чистог сребра.²⁸

Мошти цара Уроша су, након визитације митрополита Мојсија Петровића 1726. године, пренете у Врдник, потом 1730. године у Крушедол и поново враћене у Јазак 1731. године.²⁹

Због све већег присуства верника, раста братства и трошне цркве која се налазила на неприступачном терену, у време митрополита београдско-карловачког Викентија Јовановића, 1736. године почела је изградња новог храма.³⁰ У још недовршени манастирски комплекс прешли су братственици из Старог Јаска 1741. године и положили мошти светог цара Уроша у нову цркву посвећену Силаску Светог Духа, која је довршена 1758. године.³¹

Димитрије Бачевић, чувени барокни иконописац, осликао је 1769. године јазачки иконостас који представља „најразвијенији тип иконостаса на којем су до тог времена приказивани и прослављани

²⁸ Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, Сремски Карловци 1903, 88.

²⁹ *Кратко пребивање св. моштију цара Уроша у Врднику и Крушедолу*, приопштио Д. Руварац, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, год. 2, бр. 9/10 (1912), 135–137; Током Другог светског рата мошти цара Уроша, кнеза Лазара и деспота Стефана Штиљановића пренете су због опасности из НДХ у Саборну цркву посвећену Св. арханђелу Михаилу у Београду. Иницијатор и главни актер ове мисије Радослав Грујић саставио је писмени извештај о овом догађају. Александар Стојановић, *Радослав Грујић о преносу моштију српских светитеља априла 1942. године из НДХ у окупирану Србију*, Токови историје 1 (2012), 77–86; У манастир Јазак су враћене септембра 2001. године.

³⁰ О положају манастира: Ђорђе Утвић, *Стари манастир Јазак у Фрушкој гори*, Нови Сад 1990, 8–10.

³¹ Стари Јазак је претворен у женски манастир. По наредби аустријских власти манастир је 1774. године угашен, а манастирска црква се убрзо урушила. Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, 97–104; *Свети цар Урош и манастир Јазак*, 14–15; Нови манастир осветио је 7. јуна 1758. митрополит Павле Ненадовић.

Срби – владари и светитељи“.³² У манастиру се налази и трон са иконом светог цара Уроша непознатог аутора. Светитељ је приказан у плавој хаљини са црвеним плаштом.³³ Бројни приложници су током 18. века и касније даривали манастир.³⁴

Важну улогу у очувању идентитета Срба на новим просторима имала је историографија. *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића, *Краткоје введеније* Павла Јулинца и *Историја* Јована Рајића представљају непроцењиво писано сведочанство о континуитету српског идентитета од најстаријих времена, као и важан искорак у формулисању политичких захтева Срба у Монархији. Спознаја о сопственој прошлости била је у служби тумачења ондашњег тренутка политичке реалности и у функцији одбране будућности Срба. Поменута дела посматраћемо у контексту постављене истраживачке теме, јер је преко њих Урошево страдање добило своје историографско упориште.

За српску прошлост грофа Ђорђа Бранковића (1645–1711) заинтересовао је његов брат митрополит Сава II, док је писање горепоменутих *Хроника* лично наручио патријарх Арсеније III Чарнојевић као материјал „за одбрану вере и захтева Срба“ у Монархији.³⁵ Без обзира на личну мотивацију и намеру да кроз дело покаже и докаже генеалошку повезаност са средњовековном деспотском лозом Бранковића и право на деспотску титулу, гроф Ђорђе је сакупио мноштво до тада непознатих извора од изузетне важности за познавање прошлости Срба. Српску историју је на

³² Дејан Медаковић, *Култ кнеза Лазара у српском бароку*, у: Света гора фрушкогорска, Нови Сад 2010², 215.

³³ *Свети цар Урош и манастир Јазак*, 17.

³⁴ Бошко Стрика, *Фрушкогорски манастири*, Загреб 1927, 119–123.

³⁵ Јован Радонић, *Ђорђе Бранковић деспот "Илирика"*, Београд 1929, 250–254.

креативан начин уклопио у светску хронику. Презентовао је прошлост Срба од најстаријег доба до свог времена, повезујући је са историјом народа југоисточне Европе. Показао је да досељени Срби имају славну прошлост и тиме извршио огроман утицај на Србе у Монархији и политички развој српских елита. *Хронике* су постале историјска база српских националних захтева у Монархији.³⁶

Целокупну историју Немањића до слома Српског царства изложио је у трећој књизи *Хроника*. О времену цара Уроша и његовом трагичном крају пише на основу Мавра Орбина и *Бранковићевог летописа*.³⁷ По доласку на власт, казује гроф Ђорђе, Урош V је живео у богатству и није примао добронамерне савете. У младалачкој непромишљености највиша звања и привилегије доделио је највећим противницима. То је узроковало смутњу у земљи, раздор и поделу територија.³⁸ Наступило је опште расуло, а Урош је живео од просјачења. Због свега наведеног наумио је да се склони у Дубровник. Његов највећи непријатељ је сазнао за овај план. Вукашин је ударио Уроша буздованом у главу и смртно ранио.³⁹ Гроф Ђорђе Бранковић Урошево страдање и пропаст Српског царства третира као божију казну за Душанов грех због убиства оца и позива се на другу књигу Мојсијеву. На конкретном историјском примеру види се „остварење библијске идеје о божанском суду по коме ће због греха очевог испаштати синови до трећег и четвртог колена“.⁴⁰

³⁶ Радован Самарџић, *Ђорђе Бранковић*, Сентандрејски зборник 1 (1987), 15

³⁷ Јелка Ређеп, *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, Нови Сад 1991, 60.

³⁸ *Исто*, 61–62.

³⁹ *Исто*, 63.

⁴⁰ Јелка Ређеп, *О разлозима пропасти Српског царства у делима грофа Ђорђа Бранковића и Јована Рајића*, Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар,

Током свог школовања у Пожуну, Павле Јулинац (1730?–1785) упознао се са историографским делом професора Јана Томке Саског. Значајан део живота провео је у Русији, а као руски дипломата радио је у Бечу и Напуљу.⁴¹ Најпознатије дело, *Краткоје введеније в историју происхожденија славено-сербскога народа* објавио је 1765. у Венецији. Јулинац је аутор прве српске историје која хронолошки обухвата период од почетка 7. века до времена грофа Ђорђа Бранковића.⁴² Све до објављивања Рајићеве *Историје, Краткоје введеније* представљало је главни извор спознаје о прошлости Срба.⁴³ Приликом писања користи дело свог професора, Бранковићеве *Хронике* и Диканжа. Значајну пажњу посветио је казивању о Немањићима и последњем српском цару. Према Јулинацу, по смрти цара Душана, у лето 1357. године на престо („венчан на царство“) је ступио Урош Пети.⁴⁴ Урош се показао као „недорастао“ за ову улогу и убрзо долази до поделе царства. Први и најмоћнији међу великашима који је омрзнуо Уроша био је његов непријатељ „деспот“ Вукашин. На

песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти: Нови Сад, главни и одговорни уредник Чедомир Попов, Нови Сад 2002, 181; Јелка Ређеп, *Смрт цара Уроша у Историји Јована Рајића и хроникама грофа Ђорђа Бранковића*, у: Убиство владара. Студије и огледи, Нови Сад 1998, 74.

⁴¹ Погледати: Јелена Ђ. Марићевић, Стефан П. Пајовић, *Павле Јулинац као симбол српско-руске везе код Црњанског и Павића*, *Наслеђе* 37 (2017), 61–73.

⁴² Мирјана Јовановић, Павле Јулинац, у: *Енциклопедија српске историографије*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, 420–421.

⁴³ *Извори и историографија о српском средњем веку*, редактор Ненад Лемајић, Нови Сад 2007, 194.

⁴⁴ П. Јулинац, *Краткоје введеније в историју происхожденија славено-сербскога народа*, ВѢ Венеции 1765, 78.

путу за Дубровник, Вукашин је сустигао Уроша и убио га, а након тога је 1371. године завладао Србијом.⁴⁵

Крајем 18. века светлост дана угледала је *Историја разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба* Јована Рајића (1726–1801), капитално дело српске историографије. Ковиљски архимандрит Јован Рајић по први пут је исписао целокупну прошлост српског народа, од најстаријих времена до свог доба. Родољуб и просветитељ, Рајић у својој историји „брани вредност српског националног бића и подсећа на његово достојанство“.⁴⁶

У другом тому *Историје* (књига VII, глава XIII) изложио је владавину српског цара Уроша V, Душановог законитог наследника. Приликом писања поменутог одељка, опширно цитира Мавра Орбина (тј. Мавроурбина, преко руског превода Саве Владиславића) и *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића. Позива се и на Диканжа, Фрескота (Casimir Freschot), Павла Витезовића и друге ауторе.

Према Рајићу, Урошева доброта узроковала је немар код властеле, отимање око власти, поделу земље и њено пустошење.⁴⁷ Ни превелику Урошеву благост није хвалио. Пропаст Царства доводи у вези са Урошевом неадекватном припремом за владавину. Кривицу баца на родитеље који су га васпитали у мекости. Због њиховог

⁴⁵ Исто, 79–80.

⁴⁶ Зоран Константиновић, *Јован Рајић у историографији наше књижевности*, у: Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар, песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти, главни и одговорни уредник Чedomир Попов, Нови Сад 2002, 28.

⁴⁷ Јован Раичъ, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ*, часть 2, Въ Виѣнѣ : При б. Г. Стефанъ Новаковичъ..., 1794, књ. VII, гл. XIII, 649–650.

немара остале су му непознате владарске вештине.⁴⁸ Никола Радојчић сматра да је ово „најдубље место“ у *Историји* са „похвалом науци“.⁴⁹ Са друге стране, иако је осуђивао народну традицију пише да је цар Душан због поступка према оцу бацио родитељску клетву на потомке која је узроковала крајњу пропаст Царства. Цар Урош је страдао 1367. године од стране отмичара и убојице Вукашина, тј. од злобе и „рука ненаситнога“.⁵⁰ Рајић је своју *Историју* ставио у службу будућности српског народа а тумачењем конкретних примера из прошлости дао јој је едукативни карактер.⁵¹ Она је писана формулација „изгубљене слободе“ али и позив за њено проналажење и враћање.⁵²

Симеон Пишчевић (1731–1797) је 1795. завршио писање *Историје српског народа* која је деценијама касније постала доступна научној и широј јавности. За српског цара Уроша Немању каже да је младић који се понаша расипнички и „не слуша старије умне људе“.⁵³ Слепо је веровао Вукашину Мрњавчевићу и његовом брату Угљеши који се нису могли похвалити племенитим пореклом и достојанством. У том периоду бројне велможе су се осамосталиле и отказале послушност централној власти, те је све „кренуло по злу“.⁵⁴ На самом крају говори да је „крвожедни Вукашин“ својом „злочиначком руком

⁴⁸ Ј. Раичъ, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ*, часть 2, кн. VII, гл. XIII, 650–651.

⁴⁹ Никола Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, Београд 1952, 126–127.

⁵⁰ Ј. Раичъ, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ*, часть 2, кн. VII, гл. XIII, 675–676.

⁵¹ Јелка Ређеп, *Смрт цара Уроша у Историји Јована Рајића и хроникама грофа Ђорђа Бранковића*, 88.

⁵² Драган Симеуновић, Политичка мисао Архимандрита Јована Рајића, *Култура полиса*, год. XII (2015), бр. 28, стр. 95–110.

⁵³ Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*, приредио и предговор написао Ђорђе Ђурић, превели Ненад Спасић и Милица Спасић, Нови Сад – Шид 2018, 210.

⁵⁴ *Исто*, 211.

у којој је држао бојни чекић“ убио последњег српског цара.⁵⁵ Користи Диканжа, Орбина и друге ауторе, али се ослања и на народну традицију.

Током последње четвртине 19. века у српској историографији водила се жуптра полемика између присталица критичке историографије (Ј. Ковачевић, И. Руварац), који су оспоравали тврдњу да је краљ Вукашин убица цара Уроша, и представника романтичарске школе (П. Срећковић, В. Качановски), који су бранили народну традицију.⁵⁶ Независно од наведених актера, расправу је 1886. окончао Константин Јиречек и доказао да Вукашин није убио цара Уроша.⁵⁷

Водећи рачуна о очувању идентитета и духовном јединству Срба, карловачки архијереји су подстицали развој уметности и просвете. Још од времена сеобе (1690) духовни предводници српског народа знали су да се „актуелне политичке намере“ могу изразити путем бакрорезне графике.⁵⁸ Стога бакрорезе можемо посматрати као *визуелну* представу српске прошлости која учвршћује национално и верско јединство народа. Уметничка дела Христифора Жефаровића,

⁵⁵ С. Пишчевић, *Историја српског народа*, 212.

⁵⁶ Љубомир Ковачевић, *Краљ Вукашин није убица цара Уроша*, у оквиру расправе: Неколико хронолошких исправака у српској историји, Годишњица НЧ III (1879), 404–416; Иларион Руварац, *Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрт краља Вукашина и смрт цара Уроша*, Годишњица НЧ III (1879), 214–226; Пантелија Срећковић, *Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, Београд 1881; Vladimir Kačanovski, *Pitanje o godini smrti srbskog cara Uroša V i kralja Vukašina*, Rad JAZU LIII (1881), 199–213; Љубомир Ковачевић, *И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша* ГНЧ VI (1884), 191–262. Пантелија Срећковић, Вукашин је убио цара Уроша, Гласник СУД 64 (1885), 274–407; Љубомир Ковачевић, *И по трећи пут краљ Вукашин није убио Уроша*, Београд 1886.

⁵⁷ К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, у: Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 339–386.

⁵⁸ Динко Давидов, *Српски бакрорези 18. века*, Нови Сад 1983, 17.

Томе Месмера, Јохана Георга Мансфелда и Захарија Орфелина представљају израз национално-политичког уверења Срба.⁵⁹ Захваљујући умножавању, бакрорези са ликовима српских владара светитеља нашли су се у бројним српским домовима.⁶⁰ Међу њима издвајамо бакрорезне плоче и илустрације са ликом светог цара Уроша.

Христофор Жефаровић и Тома Месмер су 1741. израдили бакрорез *Свети Сава са српским светитељима дома Немањиног по наруџби патријарха* Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Њиме је српски патријарх честитао Марији Терезији ступање на престо. Иза часне трпезе, а на средини композиције, налази се Св. Сава, а са његове леве и десне стране приказано је 16 српских владара, владарки и светитеља „дома Немањина“. У другом реду, између Св. Стефана Дечанског и Св. кнеза Лазара приказан је Св. Урош цар изузетно младолик, дуге косе са круном на глави. Сликаом и стиховима патријарх Арсеније подсећа на славне средњовековне владаре и прошлост, надајући се да ће нова владарка својим поданицима вратити „славу наступајућих лета“.⁶¹

По наредби архимандрита Јована Ђорђевића, за време игумана Стефана, уз јединствену одлуку братственика манастира Јазак и под њиховим ктиторством Христофор Жефаровић је 1746. израдио бакрорез Св. цар Урош. Приказан је стојећи лик цара Уроша према

⁵⁹ Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 47–48.

⁶⁰ Динко Давидов, *Српски бакрорези 18. века*, 12.

⁶¹ Динко Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, Нови Сад–Београд 1994, 48; Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, 257–258, сл. 30; Дејан Медаковић, *Историјске основе иконографије Светог Саве у XVIII веку*, у: Света гора фрушкогорска, Нови Сад 2010², 180–183.

западноевропском предлошку непознатог порекла, у свечаној царској хаљини која је везена и богато украшена. На глави има барокну круну и светачки ореол. У десној руци држи жезло а у левој свитак са натписом:

„Крв моја, као Авељова на братоубицу Каина, вапије ка Господу на Вукашина вероломца и отимача мојег царства; он је наима убио моје тело, али Господ је примио дух мој“.⁶²

Тик изнад главе налази се анђео који слеће, а у позадини је црква и приказ природе. На средини доњег дела композиције је двоглави орао, са леве стране Тропар св. Уроша, а десно Кондак.

Испод се налази запис:

„Наслика се овај лик светог Уроша, седмог Немањића, сина превисокославног и силног Стефана, цара српског, који је Урошу, свете успомене, дао у наследство област српску, тракијску, грчку, македонску, сремску, хрватску, славонску, ахајску, мизијску, илирску, далматинску, босанску и целога дома Немањиног, које прими 1354. године. Примивши ову област, убијен би 1371. године у лову на Косову пољу, у месту званом Судимља од завидљиве руке, грамзљиве на власт и претворног чувара клетве Вукашина Мрњавчевића. – Издаде се ова слика благословом блаженог, великог господина, господина Арсенија Четвртог, архиепископа пећког итд., и патријарха

⁶² Бошко Стрика, *Фрушкогорски манастири*, 121–122.

целог Илирика, заједничком одлуком братства, за време игумана Стефана, трошком светог манастира Јаска у коме и почивају мошти цара Уроша српског, које дају исцељење онима који с вером долазе. А по наредби пречасног архимандрита истог манастира, господина Јована Ђорђевића да се даје православнима. – У години господњој 1746. месеца августа“.⁶³

Поред уметничке вредности овог бакрореза, историјски запис који преносимо у целини је од изузетног значаја за ширење и учвршћивање култа цара Уроша у Монархији. Најпре се подсећа на прво библијско братоубиство, Каиново убиство Авеља из зависти, и прави паралела са Вукашином који је као отимач царства убио цара у лову 1371. године. Ово је сећање на величину српске средњовековне државе, опомена на њену пропаст због зависти и похлепе краља Вукашина и страдање народа.

Епископ арадски Синесије Живановић приредио је 1761. у Римнику рукопис Србљака за штампу познат као *Правила молебнаја свјатих сербских просвјетитељ*. Поред богослужбених текстова у *Правилима* се налазе и илустрације српских владара и светитеља. Нашу пажњу привлачи представа цара Уроша позиционирана између 39. и 40. листа.⁶⁴ Изнад композиције стоји натпис *Свети Урош цар српски*. Владар је приказан у раскошној царској одори са богатим

⁶³ Детаљније погледати: Динко Давидов, *Српски бакрорези 18. века*, 15, 64, сл. 10; Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, 266, сл. 51.

⁶⁴<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=169&m=2#page/96/mode/2up> (приступљено 8.12.2024)

хермелинским огртачом. Младолик је, има дугу косу и круну на глави. У левој руци држи палмову гранчицу, а у десној жезло. На столу тик уз њега налази се кугла (орб) са крстом.⁶⁵

У *Правилима* из 1765. налази се монументална бакрорезна композиција српских владара и светитеља у медаљонима које благосиља Исус Христ. Највећи медаљон са ликом Св. Симеона налази се у центру илустрације а око њега су распоређени ликови српских царева, кнежева, деспота и архиепископа у дванаест медаљона. У једном од њих налази се Свети цар Урош са круном на глави који у десној руци држи крст и палмину гранчицу.⁶⁶ Сви они моле се за свој народ и отаџбину о чему сведочи и натпис на дну композиције: „Изображенија светих сербских цареј, књазеј, деспотов, и архиепископов, Господви за род и отечество своје мољашчихсја“.⁶⁷

У другој књизи (часть 2) Рајићеве *Историје* налазе се графичке илустрације свих владара светородне династије Немањића.⁶⁸ Унете су у дело на иницијативу митрополита Стефана Стратимировића. Сачуван је концепт митрополитовог писма (17. август 1793. године) бечком штампару Стефану Новаковићу у којем изричито каже да средњовековне владаре треба приказати без светитељских ознака, при

⁶⁵ Погледати описе: Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, 391, сл. 333; Никола Лукић, *Литургијско-историјска анализа култова Срба светитеља у Карловачкој митрополији XVIII века*, Православни богословски факултет, докторска дисертација у рукопису, Београд 2022, 210.

⁶⁶ Погледати: Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, 318, сл. 157.

⁶⁷ Василије М. Симић, *Захарије Орфелин (1726–1785)*, Филозофски факултет у Београду, докторска дисертација у рукопису, Београд 2013, 226.

⁶⁸ Ј. Раичъ, *Исторія...*, часть 2, књ. VII, гл. III, 316; књ. VII, гл. V, 350; књ. VII, гл. VI, 370; књ. VII, гл. VII, 378; књ. VII, гл. VIII, 386; књ. VII, гл. IX, 412; књ. VII, гл. X, 435; књ. VII, гл. XI, 523; књ. VII, гл. XII, 600; књ. VII, гл. XIII, 648.

чему конкретно мисли на светитељски ореол око главе, те црквену и монашку одећу са крстом у рукама.⁶⁹

Динко Давидов сматра да је кроз овај захтев заправо „проговорила српска грађанска интелигенција“.⁷⁰ Уместо *Стематологије* и *Србљака* највероватније су ликови српских владара преузети тј. „прегледани из које збирке страних владара“.⁷¹ По свему судећи, лик цара Уроша који је гравирао Јохан Георг Мансфелд узет је из збирке франачких владара која се налазила у Митрополитској библиотеци у Сремским Карловцима.⁷²

Када се говори о развоју иконографије светог цара Уроша за нашу тему интересантан је иконостас цркве Светог арханђела Гаврила у Сусеку који је 1779. сликао Теодор Крачун. На бочним дверима поменуте цркве налазе се ликови св. кнеза Лазара и св. цара Уроша.⁷³ Иконостас и зидне слике цркве посвећене светим архангелима Михаилу и Гаврилу у селу Кумане рад су Николе Алексића. Он је 1854. насликао светог цара Уроша и српске светитеље (Симеон Немања, Сава Немањић, Стефан Првовенчани и Стеван Штиљановић) у монашким ризама.⁷⁴ Примери су многобројни и упућују на

⁶⁹ Никола Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, II Неколико докумената о штампању Рајићеве историје, бр. 4, стр. 175.

⁷⁰ Динко Давидов, *Ликовно-графички прилози у Историји Јована Рајића*, у: Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар, песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти, 110.

⁷¹ Никола Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, 78, нап. 1.

⁷² Исто.

⁷³ Дејан Медаковић, *Историјске основе иконографије Светог Саве у XVIII веку*, у: Света гора фрушкогорска, Нови Сад 2010², 188.

⁷⁴ Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 115, нап. 42.

системско неговање култова српских владара светитеља у Карловачкој митрополији.

Када су у питању почеци на драме и позоришног живота на подручју Карловачке митрополије, немогуће је о њима говорити без помена цара Уроша. Легенда о његовом животу и несрећном крају била је током 18. и почетком 19. века присутна свуда „од књиге до литургије“ са поруком о неопходности јединства Срба и обнови државе.⁷⁵

Поводом 400 година од рођења цара Уроша јуна 1734. у Сремским Карловцима изведена је прва школска представа у Срба.⁷⁶ *Траедокомедију* о цару Урошу, а у част митрополита београдско-карловачког Викентија Јовановића, написао је Мануил (Емануил/Михаил) Козачински који је од 1733. радио као професор у Славенско-латинској школи (Collegium slavonolatio carloviciense). Драма има тринаест дејствија и по садржају се може поделити на два дела. Прва тематска целина (о „Светој српској прошлости“) говори о немањихким владарима и њиховој ктиторској активности. Аутор глорификује цара Душана и његове политичке успехе. Посебну пажњу посвећује распаду Царства и убиству цара Уроша. Заведен славољубљем и вођен лошим силама Вукашин је починио злочин са огромним последицама по цео српски народ.⁷⁷

⁷⁵ Властимир Ерчић, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860*, Београд 1974, 249.

⁷⁶ Мирослав Радоњић, *Траедокомедија Еманила Козачинског и око ње*, *Летопис МС*, књ. 443, св. 2 (1984), 459–464, детаљно претреса питање године позоришног извођења поменутог дела (1733, 1736).

⁷⁷ Мелиса Вилов, *Емануил Козачински и рађање нове српске драме*, *Траг*, Часопис за књижевност, уметност и културу, год. XIII, књ. XIII, св. LI (2017), 79–80.

Други део драме посвећен је Србима у Аустрији (Кесарији), њеним архијерејима, школама, учености и моралности. Аутор посебно истиче важности просвећивања народа. *Траедокомедију* је Козачински као редитељ, заједно са ђацима, извео у Сремским Карловцима као прву школску представу код Срба.

По први пут, драму је приредио за објављивање његов ђак и учесник у представи умни Јован Рајић. Прерађена, исправљена и „преудешена“ тужна повест о Урошу V штампана је 1798. године у Будиму као *Трагедија сирјеч печалнаја повест о смрети последњаго царја сербскога Уроша Пјатаго и о паденији серпскога царства*. Према Властимиру Ерчићу, Рајић шаље ово дело аудиторијуму са двојаком намером „да буде читано као дијалогизовано-монологизовна историја и трактат, – и гледано, извођено као и све што је представи намењено“.⁷⁸

Млади новосадски књижевник Стефан Стефановић написао је 1825. прву оригиналну српску историјску драму *Смрт Уроша Петог, трагедија у пет чинова*.⁷⁹ Истовремено „национална и уметничка“ његова трагедија је стварана под утицајем Шекспира, Шилера и

⁷⁸ Властимир Ерчић, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860*, 193.

⁷⁹ Дело је први пут објављено након пишчеве смрти 1840. у Будиму, а затим 1864. у Новом Саду. Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петог последњег цара србскога: ужасно-жалостна игра у пет дѣјствія*, издана трошком Константина Каулиције Новосадскимъ, Нови Сад 1840; Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петог, последњег цара србскогъ: ужасно-жалостна игра у пет дѣјствія*, Препечатао Ђорђе Стаић, издана трошком Константина Каулиције, Нови Сад 1864.; О животу младог писца: Нада Савковић, Стефан Стефановић (1807–1828), Зборник МС за сценске уметности и музику 39 (2008), стр. 15–30.

других немачких аутора.⁸⁰ С друге стране, приликом обраде ове велике теме из средњовековне прошлости Срба, аутор се ослањао на историографско дело Јована Рајића и народну епску традицију.

Стефановић описује прилике у држави након смрти цара Душана. Србија је заправо чекала да се Урош пробуди из летаргије. Приказује подељеност властеле и посебно издваја амбициозног Вукашина Мрњавчевића који жели да се домогне царске круне. Напослетку, Вукашин убија наивног и пасивног Уроша. Последњи Немањић је „жртва увређеној правди“ због Душановог оцеубиства.⁸¹ Звечан је „крваво дело видео“ и стога Урош радостан и весео приноси себе на „жртву“ како би скинуо проклетство са Србије.⁸² Душанов син је угодник Божији који на самом крају драме све опрашта Вукашину. Драма се завршава тако што херувим у сребрно-белом оделу лебди над Урошем и ставља му на главу мученички венац. Према Милану Савићу (1889) дело се налазило под јаким утицајем оновремене „сентименталне струје“, а самог аутора на писање је подстицао „жар родољубља“.⁸³ Стефановић је делом о Урошу V бодро и подстицао народни дух на слогу и јединство у време када је стварана млада српска држава.

На велико задовољство публике, Атанасије Николић је са писцем, тек оформљеном позоришном дружином и уз активно учешће грађанства, извео истоимену представу у новосадском Крајнером

⁸⁰ Властимир Ерчић, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860.*, 241; Милана Мразовић, „*Смрт Уроша Петог*“ Стефана Стефановића, у: Научни састанак слависта у Вукове дане 25/1, Београд 1996, 50.

⁸¹ Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петог, трагедија у пет чинова*, приредио за штампу и предговор написао Божидар Ковачевић, Београд 1951, 192, 198.

⁸² *Исто*, 192, 198.

⁸³ Милан Савић, *Наше драмско првенче*, ЛМС, књ. 160 (1889), 33–34.

театру током септембра и октобра 1825. године. Улога Марка Мрњавчевића у којем је Урош видео „сунце новог и срећног дана који ће се Србији родити“ додељена је Стефану Стефановићу, док је Николић глумио краља Вукашина.⁸⁴ У *Сербском летопису* из 1826. похваљена је ревност извођача и публике, уз изражену наду да ће се „млади дух“ овим „благородним начином“ и даље развијати, а народ у „напретку умножавати“.⁸⁵ Театар је био пун, а публика импресионирана.⁸⁶ Тако су удружене драма и позоришна уметност будиле „народни дух“.⁸⁷ Цар Урош је био инспирација и потоњим драмским писцима.⁸⁸

*

И да закључимо, сматра се да је легенда о убиству последњег српског цара настала у околини Неродимља. Развијала се постепено, а њен први помен налазимо у словенском преводу *Житија Јована Рилског*. Преко родослова, летописа и народне традиције улази у

⁸⁴ Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петог, трагедија у пет чинова*, пр. Б. Ковачевић, 150; Реализацију и припреме за приказивање представе пратили су проблеми због отпора митрополита Стефана Стратимировића који је био незадовољан представљањем калуђера у појединим драмским сценама.

⁸⁵ *Сербске летописи*, Будим, год. 2, част 4, 1826, 152–153.

⁸⁶ *Сербске летописи*, Будим, год. 3, част 8, 1827, 182–183.

⁸⁷ Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком написана*, приредили Милоје Сарић и Александар Петровић, Београд 2002, 32.

⁸⁸ Матија Бан је 1857. написао драму о последњем Немањићу *Смрт Уроша петог: трагедија*. Урош се јавља као један од главних актера Банове трагедије *Краљ Вукашин: трагедија* (1857) и дела Драгутина Илића *Краљ Вукашин, хисторијска драма у пет чинова* (1880). Матија Бан, *Дјела Матије Бана*. Део 1, Пјесништво, Књ. II, *Смрт кнеза Доброслава: трагедија*, *Смрт Уроша петог: трагедија*, Београд 1889; Матија Бан, *Дјела Матије Бана*. Део 1, Пјесништво. Књ. 3, *Краљ Вукашин: трагедија*; *Цар Лазар: трагедија*, Београд 1889; Драгутин Илић, *Краљ Вукашин, хисторијска драма у пет чинова*, у: *Изабране драме*, приредила Марта Фрајнд, Београд 1987.

Житије цара Уроша и Службу цару Урошу патријарха Пајсија који је утврдио црквени основ култа светог цара Уроша. Због бурних политичких догађаја царево мошти су 1705. пренете у Јазак који постаје место ходочашћа и окупљања великог броја верника. Култови српских владара светитеља имали су значајну улогу у одбрани и чувању националног идентитета Срба у Карловачкој митрополији. Посредством дела грофа Ђорђа Бранковића (*Хронике*), Павла Јулинца (*Краткоје введеније*) и Јована Рајића (*Историја*) Урошево мученичко страдање улази у историографију. Ово подсећање на неслогу, разједињеност српских великаша и пропаст Српског царства нашло се у функцији мобилисања националне енергије и одбране будућности Срба. Карловачки архијереји су знали да графика поред велике уметничке вредности представља и видљиву презентацију српске прошлости која посредства значајно средство у борби за остварење права Срба у Хабзбуршкој монархији. На бројним бакрорезним плочама и илустрацијама налазио се лик светог цара Уроша. Када се освремено на почетке драме и позоришног живота на подручју Карловачке митрополије, немогуће је о њима говорити без помена цара Уроша. Својим уметничким и историјским садржајем књижевност и театар су подстицале народ на јединство у време када је стварана млада српска држава. Последњи Немањић је уживао велику популарност код народа на простору Карловачке митрополије током 18. и почетком 19. века и у раду се прате најзначајнији одједи његовог култа.

ИЗВОРИ

Снежана Божанић, *Повеља цара Стефана Уроша Дубровчанима о слободи трговине*, ССА 17 (2018) 31–39.

Димитрије Кантакузин, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1963.

Константин Михајловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, приредио и превео Ђорђе Живановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 15, Београд 1986.

Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, коментари и извори Сима Ћирковић, Београд 2006².

Патријарх Пајсије, *Сабрани списи*, предвод Димитрије Богдановић и Томислав Јовановић, приредио Томислав Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 16, Београд 1993.

Сербске лѣтописѝ, Будим, год. 2, част 4, 1826, 152–153.

Сербске лѣтописѝ, Будим, год. 3, част 8, 1827, 182–183.

Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика, приредила Јасмина Грковић-Мејдор, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 14, Београд 1993.

Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, приредио Сима Ћирковић, Београд 1982.

Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927.

ЛИТЕРАТУРА

- Матија Бан, *Дјела Матије Бана*. Део 1, Пјесништво. Књ. 3, *Краљ Вукашин: трагедија; Цар Лазар: трагедија*, Београд 1889.
- Матија Бан, *Дјела Матије Бана*. Део 1, Пјесништво, Књ. 2, *Смрт кнеза Доброслава: трагедија, Смрт Уроша петого: трагедија*, Београд 1889.
- Мелиса Вилов, *Емануил Козачински и рађање нове српске драме*, Траг, Часопис за књижевност, уметност и културу, год. XIII, књ. XIII, св. LI (2017), 78–85.
- Татомир Вукановић, *Култ цара Уроша*, Скопље 1938.
- Динко Давидов, *Ликовно-графички прилози у Историји Јована Рајића*, у: Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар, песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти, 101–117.
- Динко Давидов, *Српски бакрорези 18. века*, Нови Сад 1983.
- Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006.
- Динко Давидов, *Српске привилегије царског дома хабзбуршког*, Нови Сад–Београд 1994.
- Властимир Ерчић, *Историјска драма у Срба од 1736. до 1860*, Београд 1974.
- Извори и историографија о српском средњем веку*, редактор Ненад Лемајић, Нови Сад 2007.
- Драгутин Илић, *Краљ Вукашин, хисторијска драма у пет чинова*, у: *Изабране драме*, приредила Марта Фрајнд, Београд 1987.

- Мирјана Јовановић, *Павле Јулинац*, у: Енциклопедија српске историографије, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, 420–421.
- Павле Јулинац, *Краткоје введеније в историју происхожденија славено-сербскога народа*, Вѣ Венеции 1765.
- Константин Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани*, у: Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 339–386.
- Vladimir Kačanovski, *Pitanje o godini smrti srbskog cara Uroša V i kralja Vukašina*, Rad JAZU LIII (1881), 199–213.
- Љубомир Ковачевић, *И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша* ГНЧ VI (1884), 191–262.
- Љубомир Ковачевић, *И по трећи пут краљ Вукашин није убио Уроша*, Београд 1886.
- Љубомир Ковачевић, *Краљ Вукашин није убица цара Уроша*, у оквиру расправе: Неколико хронолошких исправака у српској историји, Годишњица НЧ III (1879), 404–416.
- Зоран Константиновић, *Јован Рајић у историографији наше књижевности*, у: Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар, песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти, главни и одговорни уредник Чедомир Попов, Нови Сад 2002, 19–28.
- Мирослава Костић, *Конструкција барокног историјско колективног идентитета: верско-политички програм Карловачке митрополије и Хронике грофа Георгија Бранковића*, у: Зборник радова са научног скупа “Три века Карловачке митрополије

1713–2013”, приредили Дејан Микавица и Драго Његован, Сремски Карловци – Нови Сад 2014, 465–484.

Кратко пребивање св. моћију цара Уроша у Врднику и Крушедолу, приопштио Д. Руварац, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, год. 2, бр. 9/10 (1912), 135–137.

Никола Лукић, *Литургијско-историјска анализа култова Срба светитеља у Карловачкој митрополији XVIII века*, Православни богословски факултет, докторска дисертација у рукопису, Београд 2022.

Јелена Ђ. Марићевић, Стефан П. Пајовић, *Павле Јулинац као симбол српско-руске везе код Црњанског и Павића*, Наслеђе 37 (2017), 61–73.

Дејан Медаковић, *Историјске основе иконографије Светог Саве у XVIII веку*, у: Света гора фрушкогорска, Нови Сад 2010², 175–192.

Дејан Медаковић, *Култ кнеза Лазара у српском бароку*, у: Света гора фрушкогорска, Нови Сад 2010², 195–218.

Раде Михаљчић, *Крај Српског Царства*, Београд 2001.

Синиша Мишић, *Историјска географија српских земаља (VI–XVI век)*, Београд 2022².

Милана Мразовић, „Смрт Уроша Петого” Стефана Стефановића, у: Научни састанак слависта у Вукове дане 25/1, Београд 1996, 47–53.

Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком написана*, приредили Милоје Сарић и Александар Петровић, Београд 2002, 32.

Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965.

Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*, приредио и предговор написао Ђорђе Ђурић, превели Ненад Спасић и Милица Спасић, Нови Сад – Шид 2018.

Јован Радонић, *Ђорђе Бранковић деспот "Илирика"*, Београд 1929.

Мирослав Радоњић, *Траедокомедија Еманила Козачинског и око ње*, Летопис МС, књ. 443, св. 2 (1984), 459–464.

Јован Раичџ, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ*, часть 2, Въ Виѣнѣ : При б. Г. Стефанъ Новаковичѣ..., 1794.

Лазар Ракић, *О фрушкогорским манастирима*, Зборник Историјског музеја Србије 26 (1992), 7–21.

Јелка Ређеп, *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, Нови Сад 1991.

Јелка Ређеп, *О разлозима пропасти Српског царства у делима грофа Ђорђа Бранковића и Јована Рајића*, Зборник радова научног скупа Јован Рајић: историчар, песник и црквени великодостојник: поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти: Нови Сад, главни и одговорни уредник Чедомир Попов, Нови Сад 2002, 169–181.

Јелка Ређеп, *Одјек усменог предања у Савинском летопису*, у: Убиство владара. Студије и огледи, Нови Сад 1998, 267–283.

Јелка Ређеп, *Смрт цара Уроша у Историји Јована Рајића и хроникама грофа Ђорђа Бранковића*, у: Убиство владара. Студије и огледи, Нови Сад 1998, 70–88.

Иларион Руварац, *Хронолошка питања о времену битке на Марици, смрт краља Вукашина и смрт цара Уроша*, Годишњица НЧ III (1879), 214–226.

Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. године*, Сремски Карловци 1903.

Милан Савић, *Наше драмско првенче*, ЛМС, књ. 160 (1889), 27–59.

Нада Савковић, Стефан Стефановић (1807–1828), Зборник МС за сценске уметности и музику 39 (2008), стр. 15–30.

Радован Самарџић, *Ђорђе Бранковић*, Сентандрејски зборник 1 (1987), 7–23.

Свети цар Урош и манастир Јазак, приредили Петар Николић и Божо Сивиљ, Петроварадин 2000.

Драган Симеуновић, *Политичка мисао Архимандрита Јована Рајића*, Култура полиса, год. XII (2015), бр. 28, 95–110.

Василије М. Симић, *Захарије Орфелин (1726–1785)*, Филозофски факултет у Београду, докторска дисертација у рукопису, Београд 2013.

Пантелија Срећковић, *Вукашин је убио цара Уроша*, Гласник СУД 64 (1885), 274–407.

Пантелија Срећковић, *Краљ Вукашин није убио цара Уроша*, Београд 1881.

Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петог, трагедија у пет чинова*, приредио за штампу и предговор написао Божидар Ковачевић, Београд 1951.

Стефан Стефановић, *Смрт Уроша Петого последњег цара србскога: ужасно-жалостна игра у петъ дѣйствія*, издана

трошкомъ Константина Каулице Новосадскимъ, Нови Сад 1840.

Стефан Стефановић, *Смртъ Уроша Петогъ, последнѣгъ цара србскогъ: ужасно-жалостна игра у петъ дѣйствиъ*, Препечатао Ђорђе Стаић, издана трошкомъ Константина Каулице, Нови Сад 1864.

Маријана Стојаковић, Александра Костић Тмушић, *Предање о смрти Уроша Нејаког у житијној књижевности и у епским народним песмама*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини L (2), 73, 61–81.

Александар Стојановић, *Радослав Грујић о преносу моштију српских светитеља априла 1942. године из НДХ у окупирану Србију*, Токови историје 1 (2012), 77–86.

Бошко Стрика, *Фрушкогорски манастири*, Загреб 1927.

Вук Стефановић-Карацић, *Српске народне пјесме II*, приредио Владан Недић, Београд 1985.

Ђорђе Утвић, *Стари манастир Јазак у Фрушкој гори*, Нови Сад 1990.

Божидар Ферјанчић, Сима Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005.

Snežana Božanić

**GENESIS AND ECHOES OF THE HOLY EMPEROR UROŠ CULT
WITHIN THE METROPOLITANATE OF KARLOVCI DURING
THE 18TH AND EARLY 19TH CENTURY**

Summary

The cults of Serbian rulers and saints played a significant role in the defense and preservation of the national identity of the Serbs in the Metropolitanate of Karlovci. Since 1705, the Jazak Monastery has become the seat of the holy emperor Uroš cult, a place of pilgrimage and gathering of numerous believers. The paper traces the echoes of the aforementioned cult during the 18th century and the beginning of the 19th century on the Metropolitanate territory. The legend of Uroš's murder and suffering is a living memory of the disunity, greed and arrogance of the nobles that led to the downfall of the Serbian Empire and the loss of independence. With the development of historiography, Uroš's suffering gained its historiographical anchorage. The bishops of Karlovci encouraged the development of copperplate engraving – an artistic presentation of the Serbian past, directed towards the defense of people's identity. It is impossible to talk about the beginnings of drama and theatrical life on the Metropolitanate territory without mentioning emperor Uroš.

Keywords: Uroš, the holy emperor, The Metropolitanate of Karlovci, Jazak, historiography, copperplate engraving, drama, theatre.

Проф. др Слободан Бјелица

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

sbjelica@ff.uns.ac.rs

ИДЕНТИТЕТИ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У МЕЂУРАТНОЈ ВОЈВОДИНИ

Сажетак: Вековне миграције, укључујући и оне које су се догодиле током времена југословенске краљевине, створиле су у Војводини прави мозаик различитих националности, религија, култура и менталитета. Као што је војвођански мозаик у последњим деценијама постојања Аустроугарске монархије убрзано попримао зелену, традиционалну мађарску боју, тако је током двадесетих и тридесетих година XX века етничка мапа Војводине, захваљујући политици њеног „национализовања“, све више постајала плаве, српске боје. Но ни планирано ни спонтано досељавање Срба у Војводину није било нарочито интензивно, те се процентуална заступљеност југословенског, односно мањинског становништва у Војводини није драматично разликовала по окончању Првог и пред почетак Другог светског рата. Резултати оба пописа спровођена у југословенској краљевини (1921. и 1931. године) показала су да је у Војводини било бројније мањинско него српско, односно југословенско становништво. Бројнији, богатији, па и културнији од припадника већинских националних заједница, припадници мањинских народа невољно су се мирили са позицијом у којој су се нашли након југословенског разграничења са суседима, одржавали су снажне везе са матичним земљама, развијали различите облике политичке, друштвене и економске организације и инсистирали на стриктном поштовању њихових мањинских права.

Кључне речи: Војводина, Јевреји, Мађари, Немци, Румуни, Русини, Словаци

Упркос формалне равноправности,¹ различите националне мањине су заправо имале неједнак статус у оквиру прве југословенске државе, а он је зависио пре свега од односа припадника поједине мањинске заједнице према државноправним променама спроведеним након 1918. године. Границе повучене на Париској мировној конференцији су највише разочарале најбројнију мањинску заједницу на војвођанском простору – Мађаре, потпуно неспремне за битисање ван граница „сентиштванске“ Угарске. Наиме, пре 1918. године простор Јужне Угарске, који су Мађари називали Делвидек, представљао је периферију Аустроугарске монархије, без значајнијих мађарских културних установа или традиционалног националног средишта (какав је за Србе нпр. представљао Нови Сад). Војвођански Мађари, иако бројни, били су неравномерно распоређени на војвођанском простору. У Бачкој су Мађари најбројнији били у Потисју (Сента, Бечеј, Стара Кањижа, Ада, Мол...), потом у северној и западној Бачкој (Суботица, Бачка Топола, Мали Иђош итд.), док их је најмање било у јужној Бачкој. Мађари су чинили знатан удео у становништву барањских насеља, у Банату су највише били сконцентрисани у Великом Бечкерек, Чоки, Турској Кањижи и другде, док их је у Срему било врло мало. Војвођански Мађари били су дубоко социјално раслојени, више него иједна национална заједница у Војводини – близу половине укупне површине

¹ Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је крајем 1919. године, у склопу процеса склапања мировних уговора, потписала и Конвенцију о заштити мањина (по којој су њиховим припадницима биле загарантоване слобода вероисповести, слободна употреба и основно школовање на матерњем језику итд.), али у потоњем периоду југословенске власти нису доследно спроводиле одредбе те конвенције. Зоран Јањетовић, *Деца царева, пасторчад краљева – националне мањине у Југославији 1918-1941.*, Београд, 2005, 139-140.

војвођанских велепоседа је уочи извођења аграрне реформе припадала Мађарима, док је, истовремено, више од две петине војвођанских беземљаша било мађарске националности.

Иако су били подељени на малобројне газде и многобројне бироше, на присталице различитих предратних мађарских политичких странака, те на вернике римокатоличке, односно реформатске или евангелистичке цркве, војвођански Мађари су били снажно прожети националним осећањима и великодржавном идејом – што се јасно испољило у периоду између присаједињења Баната, Бачке и Барање Србији новембра 1918. године и потписивања мировног уговора у Тријанону у јуну 1920. године. Током двадесетак месеци неизвесности у вези са будућом државноправном припадношћу војвођанског простора, тамошњи Мађари су, потпомогнути од стране будимпештанских политичких фактора, на различите начине испољавали одбојност према било каквом решењу које би их оставило ван граница мађарске државе. Позивајући се на одредбе Београдског примирја, оспоравали су политички ауторитет Народне управе; у случају да су заузимами јавне функције, одбијали су да положи заклетву новим властима и испољавали су пасивни отпор; нису се одазивали на војне позиве и организовали су масовне демонстрације и политички мотивисане штрајкове железничара и радника у другим секторима; развијали су широку пропагандну активност, усмерену како према спољном свету тако и према немађарском живљу у Војводини итд. Власти новостворене југословенске државе су у свим овим мађарским активностима препознавале иредентизам и, сматрајући их потенцијално веома опасним, одлучно на њих

реаговале. Чиновници који нису били спремни да искажу лојалност новим властима су били масовно отпуштани из службе (повремено и депортовани у Мађарску),² док су штрајкови и демонстрације били гушени употребом силе – која је понекад односила и људске животе.

Но када су учесници Париске мировне конференције одлучили да војвођански простор у највећој мери оставе унутар југословенских граница, тамошњим Мађарима је преостало једино да се прилагоде новонасталом стању – додуше никада не престајући да сањају о ревизији Тријанонског мировног уговора. Привикавање пола милиона југословенских Мађара на статус националне мањине подразумевало је и њихово уклапање у политички систем Краљевине СХС. Будући да је Мађарима (као и Немцима), и активно и пасивно бирачко право било ускраћено приликом избора за Уставотворну скупштину 1920. године – са образложењем да још није био истекао рок за оптирање, до њиховог укључивања у буран политички живот који је карактерисао Краљевину СХС дошло је тек 1922. године. Почетком те године, покренута је иницијатива за оснивање једне политичке странке која би у својим редовима окупила све слојеве југословенских Мађара и која би била носилац борбе за њихова национална права. Међу интелектуалцима окупљеним у организационом одбору Мађарске странке по свом ауторитету издвајале су се две личности – суботички лекар Ђерђ Шанта (који ће постати и њен први председник), те Имре Варади, предратни посланик у Угарском државном сабору из Великог

² Током 1919. и 1920. године пар десетина хиљада Мађара (пре свега просветних радника и запослених у државној администрацији) је избегло, односно било протерано у Мађарску. Енике А. Шајти, *Мађари у Војводини 1918-1947*, Нови Сад, 2010, 21.

Бечкерека и један од ретких мађарских политичара који је течно говорио српски језик. Након вишемесечне кампање оснивања месних одбора и организовања политичких зборава (коју су државне власти у великој мери опструирале), Мађарска странка је званично основана на великом збору у Сенти одржаном у септембру 1922. године.

На сенћанском збору су представљена и основна начела новостворене странке, која су се пре свега тицала заштите мађинских права – захтевано је омогућавање школовања на матерњем језику и његова слободна употреба, узкидање забране рада мађарских културних друштава, укључивање Мађара у процес аграрне реформе, омогућавање њиховог запошљавања у државној служби, признавање права на пензију отпуштеним чиновницима итд. Поред тога, одлучно је одбациван сваки иредентизам и покушаји прекрајања постојећих граница. Но иако су челници Мађарске странке од самог оснивања истицали потпуну лојалност југословенској држави, државне власти су на њено постојање гледали са великим неповерењем, сматрајући да би Мађари у политичком животу требало да учествују не путем сопствене, него преко већ постојећих партија. У ту сврху владајућа Радикална странка је покушала да парира организовању одбора Мађарске странке стварајући сопствених одбора са мађарским обележјем, а и водећа опозициона странка – Демократска, покушавала је да Мађаре привуче у своје редове. И мађарска интелигенција била је подељена око тог питања – једни су подржавали политичко организовање на националној бази, други су били склонији идеји да се у склопу југословенских политичких странака боре за права Мађара, трећи су сматрали да би паметније било основати партију која би

окупила и војвођанске Немце и Буњевце, четвртима је сметала либерална идеологија Мађарске странке... У таквим околностима, Мађарска странка није успела да се припреми за парламентарне изборе који су били заказани за март 1923. године, те након што су пропали преговори о коалицији са радикалима, руководство партије је објавило да она на изборима неће учествовати.³

Након избора, Мађарска странка је наставила да изграђује своју инфраструктуру, суочавајући се са различитим препрекама и притисцима од стране власти. Између осталог, неколико чланова страначког руководства је 1923. године било је (накратко) похапшено – под сумњом да одржавају везе са иредентистичком организацијом „Пробуђени Мађари“, а у пролеће 1924. године, са сличним образложењем, Пашићева влада је потпуно забранила делатност Мађарске странке. Пола године касније, влада Љубе Давидовића је повукла ту одлуку, Мађарска странка је обновила свој рад и фебруара 1925. године самостално изашла на парламентарне изборе. Своје листе Мађарска странка је истакла у четири изборна округа – новосадском, сомборском, суботичком и бечкеречком, у којима је освојила свега једну трећину мађарских гласова и остала без иједног посланичког мандата. Изборни резултати су били разочаравајући за руководство Мађарске странке - већу подршку мађарски гласачи пружили су Радикалној, односно Демократској странци, на чијој је листи изабран и један Мађар. Након анализе изборног неуспеха, челници Мађарске

³ Као главни разлог за „политичко пасивизирање“ Мађарске странке уочи избора наведена је чињеница да велики број војвођанских Мађара још увек није био уписан у бирачке спискове. Шандор Месарош, *Положај Мађара у Војводини 1918-1929*, Нови Сад, 1981, 160.

странке закључили су да би у будућности више пажње ваљало посветити придобијању мађарских сељака (који су страначко руководство са неповерењем посматрали као „господско“), те да би требало чувати политичку самосталност и избегавати везивање за друге странке – што је била у складу са сугестијама званичне Будимпеште. Ипак, на обласним изборима одржаним јануара 1927. године, Мађарска странка је наступила у савезу са радикалима, изборивши извешан број мандата у обласним скупштинама, али и извесне уступке власти у сферама образовања и државне управе. Сарадња са радикалима се успешно наставила и на изборима септембра 1927. године, након којих је Мађарска странка постала парламентарна, а два месеца касније она је учествовала и на општинским изборима у Војводини, освојивши власт у неким претежно мађарским срединама (Ада, Мол, Хоргош, Сента...).

Но већ јануара 1929. године распуштене су изабране обласне и општинске управе у целој држави, а нове, именоване од стране централних власти, у својој структури су имале знатно мање припадника мађарске мањине.⁴ Истовремено, забрањен је и рад свих политичких партија – укључујући и Мађарску странку. У деценији која је уследила, војвођански Мађари у политичком животу Краљевине Југославије нису учествовали у оквиру било какве сопствене политичке организације, него као чланови владајућих, односно опозиционих партија. Прве појаве политичког активирања

⁴ Замах процеса „национализовања“ како у самоуправним, тако и у управним органима у међуратној Војводини јасно илуструје податак да је 1931. године смењен и последњи општински бележник мађарске народности на простору Баната, Бачке и Барање. Шандор Месарош, *Мађари у Војводини 1929-1941*, Нови Сад, 1989, 103.

војвођанских Мађара у новим условима сежу у 1930. године, када се суботички лекар и некадашњи члан Мађарске странке, Габор Санто (својевремено близак радикалима), ангажовао у правцу пружања подршке шестојануарском режиму краља Александра. Током прве половине 1931. године Санто је, уз свесрдну подршку власти, организовао низ митинга „лојалности“ по војвођанским местима насељеним мађарским живљем, да би потом приступио владајућој Југословенској радикалној сељачкој демократији - на чијој је листи у јесен 1931. године био изабран за народног посланика. У знак захвалности за исказану подршку, представници власти су Санту обећале да ће положај Мађара у Краљевини Југославији бити поправљен у образовној и другим сферама, што је у извесном обиму било и испуњено - омогућено је учешће Мађара у администрацији Дунавске бановине, испуњени су неки захтеви социјалне природе и коначно је дозвољено школовање мађарских учитеља (у Београду). Наиме, војвођански Мађари су још од 1920. године протествовали због проширења српског просветног законодавства на простор Баната, Бачке и Барање - након ког је уследило драстично смањење броја мађарских одељења, онемогућавање деце која су имала немачко, јеврејско или словенско порекло да се упишу у та одељења, отпуштање великог броја мађарских учитеља и наставника (са образложењем да нису добро говорили „државни“ језик) и довођење немађара на њихова места.

Међутим, атентат на краља Александра октобра 1934. године, у који је званична Будимпешта и те како била умешана (атентатори су се обучавали на територији Мађарске, на Јанка Пусту), прекинуо је

тренд побољшавања положаја мађарске мањине у Југославији, а као мера непосредне одмазде извршено је протеривање више хиљада војвођанских Мађара који нису имали регулисано југословенско држављанство (већини њих је у наредном периоду ипак било допуштено да се врате у Југославију). Последица атентата у Марсељу је била и извесна демократизација југословенског политичког живота, у који се и војвођански Мађари активније укључују. Поред прорежимских личности (уз Габора Санта, ту су се убрајали и сенатор Имре Варади и још неки челници бивше Мађарске странке), из редова мађарске заједнице долазили су и опозиционари – попут младог новосадског адвоката Ивана Нађа, чије су политичке концепције обухватале и залагање за аутономију Војводине. Како југословенски, тако и мађарски органи су процењивали да су војвођански Мађари склонији Нађовој оријентацији ка Загребу, него ли сарадњи са Београдом коју су промовисали Санто и други мађарски чланови и функционери Југословенске националне странке, односно Југословенске радикалне заједнице Милана Стојадиновића. Стојадиновићева спољнополитичка оријентација ка Немачкој и њеним савезницама, међу којима је била и Хортијева Мађарска, довела је до низа нових уступака мађарској националној мањини – између осталог и омогућавање рада бројним културним друштвима широм Војводине. У јесен 1940. године у Новом Саду је основан Мађарски културни савез, са циљем да све Мађаре у Југославији обједини под један кров (по узору на немачки Културбунд). Одобрење да се југословенским Мађарима дозволи стварање једне организације тог типа било је последица дипломатског зближавања Београда и Будимпеште, које је

крунисано склапањем југословенско-мађарског Уговора о вечном пријатељству поткрај 1940. године. Њега је мађарска влада прекршила свега неколико месеци касније, пославши своје трупе да поново заузму „Делвидек“ - које су тамо одушевљено дочекали локални Мађари.

За разлику од Мађара, Немци из угарског дела Двојне монархије – подунавске Швабе, потписивање Тријанонског мира нису трагично доживели. Иако су били склонији останку у саставу мађарских граница него у оквирима тек створене југословенске државе (што су недвосмислено демонстрирали током 1919. и прве половине 1920. године), војвођански Немци – њих око 380 хиљада, брзо су се прилагодили новонасталим околностима.⁵ Географска удаљеност од матичних држава – Немачке и Аустрије, условила је да Немци у Војводини (не и они у Словенији) властима нове југословенске државе не буду сумњиви као потенцијални иредентисти. Исто тако, југословенско-немачки дипломатски односи били су знатно растерећенији него они између званичног Београда и Будимпеште, што је такође утицало на однос војвођанских Немаца према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Поред тога, револуционарним превирањима која су задесила Мађарску у првим годинама по окончању рата, војвођански Немци су претпостављали релативну стабилност земље којом је владао Александар Карађорђевић. Са друге

⁵ Немаца је у Бачкој и Барањи било око 190 хиљада, у Банату око 120 хиљада, док их је у Срему живело преко 60 хиљада. Апсолутну већину су имали у срезovima Бачка Паланка, Озаци, Кула и у Белој Цркви, док су релативну већину представљали у сомборском, апатинском, панчевачком и у срезу Јаша Томић, те у градовима Вршац и Земун. Три четвртине војвођанских Немаца исповедало је римокатоличку веру, док су остали били лутерани или калвинисти. Михаел Антоловић, *Немачка мањина у Војводини (1918-1941) – друштво и политика*, Сомбор, 2017, 50; 53.

стране, југословенске власти су биле свесне нужде појачавања свог упоришта на национално мешовитом северу државе, те су настојале да задобију поверење Немаца, а поврх тога и да их у политичком смислу одвоје од тамошњих Мађара. Стога су војвођанским Немцима од самог настанка југословенске државе чињени извесни уступци.

Тако је нпр. Немцима још пре потписивања Тријанонског мировног споразума омогућено оно што Мађарима није било дозвољено до пред сам Други светски рат – стварање јединствене културне организације. Наиме, већ половином 1920. године у Новом Саду је формиран Швапско-немачки културни савез - Културбунд, који је врло брзо постао централна национална установа за свих пола милиона југословенских Немаца. Прокламовани циљ Културбунда био је да развија и чува немачки језик, просвету и културу, те да економски снажи своје припаднике. Након оснивања уследио је процес оснивања низа локалних одбора, а „спиритус мовенс“ Културбунда био је Георг Грасл из Панчева, својевремено члан Земаљске владе за Босну и Херцеговину. Но, мада је већ у првим годинама након свог оснивања Културбунд под своје окриље окупио више десетина хиљада Немаца (махом војвођанских), било је и оних који су одбијали да му приступе – неким није била по вољи наглашена лојалност југословенској држави, католицима је сметало присуство протестаната... Иако је претендовао да буде савез немачких друштава, Културбунд је у суштини био јединствена организација у оквиру које су деловала разна омладинска, спортска, хуманитарна и привредна друштва – од којих је најзначајнија била Централна пољопривредна задруга Аграрија, основана 1922. године такође у

Новом Саду - граду у коме су излазили и најзначајнији немачки листови и који је у међуратном периоду постао центар војвођанских Немаца. На челу Аграрије налазио се Штефан Крафт, а задатак задруге био је да потпомаже напоре немачких сељака, који су традиционално били напреднији у односу на земљораднике других националности.

Адвокат из Инђије Штефан Крафт је уједно био и секретар Немачке странке – политичке организације која је од 1922. године деловала у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Наиме, као ни Мађарима, ни Немцима у југословенској држави до те године није било дозвољено да учествују на изборима, но када је истекао рок предвиђен за пријаву за оптирање, и они су добили право гласа и могућност да се политички ангажују. Од почетка 1922. године текао је процес изградње партијске инфраструктуре, да би децембра те године Немачка странка и званично била основана на конгресу у Жомбољу. Том приликом, за председника странке изабран је белоцрквански адвокат Лудвиг Кремлинг, који је предводио и немачку партију у Угарској пре 1918. године, а са којом је преко његове личности остварен политички континуитет. Сам програм Немачке странке био је у ствари прерађен програм предратне странке Немаца у Угарској, а поред осталог, он је предвиђао њихово слободно културно и политичко организовање, право на школовање на матерњем језику (у том смислу су немачка деца била у знатно већем броју обухваћена него нпр. мађарска), као и својеврсну персоналну аутономију немачке

мањине у југословенској држави – захтев типичан за све земље у којима су живели „фолксдојчери“.⁶

Формирање Немачке странке је наишло на негодовање владајућих кругова, али је она издржала притиске и одбацила коалиционе понуде радикала, односно демократа, те на парламентарне изборе 1923. године изашла самостално, остваривши леп успех – осам посланичких мандата (седам у Војводини и један у Штајерској, а ниједан у Срему и Славонији - где су локални Немци поверење махом поклонили Хрватској републиканској сељачкој странци). Немачки посланици су се у Народној скупштини првобитно ослањали на владајућу Радикалну странку, да би 1924. године подржали опозицију – након чега је забрањено деловање Културбунда, са образложењем да шири пангерманску пропаганду (рад му је поново дозвољен три године касније). Немачка странка је и на изборе 1925. године изашла самостално, и упркос насиљу које је против њених првака било примењивано током кампање, поновила успех са претходних избора – освојивши овог пута три мандата мање (због промене граница изборних јединица). У новом сазиву скупштине Немци су формирали заједнички посланички клуб са опозиционом Земљорадничком странком, да би временом схватили да се програмски циљеви странке најлакше могу остварити сарадњом са владајућом већином. На подршку влади Веље Вукићевића у Народној скупштини надовезала се коалиција са његовом фракцијом радикала на обласним изборима 1927. године у Бачкој области (где су Немци једино и освојили

⁶ Горан Николић, *Друштвена обележја немачке националне мањине у Војводини у периоду 1918-1929. године*, магистарски рад одбрањен на Правном факултету у Новом Саду 1992. године, 178-179.

посланичке мандате), а на парламентарним изборима исте године Немачка странка је задржала своје бирачко тело добивши шест места у последњем сазиву Народне скупштине Краљевине СХС. Уследили су општински избори у Војводини, након којих је Немачка странка постала значајно заступљена у локалним самоуправама, али су већ јануара 1929. године распуштене све општинске и обласне скупштине, као и сама Народна скупштина у Београду, а свим политичким странкама, укључујући и Немачку, био је забрањен рад.

Последица увођења Шестојануарског режима је било и ново укидање Културбунда, који је (за разлику од Немачке странке која је заувек угашена) већ 1930. године обновљен. Као практично једини политички представник немачког народа у Југославији, Културбунд је током тридесетих година задобио још већи значај него што је имао у претходној деценији, а у складу са новим политичким околностима постао је још чвршће везан за југословенску власт. Дугогодишњи председник Културбунда Штефан Крафт, као и још неки немачки угледници, подржавали су политику краља Александра и били бирани за посланике и сенаторе – приступивши прво Југословенској националној странци, а потом и Југословенској радикалној заједници. Међутим, челници Културбунда, припадници старије генерације интелектуално формиране још у доба Аустроугарске монархије, 1933. године су добили конкуренцију у лику лекара из Великог Бечкерека Николе Хаслингера, предводника Младонемачког покрета. Хаслингер је своју лојалност држави и династији још снажније испољавао од руководства Културбунда, а 1935. године и он се прикључио Југословенској радикалној заједници. Но упркос наклоности коју су

гајили према Хаслингеру, југословенске власти су, под притиском из Берлина, биле принуђене да га политички маргинализују (препоруке из немачке амбасаде одлучујуће су допринеле да војвођански Немци на општинским изборима 1936. године, а потом и на парламентарним, одржаним две године касније, масовно подрже листе Милана Стојадиновића). Позних тридесетих година, Младонемачки покрет је нестао са јавне сцене.

Много опаснијим за ауторитет Крафта и његових конзервативних сарадника међу војвођанским Немцима, а нарочито за интересе југословенске државе, показаће се група младих интелектуалаца, школованих у Немачкој под утицајем нарастајућег нацизма, која је 1934. године (по угледу на румунске Немце) формирала Обновитељски покрет. „Обновитеље“ је предводио панчевачки лекар Јакоб Авендер, и они су убрзо покушали да преузму контролу над Културбундом (чак и насилно, по угледу на своје нацистичке узор – организујући неуспели марш на Хабаг хаус, седиште Културбунда у Новом Саду). Управа Културбунда је 1935. године одговорила распуштањем свих организација које су биле под контролом „Обновитеља“, а њих искључила из чланства савеза. Упркос томе, „Обновитељи“ су наставили да делују, уз моралну и материјалну подршку Трећег Рајха, на крилима чијег су успона све више привлачили немачку омладину у своје редове. Након краткотрајне фузије са Љотићевим ЗБОР-ом 1937. године, „Обновитељи“ су, слабо марећи за подозрење које су (нарочито након Аншлуса Аустрије) изазивали у надлежним југословенским службама, наставили са напорима да преузму Културбунд. Под покровитељством

Берлина, крајем 1938. године је прокламовано помирење супротстављених струја, што је за последицу имало долазак истакнутог „Обновитеља“ Сепе Јанка на чело Културбунда августа 1939. године. Јанко, уједно и вођа Немачке народосне групе у Југославији, врло брзо је претворио Културбунд у хијерархијску установу организовану по фирерском принципу, лишену било какве могућности исказивања другачијег мишљења.⁷ Омасовљен, нацификован и милитаризован, Културбунд се припремао за улогу „Пете колоне“ коју ће одиграти уочи и током Априлског рата.

Генерацијски јаз, и у политичком и у културолошком смислу, карактерисао је у међуратном периоду и бројем малену али по друштвеном угледу и по економској снази веома значајну јеврејску заједницу у Војводини. Војвођански Јевреји били су махом Ашкенази (подељени на бројније неологе и мање бројне, али конзервативније ортодоксе), организовани у педесетак јеврејских општина са двадесетак хиљада чланова - највише у Бачкој (преко 15 хиљада), мање у Банату (око 3 хиљаде), а најмање у Срему (мање од хиљаду).⁸ Чињеница да су гро војвођанских Јевреја чинили Ашкенази (сефардске општине постојале су само у Сенти и у Земуну) који су

⁷ После пропасти Младонемачког покрета и промене управе Културбунда, једину алтернативу „Обновитељима“ међу војвођанским Немцима представљала је католичка штампа, која се (поготово апатински *Донау*) није устручавала да се супротстави нацистичкој пропаганди. Бранко Бешлин, *Весник трагедије – немачка штампа у Војводини (1933-1941)*, Нови Сад, 2001, 159.

⁸ Најзначајнији јеврејски центри у Војводини уочи Другог светског рата били су Суботица и Нови Сад – са пет, односно четири хиљаде Јевреја, јеврејске општине у Великом Бечкереку, Сенти и Сомбору бројале су по око хиљаду припадника свака, док је остатак припадника јеврејске заједнице живео у низу војвођанских градова и села. Павле Шосберггер, *Јевреји у Војводини – кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Нови Сад, 1998, 17-19.

традиционално припадали немачком језичком подручју, а поврх тога у деценијама пред Први светски рат били подвргнути мађаризацији, одразила се и на њихов однос према југословенској заједници. Јеврејски лекари, индустријалци и други припадници друштвене елите Аустроугарске монархије после 1918. године су неретко испољавали жал за прохујалим временом (упркос томе што је оно било оптерећено бременом антисемитизма) у толикој мери да су, према проценама власти прве југословенске државе, они предњачили у очувању мађарске државне идеје и промовисању иредентизма - много више него масе „правих“ Мађара. Знатан део припадника старије генерација војвођанских Јевреја заправо се у националном смислу осећао Мађарима, међусобно су говорили мађарским или немачким језиком а јеврејски идентитет су испољавали само у вероисповедном смислу.

Са друге стране, млађи јеврејски нараштај у Војводини потпуно се прилагодио младој и либералној југословенској краљевини, радо се укључивао у њен јавни живот и није се бунио што су просветне власти инсистирале да им деца наставу похађају на „државном“, а не на немачком или мађарском језику. Национално оријентисани део јеврејске популације се окупљао око Јеврејског народног савеза, основаног марта 1919. године у Новом Саду (на челу са популарним лекаром Матијом Сатлером), односно Војвођанског ционистичког савеза, који је од 1921. године предводио др Армин Касовиц.⁹ Осим што су се прикључили борби за стварање јеврејске државе у

⁹ Нови Сад се у периоду између два светска рата развио у значајан ционистички центар, а једно краће време је у њему постојала и Јеврејска странка – која је 1927. године изашла на локалне изборе у граду, остваривши запажен резултат. Мирко Радо, Јосиф Мајор, *Историја новосадских Јевреја*, Тел Авив, 1972, 202-203.

Палестини и покренули иницијативу за „хебреизацију“ својих сународника, новосадски и војвођански „ционисти“ су се упустили у борбу са промађарским „асимилантима“ и другим конзервативним елементима за превласт у црквеним општинама. Тај процес је био дуг и неизван, тако да упркос подршци коју су уживали од стране политичких власти, ционисти (који су се временом и сами поделили на више организација) све до почетка Другог светског рата нису успели да у потпуности преузму управу над војвођанским јеврејским општинама. У то време, унеколико је промењена и структура јеврејске заједнице у Војводини – једни су се одселили у Палестину, други су пристигли као избеглице из средњеевропских земаља, а неки су се покрестили у нади да ће избећи страдање. Но олуја наступајућег Холокауста ће безмало све њих збрисати са војвођанског простора.

У специфичном положају су се по завршетку Првог светског рата нашли Румуни у југословенском делу Баната - скоро 70 хиљада житеља четрдесетак насеља срезова алибунарског, вршачког, панчевачког, великобечкеречког, ковачичког и ковинског. Са једне стране, као несловенска мањина, делили су судбину Мађара и Немаца и у погледу бирачког права и у вези са аграрном реформом. Са друге стране, били су православци, у традиционално добросуседским односима са Србима, а њихова матична држава била је у војном савезу („Мала Антанта“) са југословенском монархијом - чија је владарка Марија била кћерка румунског краља. Након једног периода неизвесности у погледу државно-правног статуса Баната - током којег су Румуни западно од демаркационе линије (попут Срба источно од ње) трпели извесне притиске и изазивали подозрење власти,

тријанонско разграничење је умногоме релаксирало односе два народа и две државе. Упркос томе, међусобно поверење није било апсолутно – југословенске власти су током читавог међуратног периода страховале од могућег притајеног румунског иредентизма (нарочито међу оним омладинцима који су се школовали у Румунији). Са своје стране, банатски Румуни су изражавали незадовољство како због културно-просветних проблема, тако и због немогућности добијања поседа у процесу аграрне реформе, колонизације српског елемента на земљу која је одузета од румунских општина (чији су мештани тако остали без земље коју су закупљивали), хроничног мањка чиновника који су говорили румунски језик, немогућности његове употребе у судству и администрацији итд.¹⁰

У сврху поправљања положаја припадника румунске заједнице у Банату, 1922. године (након што је отпочео процес увођења Румуна у бирачке спискове) покренута је акција која је имала за циљ стварање румунске националне политичке партије. Румунска странка је основана фебруара 1923. године на оснивачком конгресу у Алибунару, а за првог председника је изабран стари национални борац и својевремено посланик у угарском сабору Аурел Новак, адвокат из Беле Цркве. Генерални секретар странке постао је млади адвокат из Алибунара Јоан Жиану, који је на изборима те године био изабран за народног посланика. То је био једини конкретан резултат самосталног

¹⁰ Као један од аргумената власти Краљевине СХС у прилог томе да Румуни имају привилегованији положај од осталих несловенских мањина, навођена је и чињеница да су они, попут Срба и осталих Словена, били позивани на војне вежбе (за разлику од Мађара, Немаца и Јевреја - у које као војне обвезнике држава није имала поверења). Глигор Попи, *Румуни у југословенском Банату између два рата (1918-1941)*, Нови Сад, 1976, 48.

наступа Румунске странке на парламентарним изборима (претходно је одбијена предизборна коалиција са радикалима). На свом премијерном изборном наступу Румунска странка је добила око 7 хиљада гласова – недовољно за још који посланички мандат у Јужном Банату, у коме је Румунска странка истакла своје листе. Наиме, добар део румунских бирача гласао је за Демократску странку (нпр. мештани Уздина и Делиблата), незадовољни прорадикалском оријентацијом вођства Румунске странке. По окончању изборног поступка, Јоан Жиану је приступио посланичком клубу НРС а учествовао је и у радикалским страначким активностима у Банату, а на изборима 1925. године кандидати Румунске странке нашли су се на радикалским листама – овога пута не освојивши ни један посланички мандат. Током 1927. године, тада већ дубоко подељено руководство Румунске странке је експериментисало: на обласне изборе иступили су у коалицији са демократама и социјалистима (остваривши изванредан успех у Подунавској области), на парламентарне самостално – освојивши најмање гласова икада, да би нешто боље прошли на општинским изборима. У наредним месецима челници Румунске странке приступили су изградњи партијске инфраструктуре у северном Банату, али је тај амбициозни подухват пресекло увођење Шестојануарског режима, који је и Румунску странку заувек послао у историју.

У новим условима, политичка елита банатских Румуна (попут осталих војвођанских мањина), одлучује се на блиску сарадњу са режимом краља Александра. Румунски кандидати су били заступљени на изборним листама владајућих странака на свим изборима током четврте деценије XX века, али посланички мандат је успео да освоји

само др Александар Бутарка 1935. године. Бутарка је уједно био и челник Румунског централног одбора – тела насталог почетком тридесетих година са намером да, попут некадашње Румунске странке, у политичком смислу представља банатске Румуне. Сам Бутарка, као личност веома блиска владајућим структурама, није био омиљен међу румунским интелектуалцима, који су на његов рачун износили оптужбе за различите злоупотребе. Румунских интелектуалаца је заправо у Банату било врло мало по варошима, а готово уопште их није било по селима (тамо су њихову улогу вршили свештеници Румунске православне цркве). Учитељи, наставници и чиновници румунске националности у огромном броју су после Тријанона прешли да живе у Румунију – највише због неспремности да уче службени језик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Тај одлив образованих људи нарочито се осетио у школском систему, у коме се по завршетку процеса оптирања задржала свега једна трећина румунских просветних радника. Проблем румунских учитеља, након дугогодишњих дипломатских преговора Београда и Букурешта, коначно је решен 1933. године када је допуштено да се „контрактуални“ учитељи из Румуније запосле у школама у југословенском Банату. Долазак неколико десетина младих и школованих људи позитивно је утицао на учмали културни живот у румунским насељима, а позитиван помак у истом правцу учињен је оснивањем Културног удружења „Астра“ – којем је узор било истоимено удружење трансилванских, а потом и банатских Румуна из друге половине 19. века. Оснивачка скупштина овог удружења, чији је прокламовани циљ било унапређење културе румунског народа,

одржана је децембра 1936. године у Вршцу.¹¹ У наредном периоду „Астра“ је приступила оснивању секција и подружница у свим местима у којима су Румуни живели у Банату, а своје деловање је наставила и након Априлског слома 1941. године – лојална окупационим властима више него што је била одана југословенској држави.

Војвођански, односно „доњоземски“ Словаци од самог Присаједињења активно су и искрено сарађивали са Србима у изградњи нове националне и државне заједнице. Таква оријентација Словака ослањала се на традицију заједничке борбе два народа за своја права у оквиру Аустроугарске, али и на изузетно блиске, савезничке односе Чехословачке Републике и Краљевине СХС.¹² Југословенске власти су стога издвајале Словаке од других националних мањина, сматрајући их за „државотворни елемент“. Но привилегован мањински статус, као и језичка блискост са јужнословенским народима носили су у себи опасност од лагане асимилације, те је Словачка народна странка Људевита Мичатека и у новим условима наставила своје политичко деловање са сличним циљем који је имала у Аустроугарској – очувања националне

¹¹ Вршац је постао седиште „Астре“, а биће и незванични центар југословенских Румуна између два светска рата. Мирча Маран, *Културни развој Румуна у Банату 1918-1941*, Панчево, 2004, 65-68.

¹² Тачан број Словака који су насељавали Војводину након Првог светског рата није нам познат, будући да попис обављен 1921. године њих није раздвајао од Чеха (којих је ипак било знатно мање). Према проценама, Словака је у Бачкој живело више од 40 хиљада, у Банату 18 хиљада, а у Срему око 22 хиљаде. Живели су у преко тридесет насеља широм Баната, Срема и Бачке, а најгушће су били сконцентрисани у околини Новог Сада (Бачки Петровац, Гложан, Кулпин, Пивнице, Кисач). Бранислав Глигоријевић, *Политичка иступања и организација Словака и Чеха у Краљевини СХС*, Зборник Матице српске за историју, Нови Сад, 24/1981, 137.

самобитности словачког народа. Већ 1919. године, Игор Штефаник – дисидент Словачке народне странке и једини словачки представник у Привременом народном представништу, од владе је захтевао да се формира један политички округ на простору насељеном Словацима (са седиштем у Бачком Петровцу), а у коме би језик судства и администрације био словачки. Поред тога, постављени су и захтеви у вези са очувањем словачког језика у школству, еманципацијом словачке евангелистичке цркве од немачке и мађарске, практичним изједначавањем Словака са Србима у процесу аграрне реформе (као словенска мањина, Словаци су формално имали једнако право да добијају земљишне поседе као и Срби, Хрвати и Словенци). Своје незадовољство дотадашњим током спровођења аграрне реформе Словаци су у Бачкој јавно манифестовали почетком 1920. године - у толикој мери да је у сврху њиховог смиривања морао да се лично ангажује чехословачки посланик у Београду.

За разлику од несловенских мањина, Словаци су гласачко право могли да искористе већ на изборима за Уставотворну скупштину, у јесен 1920. године. Свесни малобројности словачке популације (као и чешке и русинске, на чије су гласове такође рачунали), челници Словачке народне странке су на изборе у Војводини изашли у коалицији са Демократском странком (чије им је југословенство било привлачније од радикалског израженог српства). Но, у складу са изборним резултатима - који су за демократе у Војводини били поражавајући, Словачка народна странка је остала без иједног скупштинског мандата. Сами војвођански Словаци су у том тешком времену више размишљали о социјалној, него о националној

солидарности, те су у великом броју гласали за комунисте (а у Срему за кандидате Хрватске републиканске сељачке странке). У сусрет изборима 1923. године, руководство Словачке народне странке благовремено је приступило разговорима са представницима Радикалне, односно Демократске странке. Но незадовољни понудама које су од њих добили, на изборе су изашли у коалицији са Независном радикалном странком Стојана Протића – која је на њима доживела фијаско. Коначно схвативши да ће своје програмске циљеве најлакше остварити сарађујући са влашћу, Словаци су након избора приступили преговорима са радикалима. Преговори нису били ни краткотрајни ни лаки – од Словачке народне странке је захтевано да се утопи у радикалску организацију, а није им био загарантован ни један једини посланички мандат. Ипак, на изборе 1925. године Словачка народна странка је изашла у коалицији са радикалима и напослетку добила једног посланика у Народној скупштини, као и на оне одржане 1927. године – обезбедивши тада само места посланичких заменика. Таква политика изазивала је незадовољство, па и расколе у руководству странке (сам Људевит Мичатек се на последњим парламентарним изборима у Краљевини СХС кандидовао на листи Демократске странке). Резултати парламентарних, као и обласних и општинских избора указивали су да су словачке масе гласове радије поверавали Демократској или Самосталној демократској странци, него ли сопственој.¹³

¹³ Gabriela Gubova, Slovenska menšina v kontexte politických udalostí v kralovstve SChS 1918-1929, докторска дисертација одбрањена на Универзитету Коменског у Братислави 2009. године, 199-200.

Ипак, исход вишегодишње сарадње са владајућом странком, као и благонаклон став државе према словачкој заједници, био је споразум из 1927. године по коме су у највећој мери били испуњени захтеви Словака везани за просвету (словачкој деци је дозвољено да се од првог разреда основне школе школују на матерњем језику, у много већем проценту него код других мањина у словачким одељењима су предавали учитељи и наставници њихове националности, матурантима гимназије у Бачком Петровцу је омогућено да, након једномесечног курса, предају у словачким школама итд). А када је 1929. године Словачка народна странка трајно обуставила своје деловање, осетила се потреба да се међу Словацима, попут осталих мањинских заједница, издвоје појединци који би у политичком смислу представљали свој народ. Исте године састављен је Саветодавни одбор Словака Дунавске бановине,¹⁴ који су чинили истакнути представници словачких културних и црквених установа из Баната, Бачке и Срема, а три године касније у Бачком Петровцу је формирана Матица словачка, са циљем да се под њеним окриљем окупе сва словачка културна друштва. Матица словачка је организовала предавања, издавала свој часопис, приређивала словачке народне свечаности... Сам први председник Матице словачке, Јанко Буљик, иако несумњиво најекспониранији Словак у Југославији, своју политичку каријеру није везао за владајући режим, него је, као самостални демократа и поборник

¹⁴ Након што су 1931. године Дунавској бановини припојени срезови Шид и Илок, у оквиру једне територијално-управне јединице нашла се готово целокупна словачка популација у Југославији – на велико задовољство њених првака. Влатка Дугачки, *Свој своје – чешка и словачка мањина у међуратној Југославији (1918.-1941.)*, Загреб, 2013, 315.

војвођанске аутономије, опозиционо деловао све до Другог светског рата – у коме је пао као жртва фашизма.

У сличној позицији као Словаци, у међуратном периоду су се налазили и Русини – уз Јевреје најмалобројнија војвођанска мањина. Њих око 25 хиљада живело је у пар десетина бачких и сремских насеља, од којих је највеће и најхомогеније било Руски Крстур. Русини су били и најсиромашнија популација на војвођанском простору – већином беземљаши и ситни поседници, надничари и фабрички радници, са интелигенцијом чији су се припадници до 1918. године могли на прсте претбројати. По стварању југословенске државе, припадници ове мале словенске заједнице у већој мери се школују, у извесној мери побољшавају и свој социјални статус (учествујући у процесу аграрне реформе), а у лето 1919. године добијају и своју прву културно-просветну установу – Руско народно просветно друштво „Просвиту“. Под окриљем „Просвите“ покренуте су русинске новине, издвана књижевна дела на русинском језику, организоване различите манифестације по местима које су насељавали Русини (а у којима је „Просвита“ отварала своје филијале). Будући да Русини нису имали сопствену политичку партију,¹⁵ деловање „Просвите“ је имало већи идејно-политички значај. „Просвита“ оријентација је била конзервативна, што је била последица чињенице да су у њеној управи седели махом гркокатолички свештеници (као што је био и први

¹⁵ У складу са својим социјалним статусом, војвођански Русини су током двадесетих година у великом проценту гласали за социјалдемократе, односно за социјалисте, а на првим изборима 1920. године у русинским селима је Хрватска пучка странка добила знатно више гласова од претежно „српских“ странака – Радикалне и Демократске. Владимир Биљња, *Русини у Војводини – прилог изучавању историје Русина Војводине (1918-1945)*, Нови Сад, 1987, 102-103.

председник „Просвите“ Михајло Мудри), по правилу школовани у загребачкој „унијатској“ богословији. По доласку украјинских „белогардејских“ избеглица из револуционарне Русије, поједини чланови „Просвите“ (посредством Загреба) ступају у контакт са њима па чак и приступају Организацији украјинских националиста. Са друге стране, почетком тридесетих година појавио се покрет који је имао за циљ повратак војвођанских Русина у православље. Резултат те иницијативе био је прелазак неколико стотина русинских породица (из Куцуре, Старог Врбаса и Новог Сада) у православље, а православни Русини су основали и Културно-просветни савез југословенских Русина - удружење које је промовисало либералне и антиклерикалне идеје.

Литература:

- Антоловић, М. (2017), *Немачка мањина у Војводини (1918-1941) – друштво и политика*. Сомбор: Педагошки факултет.
- Бешлин, Б. (2001), *Весник трагедије – немачка штампа у Војводини (1933-1941)*. Нови Сад: Платонеум.
- Биљња, В. (1987), *Русини у Војводини – прилог изучавању историје Русина Војводине (1918-1945)*. Нови Сад: Дневник.
- Глигоријевић, Б. (1981), Политичка иступања и организација Словака и Чеха у Краљевини СХС, *Зборник Матице српске за историју*, 24, 137.
- Дугачки, В. (2013), *Свој своме – чешка и словачка мањина у међуратној Југославији (1918.-1941)*. Загреб: Средња Еуропа.
- Кицошев, С. и Његован, Д. (2013), *Развој етничке и верске структуре Војводине*. Нови Сад: Мало историјско друштво.
- Месарош, Ш. (1989), *Мађари у Војводини 1929-1941*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Месарош, Ш. (1981), *Положај Мађара у Војводини 1918-1929*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Попи, Г. (1976). *Румуни у југословенском Банату између два рата (1918-1941)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Шајти, Е. (2010). *Мађари у Војводини 1918-1947*. Нови Сад: Форум.
- Шосбергер, П. (1998). *Јевреји у Војводини – кратак преглед историје војвођанских Јевреја*. Нови Сад: Прометеј.

Slobodan Bjelica

MINORITY IDENTITIES IN THE INTERWAR VOJVODINA

Summary

Centuries of migration processes, including those that took place during the Kingdom of Yugoslavia, created in Vojvodina a real mosaic of different nationalities, religions, cultures and mentalities. Just as the Vojvodina mosaic in the last decades of the existence of Austro-Hungarian empire, increasingly took on the traditional Hungarian green colour, so in the 1920s and 1930s on the ethnic map of Vojvodina, thanks to the politics of “nationalisation”, the increasingly dominant became blue – Serbian colour. Nevertheless, neither the planned nor spontaneous colonisation of Serbs into Vojvodina was excessively intense, and the percentage of the Yugoslav and the minority population in Vojvodina did not differ dramatically at the end of World War I and before the start of the World War II. The results of both census conducted by the Kingdom of Yugoslavia (1921 and 1931) showed that in Vojvodina lived more members of national minorities than Serbs and other Yugoslavs. More numerous, richer, even more cultural than the South Slav national communities, the national minorities reluctantly reconciled with the position they found themselves in after Yugoslavia established borders with its neighbours, maintained strong ties with their home countries, developed different forms of political, social and economic organisation and insisted of strict respect for their minority rights.

Keywords: Vojvodina, Jews, Hungarians, Germans, Romanians, Ruthenians, Slovaks

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

Електронско издање
<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2026/978-86-6065-949-3>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

94(=163.41)(497.113)"1690/1990"(082)

ИСТОРИЈСКИ идентитет Срба у Војводини 1690-1990. [Електронски извор] : зборник радова / [уредник Горан Васин]. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2026

Начин приступа (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2026/978-86-6065-949-3>. - Насл. са насловног екрана. - Опис заснован на стању на дан: 21.08.2026. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6065-949-3

а) Срби -- Војводина -- 1690-1990 -- Зборници

COBISS.SR-ID 199598601